U ŧalukanya Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe (1996)

Milayo ya nṱhesa ya shango i wanala kha Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe (1996). Milayo iyi i na maanḓa u fhira na muphuresidennde, maanḓa ayo a fhira a dzikhothe na a muvhuso woṱhe.

Ndi milayo ine ya laya vhathu vha ŀino shango uri vha tea u farana nga nḓilaḓe. Mulayotewa wa shango wo itelwa u tsireledza roṱhe ri no khou tshila zwino na vhana vhashu vhane vha kha ḓi ḓo ḓa.

Ŧalukanyani hune ra bva hone.	Ri songo dovha vhukhakhi ha mulovha.	Mulayotewa washu u ri thusa uri ri elekanye nga vhumatshelo ha khwiṋe ha roṱhe khathihi na u vhu fhaṱa.

Riṋe, vhathu vha Afrika Tshipembe;

Ri dzhiela nṱha u shaea ha vhulamukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;

Ri ŧhonifha havho vhe vha tambulela vhulamukanyi na mbofholowo kha shango ŀashu;

Ri ŧhonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaŧa na u bveledzisa shango ŀashu; na

U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ŀa vhoṱhe vhane vha dzula khaŀo, vho vhofhekanywaho vha vha huthihi naho vha sa fani.

Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwaho zwavhuḓi, ri khou ŧanganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Riphabuḽiki uri u—

- Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshine tsho ḓisendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukanyi ha matshilisano na pfanelo dza vhuthu;
- Fhaṱe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune
- muvhuso wo ḓisendeka kha lufuno lwa vhathu nahone vhadzulapo
- vho tsireledzwa nga mulayo nga nḓila I linganaho;
- Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhoṱhe na u vhofhololа vhukoni ha muthu muṅwe na muṅwe; na
- Fhaṱa mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ŀi kone u vha fhethu ho teaho sa muvhuso wo ḓiimisaho kha muŧa wa tshaka.

Shumisani pfanelo dzaṋu sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ni dovhe ni vhe na vhuḓifhinduleli ha u tsireledza pfanelo dza vhaṅwe.	Ḓivhani Mulayotibe Wa Pfanelo na Mulayotibe Wa Vhuḓifhinduleli.

Mudzimu tsireledza vhathu vhashu.
Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.
God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.
Hosi katekisa Afrika.

ISBN 978-1-4315-0090-1

Rainbow WORKBOOKS

Bugu dza mishumo dzi re kha tsielano iyi:

- *Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzoṱhe dza tshiofisi)*
- *Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 4–6 (Nga Luisimane)*
- *Ŀitheresi ya Luambo lwa Hayani Giredi 1–6 (Nga nyambo dzoṱhe dza tshiofisi)*
- *Mbalo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzoṱhe dza tshiofisi)*
- *Mbalo Gireidi 4–9 (Luisimane na Afrikaans)*
- *Zwikili zwa Vhutshilo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzoṱhe dza tshiofisi)*

TSHIVENḒA HOME LANGUAGE
GRADE 4 – BOOK 2
TERMS 3 & 4
ISBN 978-1-4315-0090-1
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
7th Edition

TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 4 Bugu ya 2

ISBN 978-1-4315-0090-1

Yo vusuludzwa, i tevhedza CAPS

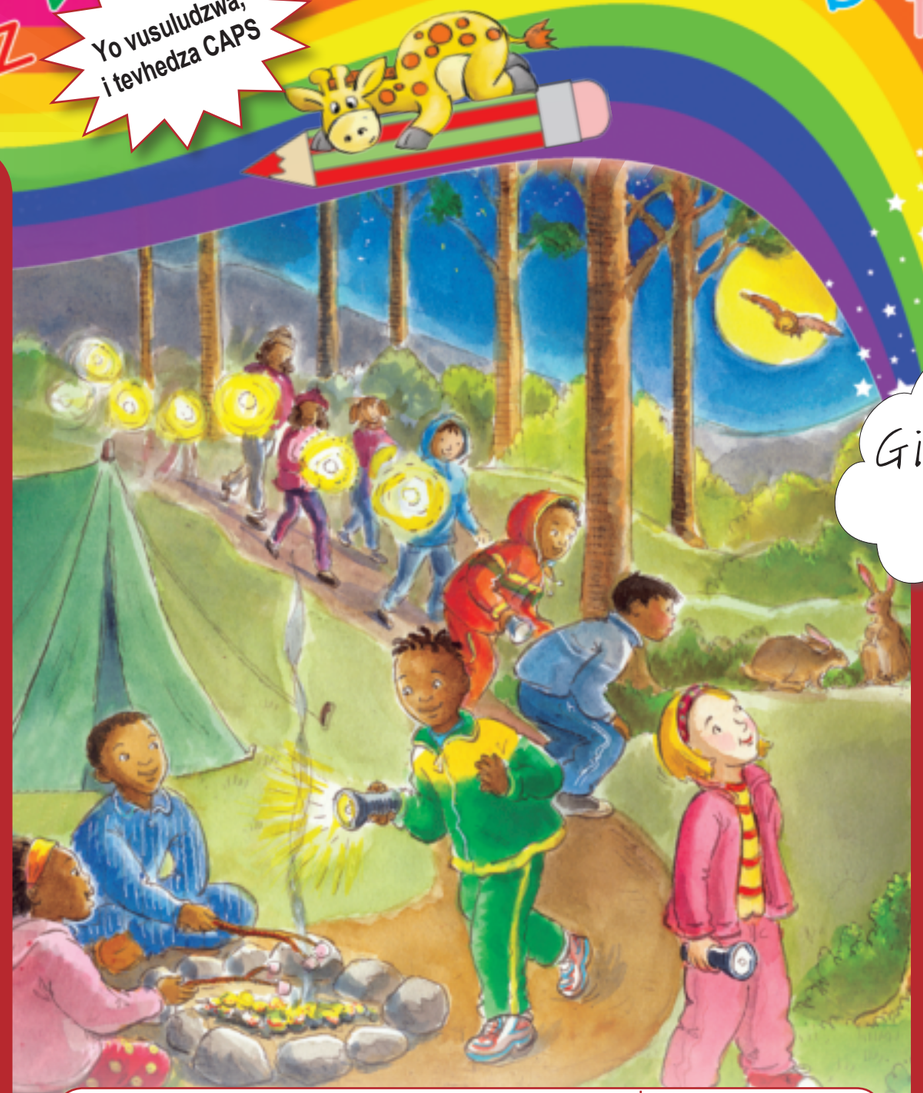

Gireidi ya 4

TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI

Bugu ya 2
Themo dza 3 & 4

Dzina:

Kiŀasi:

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Vho Angie Mutshekga
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Surty
Muthusaminista wa Pfunzo
ya Muteo

Bugu idzi dzo ṅwalelwa vhana vha Afrika Tshipembe, mushumo wa hone wo rangiwa phaṋḓa nga Minista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Enver Surty.

Bugu dza mishumo dza Rainbow ndi tshipiḓa tsha zwe Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa ita zwa u khwiṋisa vhukoni ha vhagudi vha Afrika Tshipembe vha gireidi dza rathi dza u ranga. Sa tshiṅwe tsha zwithu zwihulwane zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo konadzea nge ya lambedzwa lu sa vhudziswi nga Muhasho wa Gwama ḽa Lushaka.

Hezwi zwo ita uri Muhasho u kone u bveledza bugu idzi, dzi kha nyambo dzoṱhe dza tshiofisi, dzi tshi waniwa mahala.

Ri na fulufhelo ḽa uri bugu idzi dzi ḓo thusa vhadededzi (vhagudisi) mushumoni wavho wa u funza wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe khathihi na u vha na vhuṱanzi uri vha khunyeledze kharikhuḽamu yoṱhe. Ro ita nga vhuronwane uri ri sumbedze nḓila vhadededzi kha nyito nge ra shumisa aikhoni dzi no sumbedza uri mugudi u tea u ita zwifhio.

Ri na fulufhelo ḽi no bva ḽi mbiluni uri vhana vha ḓo ḓiphiṋa nga u shumisa bugu idzi zwenezwi vha tshi khou aluwa na u guda, khathihi na uri na vhonevho, sa mudededzi, vha ḓo ḓiphiṋa na vhana avha.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

Kunwalele

Ḓilugiseni

Rerani na tshigwada tshaṋu uri ni kuvhanganye mihumbulo. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo yaṋu siani ḽa puloto, vhaanewa/vhabvumbedzwa na fhethuvhupo.

Mvetamveto

Ṅwalani mvetamveto yaṋu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhathetshelesivhaṱaleli, tshivhumbeo na phara iṅwe na iṅwe.

Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga ḽiṱo ḽa u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vhaṅwe nga inwi kiḽasini na mudededzi waṋu.

Dzudzanyani

Dzudzanyani nga u ṱola mupeleṱo na ndongazwiga.
Itani ndulamiso ya mvetamveto.

Aṋḓadzani

Ṅwalani mvetamveto yaṋu ye ya dzudzanywa na u lulamiswa, sa one maṅwalwa a u khunyeledza.

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
Seventh edition 2017

ISBN 978-1-4315-0090-1

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

This book may not be sold.

Gireidi ya 4

Rainbow WORKBOOKS

Luambo lwa hayani

NGA TSHIVENḒA

Heyi bugu ndi ya:

TSHIVENḒA

Bugu ya 2

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 1 2014/08/11 3:35 PM

TSUMBANḐILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiṅwe zwiko zwi re hone. Kha vha ṱole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo lwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya vhuimo ha vhukati ha ngudo ya Luambo lwa Hayani i a vha ṱanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo lwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda funzoni ri tshi buḓa na kharikhuḽamu. Ri na fulufhelo ḽa uri vha ḓo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzwanywa hu tshi tevhedzwa zwitendeledzi zwa vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḓo ṱangana na migaganyo ya zwine zwa ḓo funzwa kha tshitendeledzi tshiṅwe na tshiṅwe tsha vhege idzi mbili kha masiaṱari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Tshitendeledzi tshiṅwe na tshiṅwe tsha vhege mbili tsho vhekanywa uri tshi katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

1 U thetshelesa na U amba (Oraḽa) – awara dza 2 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Vhagudi vha tea u ṋewa zwikhala tshifhinga tshoṱhe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshelesa na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshelesa dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuṱanzi uri vhagudi vha wana zwikhala musi na musi zwa u ita nḓowenḓowe dza u tou amba.

2 U vhala na U ṱalela – awara dza 5 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila uri vhagudi vha vhale na u ṱalela zwibveledzwa zwa maṅwalwa magede na tshaka dza maṅwalwa nngede kha tshitendeledzi tshiṅwe na tshiṅwe tsha vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiṱori zwipfufhi), foḽokuḽoo (ngano), nganetshelomuṋe, maṅwalo, imeiḽi, zwiṅwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannḓa, atikili dza magazini, inthaviwu dza radio, vhurendi, maṅwalwa a u ṱuṱuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzanḓila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i lila uri vhagudi vha vhale maṅwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuḽu, nyolo, mepe ya mihumbulo, tshati dza mutsho, phosiṱara, nḓivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḓo wana hu na zwibveledzwa zwa maṅwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a thangelauvhala, u vhala na thevhelauvhala. Vha ḓo ṱangana na ṱhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuvhalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanḓa ya bugu iyi.

3 U ṅwala na U ṋekedza – awara dza 4 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila vhagudi vha tshi ita nḓowenḓowe dza u ṅwala musi na musi dza mafhungo o fhambananaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ṅwala ngadzo khathihi na nzunzanyo dzi no ḓo ḓuḓumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ṅwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi. Vha ḓo ṱangana na ṱhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuṱwalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanḓa ya iyi Bugu ya Mishumo.

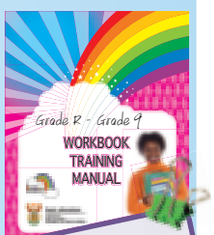

Vha tshi ṱoḓa tsivhudzo iṅwe kha vha ṱole Workbook Training Manual.

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo – awara ya 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i vha ṋea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwiteṅwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iṅwe na iṅwe. Iyi Bugu ya Mishumo i dzhenisa na nḓowedzo nngede dza tshitendeledzi tshiṅwe na tshiṅwe tsha vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela 'noutu/nzhele' dza u ṱalutshedza milayo ya luambo.

Z w i r e n g o m u

Thero ya 5: Vhuḓipfi hashu na zwiito zwashu

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 2
Vhathu vha no vhavhalela vhaṅwe

65 Tshifuwohaya tshiswa tsha Mary Ann 2
Therisano na u humbulela zwo ḓisendeka nga tshifanyiso.
U vhala tshiṱori.

66 U elekanya nga tshiṱori 4
U rera nga tshiṱori e kha tshigwada.
U ṅwala magumo a tshiṱori.
U fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga tshiṱori.
U ṅwala tshiṅwalwa tsha dayari.

67 U khetha tshifuwohaya 6
U vhala magumo a tshiṱori.
U topola nyito i no khou ḓadziswa nga maḓadzisi maṅwalwani.
U ṅwala fhungo ḽi re na maḓadzisi.

68 U ṅwala dayari 8
U pulanela u ṅwala tshiṅwalwa tsha dayari nga u ḓadza mepe wa mihumbulo.
U ṅwala tshiṅwalwa tsha dayari.

69 Mmbwa yo xela 10
U ita phosiṱara ya mmbwa yo xelaho.
U asesa phosiṱara ya muṅwe ngae a tshi shumisa ṱhoḓea dze a ṉewa.
U shumisa maḓadzisi kha u vhumba mafhungo.

70 Mafhungotserekano 12
U topola maiiti a re kha mafhungotswititi.
U ṱanganya mafhungotswititi a vhumba mafhungotserekano.
U khethekanya mafhungotserakano a bva mafhungotswititi.
U shumisa maiiti a mafurase vhuimoni ha maipfi a re zwitangeni.
U ṅwala maiti a mafurase one ngomu mafhungoni.

71 Vhalani dayari 14
U vhala zwiṅwalwa zwa dayari zwivhili.

72 U ṅwala dayari yaṉu inwi muṉe 16
U fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga zwiṅwalwa zwa dayari.
U ṅwala zwiṅwalwa zwa dayari zwa ene muṉe zwa maḓuvha mararu.

Themo ya 3: Vhege dza 3 - 4
U vhalela mafhungomatsivhudzi

73 Zwikirinini 18
U vhala mafhungomatsivhudzi a re kha phamfuḽethe.
U rera nga mbudziso dzo ḓisendekaho nga phamfuḽethe.

74 Phamfuḽethe 20
U fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga phamfuḽethe.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U ita phosiṱara i no ṱuṱuwedza vhana uri vha ite dziṅwe nyitovho nga nnḓa ha u ṱalela TV.
U saukanya tshatidungo.
U ita mutevhe wa vhuvhi ha u ṱalelesa zwikirini.

75 Hune zwithu zwa vha hone 22
U vhala tshiṱori tsha zwifanyiso.
U ṅwala mabulafhethu a re one kha tshifanyiso tshiṅwe na tshiṅwe.
U ṅwala mafhungo a tshifanyiso tshiṅwe na tshiṅwe a tshi shumisa mabulafhethu.
U sumbedzela mafanyisi, mamethafore na aḽithereshen**i**.

76 U shengedzana 24
U vhala mafhungomatsivhudzi a no amba nga u shengedzana.
U rera nga mbudziso dzi no kwama u shengedzana.

77 U elekanya nga u shengedzana 26
U fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga phamfuḽethe i no mba nga u shengedzana.
U sainela u fhedza u shengedzana.
U shumisa maṱanganyi kha u ṱanganya mafhungo.
U livhanya maipfi na zwine a amba.

78 Zwifhinga zwo fhiraho na zwi ḓaho zwa tshi khou/kha ḓi 28
U tamba mutambo wa zwifhinga zwo fhiraho na zwi ḓaho zwa tshi khou/kha ḓi.

79 Itani phamfuḽethe 30
U shumisa zwipulaneli kha u dizaina phumfuḽethe ya ene muṉe.
U gera na u peta siaṱari a tshi ita phamfuḽethe.
U shumisa zwipulaneli kha u fhedzisa phamfuḽethe nga vhudele.

80 Tshigeriwa tsha phamfuḽethe 31

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 1 2014/08/11 3:35 PM

Tshifuwohaya tshiswa tsha Mary Ann

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni vhudze khonani yaṋu uri ni vhona u nga tshiṱori tshi ḓo vha tshi tshi amba nga mini.

Ni vhona u nga vhaanewa vhahulwane ndi vhafhio tshiṱorini itshi? Vha vhonala vhe na miṅwaha mingana?

Kha ri vhale

Vhalani tshiṱori ni fhindule mbudziso dzi no tevhela.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

U khetha tshifuwohaya

Ndi musi ṅwedzi wo tshena wo tou wee. Ndi musi ḽo no pfuka vhukati ha vhusiku ha Ḽavhuṱanu. Mary Ann o ganama mmbeteni, a songo fara khofhe. O vha a tshi khou elekanya nga kubwanana kune a ḓo renga **nga matsheloni** musi ene na Nomsa vha tshi ya vhukhudazwipuka. Ho vha hu Mary Ann fhedzi kiḽasini yawe we a vha a si na tshifuwohaya ngauri o ḓi vha muthu wa u dzula fuḽetheni. Musi vha hawe vha tshi pfulutshela nḓuni yo imaho nga yoṱhe, Mary Ann a thoma u vhulunga tshelede ya u renga tshibwanana. Zwino u na R25 ine a ḓo bvisa a tshi itela kubwanana uku.

Ḽa mbo tsha, khathihi fhedzi, Mary Ann a mbo vukuluku a tsa mmbeteni. A ṱamba a ambara a lindela **nga mbilu ndapfu** khonani yawe Nomsa, we a vha a tshi khou ḓa u dala. Nomsa o vha o fulufhedzisa Mary Ann uri u ḓo mu fhelekedza ngei vhukhudazwipuka uri a mu thuse u khetha tshibwanana.

Ndi fhaḽaha Nomsa a tshi swika. A tsa moḓoroni a gidima nga luvhilo a tshi dzhena nga gethe ḽa ha Mary Ann, a lumelisa vha afha muḓini na dakalofulu. Avha vhasidzana vhavhili vha mbo tshimbila **nga mafulufulu** vho livha vhukhudazwipuka. Vhuvhili havho

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 2 2014/08/11 3:35 PM

vho vha songo takala zwone, vha enda vha tshi amba **nga phosho** zwenezwi vhe ndilani. Vha pfuka bada nga u londa afha dzirobotoni vha mbo dzhena vhukhudoni.

Mary Ann o pfa o neta lwe a vho swika a dzula ntha ha thulwi ya zwisagana zwa zwiliwa zwa mmbwa. A mbo vhona zwibwanana zwa rathi zwo ya nga khofhe ngomu manngini. Avha vhasidzana vha mbo kotama vha thoma u vhanda zwibwanana izwi **nga vhulenda**, vha tshi divhudzisa uri vha nga khetha tshifhio.

"Mukololo, kha mmbudze, u khou todou renga kubwanana?" ndi mulanguli a no vhudzisa.

"Ee! Hu na tshelede ye nda vhulunga ye nda newa nga Duvha la mabebo langa na nge nda thusa mme anga u tanzwa zwigodelo hayani," a mbo ralo.

Mato awe a vhonala o takala vhukuma.

"Tshi do vha tshifuwohaya tshanga tsha u tou thoma hetshi," u vhudza mulanguli **nga dakalo**. A thi athu vhuya nda vha na tshifuwohaya tshee nda vha hone.

"Ho luga, litshani ndi ni vhudze zwiwe nga zwibwanana hezwi," ndi mulanguli a tshi amba. "Zwibwanana zwi re na mabannda a muvhala mutswuku na mudala na wa tada zwo no rengwa. Zwi amba uri inwi ni nga kona fhedzi u khetha kha zwivhili. Ni tea u khetha kha tshibwanana tshi re na bannda la pinki na tshi re na bannda la lutombo."

"Hoo," ndi Mary Ann a no ralo. "Tshila tshi re na bannda la phephulu tshone? Tsho no rengwa?"

"Ni amba tshila?" hu fhindula mulanguli. "Ni nga si tshi takalele hetshila," vha ralo. "Tsho bebwa khundu dzatsho dzi sa iti zwavhudi lune tshi sa do kona u gidima kana u tambisa bola."

Mary Ann a mbo tshimbidza mato na hoko dzothe dza zwipuka. A lavhelesa mmbwa tshena dza vhukuse hu no fhefheda, mmbwa thukhu dza buraweni, mmbwa khulu dza tada dzi no funa vhathu, a lavhelesa`zwimange na zwimangana.

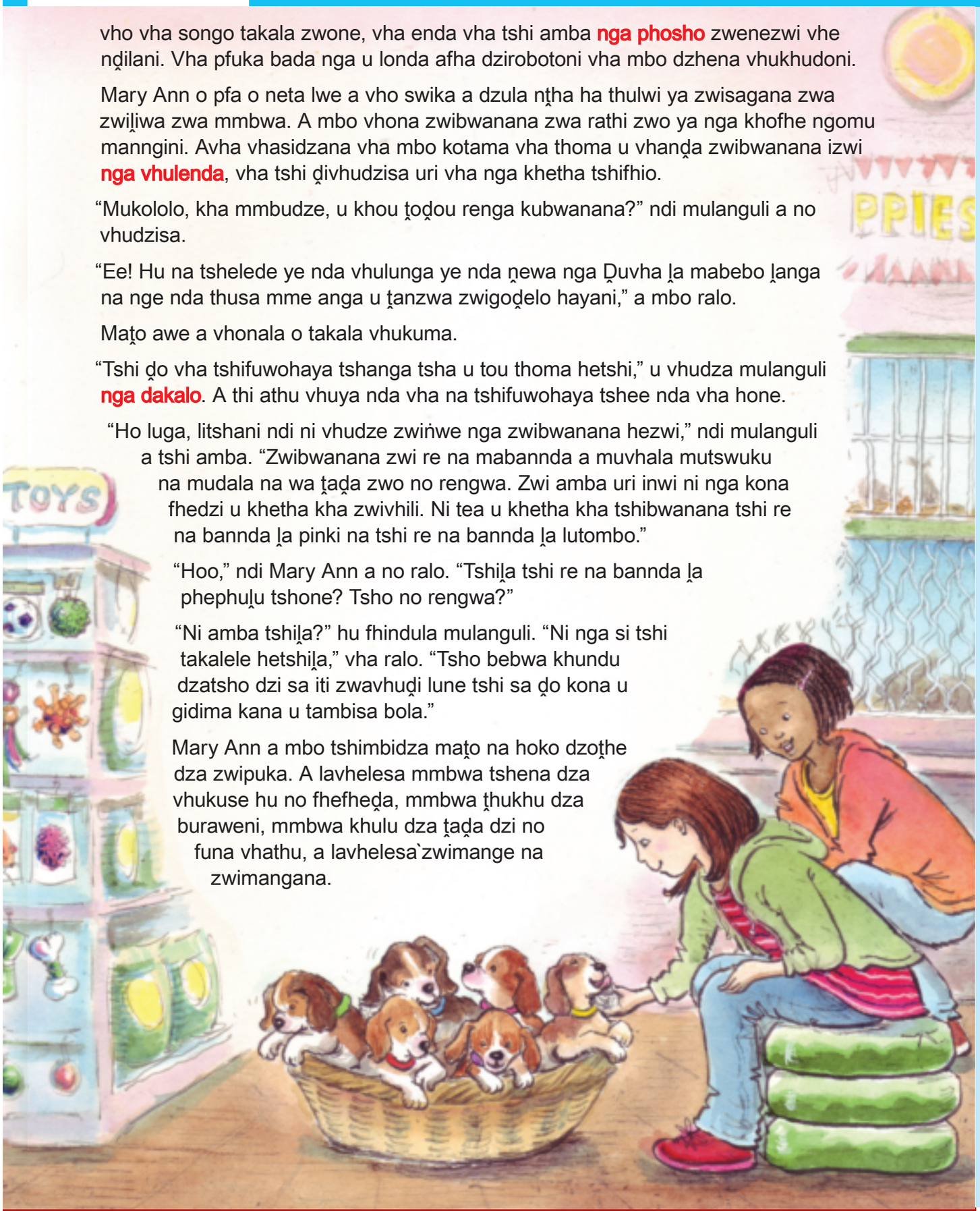

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 3 2014/08/11 3:35 PM

U elekanya nga tshiṱori

Musi ni kha tshigwada tsha vhoiwe, ambani nga tshiṱori itshi u swika zwino. Ni vhona u nga Mary Ann u ḓo renga tshifuwohaya tshifhio?

No vha ni tshi nga ita mini arali no vha ni Mary Ann?

Ni vhona u nga tshiṱori tshi ḓo fhela nga nḓila ifhio?

Ṅwalani phara ni tshi amba uri ni vhona u nga tshiṱori tshi ḓo fhela nga nḓila ifhio.

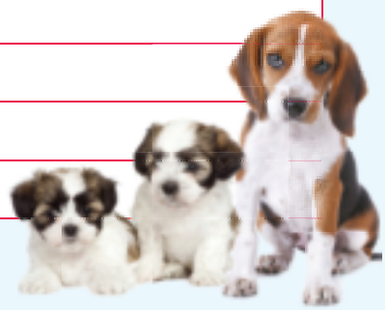

Vhalani tshiṱori hafhu ni fhindule mbudziso idzi.

Ndi mafhungo afhio a re tshiṱorini itshi ane a ri vhudza uri Mary Ann o vha o takala vhukuma uri u ḓo wana tshifuwohaya? A waneni ni a ṅwalululele hafha.

Ndi nga mini Mary Ann o vha ene e eṱhe kiḽasini we a vha a si na tshifuwohaya?

Ri zwi ḓivha nga mini uri Mary Ann na Nomsa vho vha vhe khonani dza mbiluni?

Tshiṱorini ri pfa uri Marry Ann o vha o no neta musi avha vhasidzana vha tshi swika afha vhukhudoni. Ni vhona u nga o vha o netiswa nga mini?

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 4 2014/08/11 3:35 PM

Deithi: _____

Kha ri ṅwale

Mulanguli o vhudza mini avha vhasidzana malugana na zwibwanana zwa rathi zwe zwa vha zwi hone? Ndi zwibwanana zwifhio zwe zwa vha zwi tshi khou rengiswa nahone ndi zwifhio zwe zwa vha zwi si khou rengiswa? (Lavhelesani mivhala ya mabannda azwo.)

	Tshibwanana itshi tsho vha tsho no rengwa.
	
	
	
	
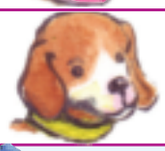	

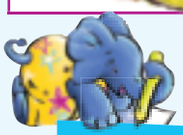

Kha ri ṅwale

Ḓidzhieni hu inwi Marry Ann. Ṅwalani tshiṅwalwa tsha dayari ni tshi ṱalutshedza uri no kundwa u fara khofhe nga tsha mulovha, na uri no ḓipfa hani musi ni tshi tea u khetha tshibwanana tsho teaho.

Dayari yanga

Deithi: _____

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 5 2014/08/11 3:35 PM

U khetha tshifuwohaya

Kha ri vhale

Zwino vhalani kufhelele (magumo) kwa tshiṱori ni ku vhambedze na magumo e inwi na ṅwala.

Tshifuwohaya tshiswa

Marry Ann a vhanḓa kuḽa kubwanana ku re na bannda ḽa phephuḽu. Kwa mbo imisa nḓevhe, kwa dzungudza mutshila kwo lavhelesa Marry Ann nga maṱo akwo a buraweni a sa kungi zwone. Marry Ann a mona a tshi lavhelesa izwi zwiṅwe zwipuka zwi re vhengeleni. A lavhelesa zwiḽa zwibwanana zwa rathi zwi re manngini.

A mbo kotama a takula kuḽa ku re na bannda ḽa phephuḽu a ku gogoḓedza kha khana yawe. A pfa kubilu kwakwo ku tshi divhitha kha khana yawe. Kwa mu nukhedza, kwa ḓikuvhatedza kha mutshinga wawe kwa eḓela. Marry Ann a ku vhanḓa nga lufuno, a rembulutshela kha mulanguli.

“A zwi na mushumo naho ku sa koni u tamba bola kana u gidima,” a ralo. A mbo kokodzela nṱha mulenzhe wa bokhathi yawe a sumbedza mulanguli tsimbi dza ndulamisamarambo dzi re mulenzheni wawe. “Na nṋe ndo bebwa ndi na mulenzhe wo holefhalaho,” a ralo. “Na nṋe zwi a nkonḓela u gidima na u tamba bola thi koni. Fhedziha, ndi na mashaka na dzikhonani vhane vha mpfuna nga maanḓa, nahone a vha ntshileli.”

“Tsho naka hetshi tshibwanana,” a mbo ralo.

A rembulutshela kha Nomsa a mu vhudzisa, “Ni ri mini inwi, Nomsa?”

Nomsa a tenda nga ṱhoho a tshi khwaṱhisedza a sendela a thoma u vhanḓa kuḽa kubwanana kwa bannda ḽa phephuḽu e na lufuno mbiluni.

“Ndi nga badela zwino?” ndi Marry Ann a tshi vhudzisa. “Ndi ḓo renga hetshi tshibwanana tshi re na bannda ḽa phephuḽu. Ndi tshone tshanga tshenetshi!”

“U ḓo ḓiphiṋa hayani hau huswa, iwe muthu," ndi ene a tshi hevhedza zwenezwi a tshi khou ṋekedza mulanguli R25.

Zwenezwi Marry Ann na Nomsa vha tshi tou bva nga muṋango wa vhengele, kuḽa kubwanana kwa thoma u tshinisa mutshila zwihulu. Avha vhasidzana vha tsa nga bada vho ḓigeḓa vhe na kubwanana kwavho kwa bannda ḽa phephuḽu. Vha pfala vhe kha maseo na mapwapwala, zwenezwi vhe nḓilani na mueni wavho.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 6 2014/08/11 3:35 PM

Deithi:

Ri lavhelesa maḓadzisi

Maḓadzisi a bula zwinzhi nga ḽiiti. Ni ḓo vha ni kha ḓi zwi elelwa uri maiti ndi maipfi a nyito.

Tsumbo:

Nomsa u tshimbila nga u ongolowa.

Musidzana u amba nga u ṱavhanya.

Maḓadzisi a re kha muvhala wa lutombo a ri vhudza nga maiti. A ri vhudza uri Nomsa u tshimbilisa hani khathihi na kuambele kwa musidzana.

Kha ri ṅwale

Lavhelesani tshiḽa tshiṱori ni sedze **maḓadzisi** e a sumbedzwa nga muvhala mutswuku a re kha tshipiḓa tsha u thoma tsha tshiṱori kha bammbiri ḽa u shumela ḽa 65. Talelani nyito ine ya khou ṱalutshedzwa nga ḽiḓadzisi ḽiṅwe na ḽiṅwe. Shumisani maṱanu a maḓadzisi ayo kha u vhumba mafhungo a inwi muṋe.

nga matsheloni	
nga mbilu ndapfu	
nga mafulufulu	
nga phosho	
nga vhulenda	
nga dakalo	
nḓuni	
vhukhudoni	

Humelani murahu kha tshipiḓa tsha tshiṱori tshi re kha bammbiri ḽa u shumela iḽi (67). Talelani maḓadzisi oṱhe a re na thangelavhuimo nga. Ni kone u tangedzela nyito dzine a khou ḓadzisa kana u ṱalutshedza.

Tsha u fhedzisela, shumisani maḓadzisi maṱanu e na talela kha u ṅwala mafhungo aṋu inwi muṋe.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 7 2014/08/11 3:35 PM

U ṅwala dayari

Ḓidzhieni ni Mary Ann ni tshi khou pulanela u ṅwala tshiṅwalwa tsha dayari tshi no ṭalutshedza zwe zwa bvelela musi we na ya vhukhudazwipuka. Shumisani mepe wa mihumbulo u tevhelaho uri u ni thuse u pulanela tshiṅwalwa itshi tshaṇu. Ni elelwe u ṅwala tshiṅwalwa tshaṇu tsha dayari tshi kha tshifhinga tsho fhiraho.

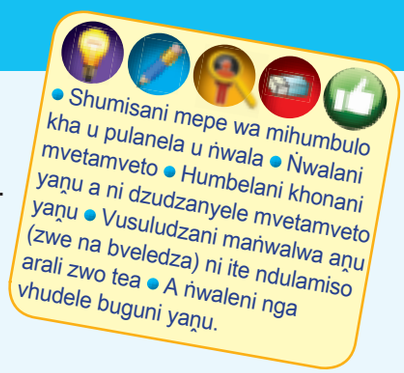

1

Zwe zwa bvelela madekwe

Madekwe ndo balelwa u eḓela ngauri ...

2

U ya vhukhudazwipuka

Nomsa a vhuya a swika ra ya vhukhudazwipuka nga milenzhe.

Tshifuwohaya tshiswa tsha Mary Ann

3

U ta uri ndi khetha tshifuwohaya tshifhio

Nda nanga u renga kubwanana ku re na bannda ḽa phephuḽu ra kona u ...

4

U humela hayani

Ndo zwi ḓivha uri zwe nda ita ndi zwone ngauri ...

Shumisani mepe wa mihumbulo waṇu kha u ṅwala tshiṅwalwa tsha dayari. Ṅwalani tshiṅwalwa tsha dayari sa mvetamveto ni humbele khonani yaṇu a ni lavhelesele tshone. Ni kone u ita ndulamiso ni tshi ṅwale nga vhudele tshikhalani tshi re kha siaṭari ḽa seli.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 8 2014/08/11 3:35 PM

Deithi:

Kha ri ṅwale Ṅwalani tshiṅwalwa tsha dayari tshikhalani tshe na ṇewa.

Dayari yanga Deithi:

TEACHER: Sign Date

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 9 2014/08/11 3:36 PM

Mmbwa yo xela

Mmbwa ya Mary Ann yo xela. Itani phosiṱara ya MMBWA YO XELAHO ni ṋee zwidodombedzwa zwa mmbwa iyi na zwauri muṋe wayo a nga kwamiwa hani.

Olani tshifanyiso tsha iyi mmbwa ni tshi shumisa mivhala i no kunga u itela u kunga maṱo a vhathu.

Vhambedzani phosiṱara yaṋu na ya khonani yaṋu. Ṱolani phosiṱara dza vhoiwe ni tshi shumisa mutevhemuṱoli u tevhelaho.

Phosiṱara i na: U ṱola			
tshifanyiso tsha mmbwa?			
ṱhohwana khulwane i no kunga maṱo?			
mafhungomatsivhudzi o teaho a no kwama uri muṋe wayo a nga waniwa hani?			
ṱhalutshedzo i re khagala ya mbonalo ya mmbwa?			
mafhungomatsivhudzi a no amba uri iyi mmbwa yo xela lini na uri yo xela ngafhi?			
dzina ḽa mmbwa?			

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 10 2014/08/11 3:36 PM

Deithi:

A 6

Ḓivhamaipfi

Vhunzhi ha maḓadzisi a ri vhudza uri nyito yo itwa nga ndiḽa ifhio nahone a anzela u vha na thangela vhuimo **nga**, naho hu na mańwe manzhi ane a vha a si na **nga**, sa vhusiku na masiari kana a fhela nga –**ni** sa, tshikoloni. Kha thebuḽu iyi hu na dziṅwe dza tsumbo.

masiari	**nga** matshelo**ni**	vhusiku
nga u ongolowa	**nga** masiari	**nga** vhulenda
nga vhuronwane	muḓi**ni**	tshikolo**ni**

Lavhelesani mitshila ya maipfi (maḽeḓere a re magumoni) a re thebuḽuni iyi nga vhuronwane.

Ni ḓo vhona uri -**ni** yo ṱumiwa kha madzina. Ni ḓo dovha na zwi vhona uri hu na madzina ane a shuma na **nga** kana a shuma a si na **nga** musi a tshi ḓadzisa maiti mafhungoni. Thebuḽu ya vhuvhili na yone i ri sumbedza zwiṅwevho.

matshelonitsheloni	levhulevhu	ṱingaṱinga
vhusikusiku	khaṱhakhaṱha	tshoṱhetshoṱhe
pesupesu	masiarisiari	ngomungomu

Ni vhona u nga ndi nga mini maipfi a re kha thebuḽu ya vhuvhili e na u dovhololwa ha madungo a maipfi?

Kha ri ṅwale

Zwino shumisani maḓadzisi maṋa a no bva kha thebuḽu idzi vhuvhili hadzo kha u vhumba mafhungo.
(hu tea u vha na mafhungo a malo o ṱangana oṱhe)

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 11 2014/08/11 3:36 PM

Mafhungotserekano

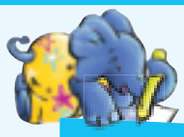

Kha ri ṅwale

Mafhungotserekano a na maiti a no fhira ḽithihi. Talelani maiiti a re kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa mafhungotswititi a tevhelaho. Ni kone u ṱanganya phere iṅwe na iṅwe yao ni tshi vhumba fhungotserekano, ni tshi shumisa maipfi a re zwitangeni.

Musidzana o tshimbila nga u ongolowa. | O vhaisala mulenzhe. | (ngauri)

Musidzana o tshimbila nga u ongolowa ngauri o vhaisala mulenzhe.

O balelwa u fara khofhe. | A dzhia bugu a vhala. | (zwino)

Kubwanana kwo dzungudza mutshila. | Kwo vha kwo takala. | (ngauri)

Ro ḽa khekhe. | Ro baka khekhe. | (musi)

Ndi takalela maapula. | Ndi takalela maswiri. | (na)

Kha ri ṅwale

Zwino khethekanyani fhungotserekano ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi bve mafhungotswititi mavhili.

Mutukana o vha a tshi khou ṱudza ngauri o vha o ḓivhaisa mulenzhe.	
Mutukana o vha a tshi khou ṱudza.	*Mutukana o ḓivhaisa mulenzhe.*

Vele o ḽa khekhe ṱhanu ngauri o vha e musidzana wa tseḓa.	

Mmbwa yo huvha ngauri yo pfa phoso.	

Ndo thusa mme anga u bika nda ḓeka ṱafula.	

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 12 2014/08/11 3:36 PM

Deithi: _____

Kha ri ṅwale

Lavhelesani maipfi a re nga fhasi ha fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe.
Nangani ipfi ḽone ni ḽi ṅwale tshikhalani tshe na ṋewa.

Matsheloni maṅwe na maṅwe ndi (fhedza u eḓela) *vuwa* nga awara ya vhurathi.

vuwa	ima	vutshela

Ni tea (u litsha u tshimbila nga u ongolowa) _____ kana bisi i ḓo ni siya.

u takusa milenzhe	u ṱavhanya	u tshimbila

Vhathu vho (tshina nga maanḓa) _____ phathini ya Mulalo.

vho dia milenzhe	fhufhesa	tshinesa

Zwino dzhenisani **maiti a mafurase** o teaho mafhungoni aya.

sala murahu | ima phanḓa | luma nḓevhe | sia khofhe | posa iṱo

luma mbilu | dzhena fhasi | kandela phanḓa | dzhiela fhasi | dzhiela nṱha

Ndavhe o _____ a dzhena bambeloni ḽa maḓi a no khou rothola nga maanḓa.

Ngauri mulingo wo no vha tsini, ri tea u _____ ra thoma u vhala.

Mulalo uri ene u khou lingedza u ḓilugisela mulingo fhedzi hu na vhathu vhane vha khou mu _____ nga u ita phosho.

Muthu ane a _____ vhaṅwe vhathu u a ḓikukumusa.

Kubwanana kwa Mary Ann ku dzulela u mu _____ hoṱhe hune a ya hone.

Mary Ann o ri u _____ kha kubwanana a mbo ḓi zwi vhona uri u a ku funa.

Makhulu vha ri vho _____ ha Malume musi vho ya u vha dalela.

Arali a _____ zwe nda mu vhudza ndi musi a songo dzhena khomboni nngafha.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 13 2014/08/11 3:36 PM

Vhalani dayari

Kha ri vhale

Vhalani zwiṅwalwa zwa dayari ni fhindule mbudziso dzi no tevhela. Talelani maipfi oṱhe e a peleṱwa o khakhea luṅwaloni ulu.

Zwiṅwalwa zwa dayari zwi tevhelaho zwi bva kha Diary of a Wimpy Kid nga Jeff Kinney. Zwiṅwalawa zwa dayari izwi zwo ṅwaliwa nga Jeff Kinney, ane a vha ṅwana wa tshikolo tshikoloni tsha vhukati tsha Amerika. Tshikolo tsha vhukati tshi nga fana na Gireidi 4 u swika kha 7 fhano Afrika Tshipembe.

Namusi ndi duvha la u thoma la u vula ha tshikolo, zwino ro sokou dzula ro lindela mudededzi vha tshi fhedza tshati yavho ya vhudzulo hashu. Nda vho humbula u vha ndi tshi khou ṅwalaṅwala zwithu buguni ndi tshi tshimbidza tshifhinga.

Irini ndi ni fhe nyeletshedzo ine ya shuma. Nga duvha la u thoma tshikoloni, ni tea u sedza vhukuma uri no ṋewa vhudzulo vhufhio. Ni ri u swika tshikoloni na vhea zwithu zwaṋu ṋtha ha desike iṅwe na iṅwe ya kale hu si kale na pfa mudededzi waṋu vha tshi ri -

Zwino kilasini iyi ndo dzudzwa na Chris Hosey e nga phanda hanga na Lionel James e nga murahu hanga. Jason Brill ene o swika u lenga lwe a vhewa kha tsha u la tshanga, fhedzi nda zwi thivhela.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 14 2014/08/11 3:36 PM

Deithi:

Lavhuvhili

A thi ḓivhi uri ndo no vhuya nda zwi amba naa, nne ndi NGWENA ya mitambo ya vidio. Ndi nga ana uri ndi nga kunda muṅwe na muṅwe wa vhana vha gireidi yanga hu si na na khakhathi.

Tshi no dina ndi uri khotsi anga a vha vhona i mpho. Vha ṱwela u mmbudza uri ndi bve ndi ye vhanweni u tamba mitambo "i no fhaṱa".

Zwino ṋamusi nga madekwana musi Baba vha tshi thoma zwa u nṱokonya vha tshi ri ndi bvele nnḓa, ndo lingedza u vha ṱalutshedza uri mitambo ya video i a shumiswa kha u tamba mitambo i no fana na bola ya milenzhe (sokha) nahone u a pfa mufhiso khathihi na u shisha biko.

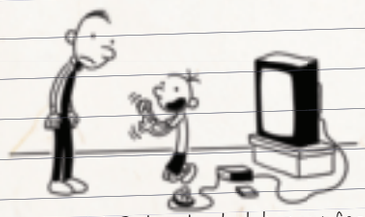

Fhedzi, sa nga misi, Baba vho balelwa u pfesesa.

Khotsi anga vho ṱalifha ri tshi tou angaredza fhedzi musi zwi tshi ḓa kha u vha na luvhonela lwa zwithu, vha a ntimatimisa.

Ndi vhona u nga khotsi anga vho vha vha tshi nga kwatukanya mutshini wanga wa vidio arali vho vha vha tshi u pfesesa. Fhedzi ndi na mashudu ngauri vhathu vha no ita mitshini iyi vha ita uri u si kwamee nga vhabebi.

Lavhuraru

Ṋamusi nga phiriyodo ya Ḓivhashango ro vha na thesite, u tou ambavho ngoho, ho vha hu kale ndo i lindela.

Thesite ya hone yo vha i tshi kwama misanda ya mavunḓu, zwino nne ndi dzula murahu tsini na mepe muhuluhulu wa United States. Misanda yothe yo ṅwaliwa nga inkhi tswuku, zwino ndo vha ndi tshi zwi ḓivha uri ndi ḓo ṅwata ho fhola.

Musi ri sa athu thoma na thesite, Patty Farrell a mbo ḓi vhidzelela e ngei phanḓa.

Patty a vhudza Vho Ira uri vha tibe mepe wa United States musi ri sa athu thoma.

Patty ho ngo nkona, ndo fhedza ndo feila thesite iyo. Ngoho ndi ya uri ndi ḓo wana hune nda ḓo mu lifhedza hone kha zwe a nnyita.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 15 2014/08/11 3:37 PM

U ṅwala dayari yaṋu inwi muṋe

Kha ri ṅwale

Ndi zwiitei zwifhio zwe zwa bulwa dayarini ya Wipy Kid kha siaṱari ḽo fhiraho?

Bulani zwiitei zwine a khou ṅwala ngazwo kha zwiṅwalwa zwiraru zwa dayari.

1.
2.
3.

Elekanyani nga tshiṅwe na tshiṅwe tsha zwiṅwalwa izwi ni ṅwale ṱhohwana ya tshiṅwe na tshiṅwe tshazwo.

1.
2.
3.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani tshiṅwalwa tsha dayari tsha inwi muṋe. Elekanyani nga tshenzhelo dzo fhambananaho dze na ṱangana nadzo dzine dza vha dzi khulwane, dzi tshi seisa kana u ṱungufhadza. Ni ṅwale deithi na ḓuvha, nahone ni elelwe u ṅwala sa muthu wa u thoma (ni tshi shumisa “Nṋe”) nahone kha tshifhinga tsho fhiraho. Ni nga kha ḓi edzisela tsumbo ya Wimpy Kid. Ni ole tshifanyiso tsha u sumbedza tshiṅwalwa tsha dayari tshiṅwe na tshiṅwe.

Dayari yanga Ḓuvha: Deithi:

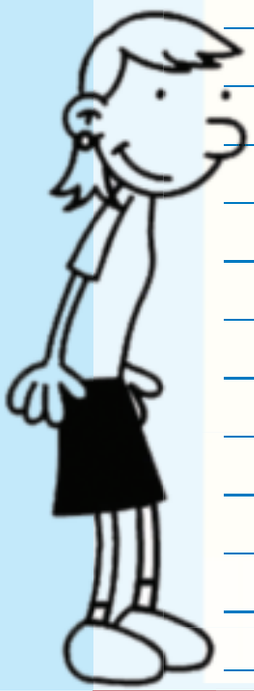

Olani nyolo i no kwama tshiṅwalwa tsha dayari

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 16 2014/08/11 3:37 PM

Dayari yanga Ḓuvha: Deithi:

Olani nyolo i no kwama tshiṅwalwa tsha dayari

Dayari yanga Ḓuvha: Deithi:

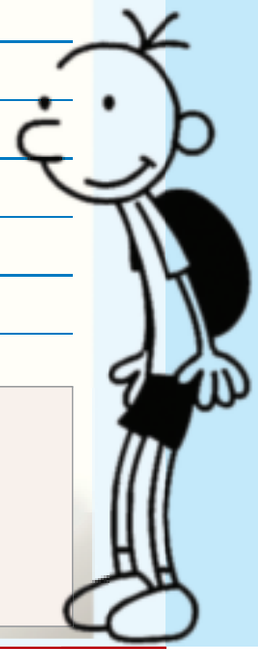

Olani nyolo i no kwama tshiṅwalwa tsha dayari

TEACHER: Sign Date

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 17 2014/08/11 3:37 PM

Zwikirinini

Kha mabammbiri a u shumela o fhiraho no vhala na u ṅwala tshiṱori. Kha vhege mbili dzi ḓaho ni ḓo vha no sedzesa mańwalwa a u tsivhudza. Ni ḓo vhala phumfuḽethe dza tsivhudzo nahone ni ḓo dizaina phamfuḽethe yaṇu inwi muṇe.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri mańwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

NI NA MAṰO A ZWIKWEA?

Vhana

Ni ṱwa no ṱalela TV kana baisikopo, ni tshi khou tamba mitambo seḽefounu, ya khomphyutha kana ya vidio? Ni **nyamuṱwasofani**?

Vhunzhi ha vhana vha fhedza tshifhinga tshinzhi vho ṱalela zwikirini.

Na zwino, tshińwe tshifhinga u ṱwa u tshikirinini tshifhinga tshoṱhe zwi a thusa kha pfunzo, fhedziha tshifhinga tshine tsha fhedzwa nga vhana vhanzhi vha tshi khou vhona TV na u tamba mitambo tshi fhira tshine vha tshi shumisa tshikoloni!

Ndi nga mini u ṱwesa phanḓa ha zwikirini i thaidzo?

- **U sa eḓela lwo linganelaho**. Arali ni tshi ṱalelesa TV, ni nga swika hune na lenga u eḓela lune na si eḓele lwo linganelaho. U sa eḓela na pfelela zwi vhanga maneto nahone vhana vho netaho vha a konḓelwa u thetshelesa kiḽasini.
- **Munono**. Arali ni tshi ṱwesa phanḓa ha TV, ndi honeha ni tshi ḓelwa nga munono. Vhana vhanzhi vhane vha ṱwa vho dzulela TV tshifhinga tshilapfu vha vha na lutamo lwa u ḽa zwiḽiwa zwi no nonisa zwe zwa kungedzelwa kha theḽevishini. A zwi konḓi u ḽesa musi ni tshi khou ṱalela TV.
- **U sa shuma zwavhuḓi tshikoloni**. Vhana vhane vha ṱalelesa TV kana vha tambesa mitambo ya khomphiyutha vha anzela u sa vha na tshifhinga tsho linganaho tsha u ita tshuńwahaya kana u vhalela milingo.
- **U vhonesa vhuvemu**. Mbekanyamushumo (phurogireme) dza TV dzi anzela u sumbedza vhuvemu. Vhana vha tea u zwi ḓivha uri vhuvemu na u lwa na vhaṅwe zwine vha zwi vhona kha TV zwo vhifha. A si yone nḓila ya u tandulula thaidzo.
- **U shaya tshifhinga tsho linganaho tsha u tamba**. U ṱalelesa zwikirini zwi fhungudza tshifhinga tsha u tamba.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 18 2014/08/11 3:37 PM

Deithi:

Itani zwi no thusa vhana

Vhana vha tshikolo a vho ngo tea u fhedza tshifhinga tshi no fhira awara nthihi kana mbili vho ṱalela zwikirini.

Ni tea u ḓivhetshela tshifhinga u itela uri ni si fhedzese tshifhinga tshinzhi no ṱalela TV na u tamba mitambo ya khomphiyutha kana ya vidio.

Tshifhinga tshine vhana vha tshi fhedza vha tshi khou ṱalela TV

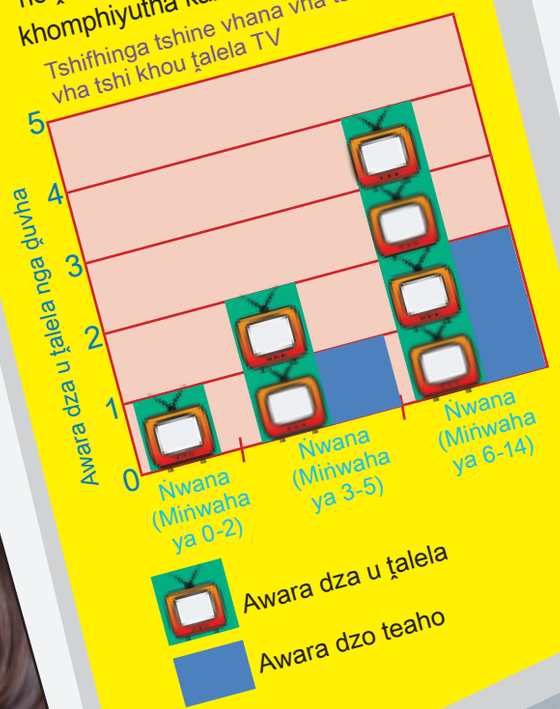

Ndi nyito dzifhio dziṅwe dzine na ita?

Dzhoinani kiḽabu ya mitambo kana ni dzhoine ḽiabŭrari ni vhale bugu. Tambani na khonani dzaṋu kana ni tambele phakhani. Gudani u lidza tshilidzo, ni tambe mitambo ya bodo, kana ni wane hobi.

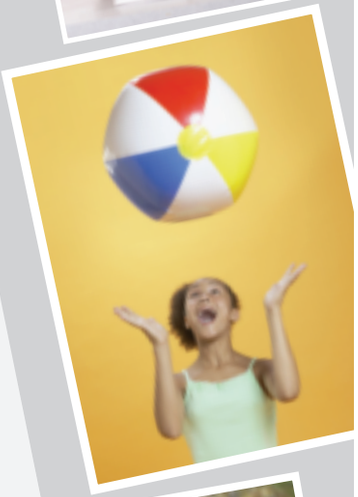

Kha ri ambe

- Ni fhedza tshifhinga tshingafhani ni tshi khou ṱalela TV nga ḓuvha?
- Ni takalela u ṱalela mbekanyamushumo dzifhio?
- Ni takalela u vha ni tshi khou ita mini musi ni tshi khou ṱalela TV?
- Ni tamba mitambo ifhio ya zwikirinini?
- Ni fhedza tshifhinga tshingafhani ni tshi khou tamba mitambo ya zwikirinini nga ḓuvha?
- “Muṱwasofani” ndi mini?

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 19 2014/08/11 3:37 PM

Phamfuḽethe

Dovhani ni vhale iḽa phamfuḽethe ni fhindule mbudziso hedzi.

Kha ri ṅwale Livhanyani maipfi aya na zwine a amba.

munono	elekanya
kungedzela	muvhili wo kalulaho
vhuvemu	tsha u lidza nga zwanḓa kana nga mulomo
humbula	ḓivhadzwa vhathu
tshilidzo	zwiito zwa u vhaisa vhaṅwe lwa ṋamani

Phamfuḽethe iyi yo ṅwalelwa vhonnyi? Itani thiki (✔) tshibogisini tshone.

☐ Vhabebi ☐ Vhadededzi ☐ Vhana vha tshikolo ☐ Vhathu vhahulwane

Ndi nga mini ni tshi ralo? Ṅwalululani fhungo ḽi no bva kha phamfuḽethe ḽi no khwaṱhisa izwi.

Phamfuḽethe i ni vhudza mini?	
1	Uri u ṱalela TV na u tamba mitambo ya vidio zwi fhedza muḓagasi.
2	Uri vhana a vho ngo fanela u fhedza awara dza 1 - 2 nga ḓuvha vho ṱalela zwikirini.
3	Uri vhatukana vha takalela u tamba mitambo ya vidio ngeno vhasidzana vha tshi takalela u ṱalela TV.
4	Uri maṱo aṋu a a shanduka a vha zwikwea arali ni tshi ṱalelesa zwikirini.

Ndi nga mini u ṱalelesa TV zwi tshi vhanga u sa shuma zwavhuḓi tshikoloni?	
1	Ngauri vhana vha ḽesa zwiḽiwa zwi no nonisa zwe vha zwi vhona kha khungedzelo dza TV.
2	Ngauri vhana a vha iti nyonyoloso.
3	Ngauri TV i ṱuṱuwedza vhuvemu.
4	Ngauri vhana vha vha vha si na tshifhinga tsho linganaho tsha u ita tshuṅwahaya dzavho.

Lavhelesani tshatidungo i re kha siaṱari ḽa 19 nga vhuronwane. Tshati iyi i ri vhudza mini malugana na tshifhinga tshine vhana vha miṅwaha yo fhambananaho vha tshi fhedza vha tshi khou ṱalela TV? Tshifhinga tsho linganelaho ndi tshifhio?

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 20 2014/08/11 3:38 PM

Deithi:

Ṅwalani zwithu zwiraru zwo vhifhaho zwe zwa bulwa kha phosiṱara zwine zwa vhangwa nga u ṱalelesa zwikirini.

Kha ri ṅwale

Kha ri ite nyito

Shumani na khonani yaṋu ni ite phosiṱara ya u ṱuṱuwedza vhana uri vha vhe na zwiṅwe zwithu zwine vha ita vhudzuloni ha u tamba mitambo ya vidio kana u ṱalela TV.

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani phara ni tshi ṱalutshedza phosiṱara yaṋu. Ṱalutshedzani uri ndi nga mini vhana vha tshi tea u fhedza tshifhinga tshiṱuku vho ṱalela zwikirini nahone vha tshi tea u fhedza tshifhinga tshinzhi vhe kha zwiito zwiṅwevho.

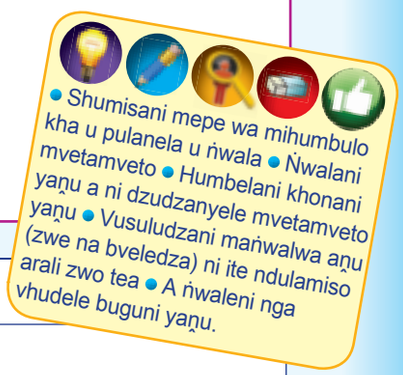

TEACHER: Sign Date

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 21 2014/08/11 3:38 PM

Hune zwithu zwa vha hone

Lavhelesani mabulafhethu

Thangelavhuimo dzi shuma na dziṅwe thinwaipfi sa madzina na masala kha u vhumba mabulafhethu ane a ri sumbedza uri zwithu zwi ngafhi musi zwo dzula na zwiṅwe.

Kha ri ṅwale

Lavhelesani tshifanyiso itshi tsha tshiṱori tsha mmbwa i tshi renga gurannḍa. Dzhenisani thangelavhuimo dzone tshikhalani tshi re tshifanyisoni tshiṅwe na tshiṅwe.

seli ha | dubo ḽa | u gonya kha | ngomu ha | u vhambela na

nga fhasi ha | bva ngomu ha | tsini na | nṱha ha

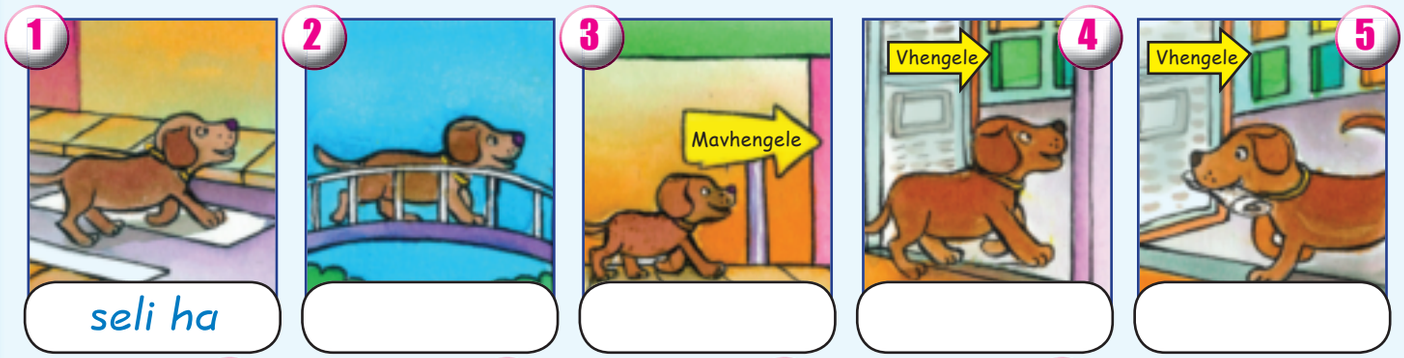

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani fhungo ḽi no yelana na tshifanyiso tshiṅwe na tshiṅwe ni tshi shumisa mabulafhethu aya nga ḽithihi nga ḽithihi luthihi fhedzi.

1 Tshamaṱo i khou ya mavhengeleni. I tshimbila ya wetshela seli ha bada.

2

3

4

5

6

7

8

9

1 seli ha, 2 nṱha ha, 3 dubo ḽa, 4 ngomu ha, 5 bva ngomu ha,
6 nga fhasi ha, 7 tsini na, 8 u vhambela na, 9 u gonya kha

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 22 2014/08/11 3:38 PM

Deithi:

U ḓiphiṋa nga figara dza muambo

Wanani uri idzi ndi figara dzifhio dza muambo ni ole tshifanyiso tsha u sumbedza tsumbo iṅwe na iṅwe.

Mapfanisi

Ḽipfanisi ḽi vhambedza zwithu zwivhili nga u shumisa maipfi “sa” kana “fana na”.

Madekwe ndo eḓela sa ṅwana.	O nona u fana na mvuvhu.

Mamethafore

Ḽimethafore ḽi vhambedza zwithu zwivhili zwi sa fani ḽa zwi ṋea vhushaka kana u zwi buletshedza hu sa shumiswi “sa” kana “fana na”.

Maluṱa ndi goṅoṅo. U dzulela u lila misi yoṱhe.	Khotsi a Denga ndi ndau. A vha ofhi muthu kusini kwa hashu.

Aḽitheresheni

Aḽitheresheni ndi ndovhololo ya mubvumo wa u thoma wa ipfi.

Pfani a pfa pfeṇe, pfure dza pfapfama.	Vele wa Vondwe o vala vothi ḽa vunḓea.

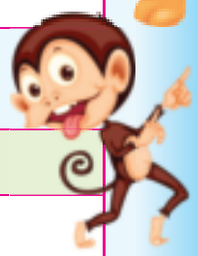

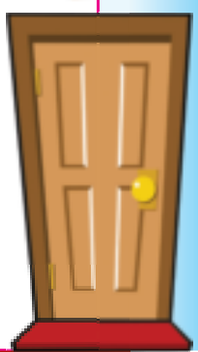

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 23 2014/08/11 3:38 PM

U shengedzana

Kha ri vhale

Vhalani phamfuḽethe ni fhindule mbudziso dzi no tevhela.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

U shengedzana kha hu fhedzwe

Vhana vha tshikolo vhanzhi vha a shengedzwa. U shengedzana ndi tshithu tsho vhifhaho tshine tsha tea u fhedzwa zwikoloni zwashu. Ni tea u thanyela zwiito zwa u shengedzana.

U shengedzana ndi mini?

U shengedzana ndi kutshilele kwa vhana vha tshi ṱhuphana. Kutshilele uku ku anzela u dovhololwa misi yoṱhe.

U shengedzana hu katela u shushedzana, u kolelana, u rina muthu madzina mavhi, u vhaisa muṅwe muthu na u mu sanda.

U shengedzana hu bvelela ngafhi?

U shengedzana hu bvelela fhethu huṅwe na huṅwe:

- tshikoloni
- luvhandeni lwa mitambo
- dzharaṱani ya tshikolo
- kha founu kana kha inthanete
- ndilani ya u ya hayani
- thoilethe (mabungani)
- musi hu na nyendo dza tshikolo

U shengedzwa hu pfala hani?

U shengedzana hu a vhaisa nahone vhana vhane vha shengedzwa vha pfa vha songo takala, vho farwa nga nyofho nahone vha si na khonani.

U shengedzana hu nga si ime u swika inwi ni tshi vhudza muṅwe muthu. Arali ni tshi khou shengedzwa ni tea u vhudza mudededzi waṋu kana muṅwe muthu muhulwane ane a ḓo ni thetshelesa a ni thusa.

Childline
08000 55 555

Arali ni sa koni u wana thuso, founelani vha Childline kha nomboro heyi ya mahala.

Ni nga ita mini arali ni tshi khou shengedzwa?

Vhudzani muṅwe muthu Vhudzani mudededzi waṋu kana mme aṋu kana khotsi aṋu kana muṅwevho wa shaka. Vha humbeleni vha ni thuse u wana thandululo. Arali ni tshi khou shengedzwa kha founu kana kha inthanete, dzhiani milaedza iyo ni i sumbedze muthu muhulwane.

Ni songo fhela mbilu Lingedzani u humbula nga zwithu zwi no takadza sa zwithu zwine na ḓiphiṋa ngazwo tshikoloni kana zwine na zwi konesa. Ni dzule ni tshi zwi elelwa uri hu na vhathu vha no ni funa vhane vha ḓo ni tsireledza.

Lingedzani u ḓipilela inwi muṋe Vhudzani muthu ane a khou ni shengedza uri a ni

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 24 2014/08/11 3:38 PM

Deithi:

zwi takaleli. Ni ri "A thi ạndani nazwo hezwi." Zwi ambeni ni tshi ḓifulufhela. Arali hu si nga vhi na khombo, ni nga kha ḓi mu vhudzisa uri mulandu ndi mini na uri vhuvhili hanu ni tea u tandulula thaidzo i re hone. Ni songo amba na mushengedzi ni noṱhe. Humbelani khonani yaṋu uri a vhe hone.

No no vhuya na vhudzwa uri ni mushengedzi?

A zwi takadzi u vhidzwa u pfi u mushengedzi. A hu na a no takalela mushengedzi.

Tshiṅwe tshifhinga ni vha ni sa zwi ḓivhi uri ndi nga mini hu tshi pfi ni mushengedzi, fhedzi tshiṅwe tshifhinga ni a zwi ḓivha uri ndi ngani. Arali hu tshi pfi ni mushengedzi ni tea u thoma u humbula nga zwiito zwaṋu na uri ni nga ḓishandula nga ndiḽaḓe.

Ni nga ṱoḓa thuso ya uri ni shandule kutshilele kwaṋu. Vhudzani vhabebi vhaṋu vha ni thuse.

Ni tea u ita mini arali ni mushengedzi?

- Zwi ṱanganedzeni uri ni mushengedzi ni mbo ḓi thoma u shandula kutshilele kwaṋu. Lingedzani u elekanya uri ndi nga mini no vhuya na zwi thoma.
- Humbelani pfarelo kha muthu we na vhuya na mu shengedza. U bula uri ni khou ḓisola (sori) ndi liga ḽa u thoma kha u lugisa zwithu.
- Ṅwalelani uyu muthu luṅwalo arali hu uri ha ṱoḓi u amba nga inwi no livhana.
- Vhudzani mudededzi waṋu uri no khakhela vhaṅwe na uri ni khou humbela thuso ya u shandula kutshilele kwaṋu.

Ni tea u ita mini arali hu na muṅwe muthu ane na mu ḓivha ane a khou shengedzwa?

Arali muṅwe muthu ane na mu ḓivha a tshi khou shengedzwa, u khou lila thuso yaṋu.

Ni nga kha ḓi balelwa u thivhela u shengedzwa ha uyu muthu ni noṱhe fhedzi ni tea u thusa.

Vhudzani vhadededzi vhaṋu nga u shengedzana hu re hone.

Thusani muthu ane a khou shengedzwa uri a fhambane na mushengedzi a ye fhethu he a tsireledzea.

Kha ri ambe

- No no vhuya na shengedzwa?
- No ita mini ngazwo?
- Ni nga vhudza nnyi musi ni tshi khou shengedzwa?

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 25 2014/08/11 3:38 PM

U elekanya nga u shengedzana

Vhalani phamfuḽethe i no amba nga u shengedzana ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Phamfuḽethe iyi yo ṅwalelwa vhonnyi? Itani thiki (✔) tshibogisini tshone.

- ☐ Vhabebi
- ☐ Vhana vhane vha khou shengedzwa
- ☐ Vhana vha no shengedza vhaṅwe
- ☐ Vhadededzi

Ndi nga mini ni tshi ralo?

Livhanyani maipfi aya na zwine a amba.

nyendo	u sa timatima
inthanete	u endela fhethu
ḓifulufhela	u tenda nzulele
ḓisola	u humbela pfarelo
ṱanganedza	netiweke dza khomphiyutha

Bulani fhethu huṋa hune u shengedzana ha bvelela hone?

Ṅwalani zwithu zwiraru zwine na tea u ita arali ni tshi khou shengedziwa. Ni nga ita mini arali hu na zwe na vhuya na edzisa zwa u thivhela u shengedzwa zwe zwa si shume?

Muthu a nga shengedziwa nga nḓila ifhio kha founu na kha inthanete?

Itani luswayo lwa “litshani u shengedzana”.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 26 2014/08/11 3:38 PM

Deithi: _____

Mafhungombumbano

Ni a kona u ṱuma mafhungotswititi mavhili ni tshi vhumba fhungombumbano.

Kha ri ṅwale

Shumisani maṱanganyi a re zwitangeni kha u shandula mafhungotswititi a vha mafhungombumbano.

Nṋe ndi pfana na u ya Vhugalaphukha ha Kruger.	Ann u takalela u ya bitshini. (fhedzi)
Khonani yanga u pfana na u ya ḽaiburari.	Khaladzi awe u a zwi funavho. (na)
Ro vhona tshugulu vhugalaphukha.	Ro vhona nḍou vhugalaphukha (na)
Mme anga vho dzumba zwikontsi.	Ra zwi wana. (fhedzi)
Ndo vha ndi tshi zwi takalela u ya baisikoponi misi yoṱhe.	Ndi vha ndo ḓalelwa nga mushumo wa tshikolo. (fhedzi)
Ndi pfana na u imba khwairini ya kereke.	Ndi dovha nda pfana na u tamba bola. (nahone)

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 27 2014/08/11 3:38 PM

Zwifhinga zwo fhiraho na zwi ḓaho zwa tshi khou/kha ḓi

Ri shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha **tshi khou/kha ḓi** kha u ṱalutshedza nyito ye ya bvelela kale nga tshifhinga tshigede.

Kuvhumbelwe: Ri shumisa mapfanisi a ṋefhungo a no fhela **nga "-o" na mavhumbi "vha" na "tshi khou/kha ḓi"**. Ndo vha ndi tshi khou ṱalela TV. Ndo vha ndi tshi khou/kha ḓi ḽa musi a tshi swika. Yo vha i tshi khou na madekwe.

Ri shumisa tshifhinga tshi ḓaho tsha **tshi khou/tshi kha ḓi** kha u sumbedza zwi no ḓo itea tshifhingani tshi ḓaho nga tshifhinga tshigede.

Kuvhumbelwe: Ri shumisa mavhumbi **"ḓo", "vha" na "tshi khou/tshi kha ḓi"**.

Ri ḓo vha ri tshikoloni musi ri tshi takuwa. Vha ḓo vha vha tshi khou ya mavhengeleni. Ndi ḓo vha ndi tshi khou ya tshikoloni tshiswa ṅwakani.

MILAYO Tambani mutambo uyu wa zwifhinga ni vhone uri ni zwi kona u swika ngafhi u vhumba mafhungo a re kha zwifhinga zwo fhiraho na zwi ḓaho zwa tshi khou/kha ḓi.

Kutambele

- Thosani khoini. Ya wa nga ṱhoho ni ya phanḓa nga maga mavhili. Ya wa nga mutshila ni ya phanḓa nga ḽiga ḽithihi fhedzi.
- Shumisani maipfi a re tshibogisini tshine na swika khatsho kha u vhumba fhungo ḽi re kha tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou/kha ḓi kana tshi ḓaho tsha tshi khou/kha ḓi.
- Arali na swika kha nomboro ya ivini thomani fhungo ḽaṋu nga **matshelo, vhege i ḓaho, ṅwedzi u ḓaho kana nga vhuya ṋamusi**.
- Arali na swika kha nomboro ya odo ni thome fhungo ḽaṋu nga **mulovha, vhege yo fhiraho, Mugivhela wo fhiraho, maholaa**.
- A no vha ene wa u thoma u fhedza ndi ene we a wina (kunda).

U THOMA

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 28 2014/08/11 3:38 PM

Deithi: _____

33 renga zwienda

34 ya vhengeleni ḽa bugu

35 humani nga maga a 3

40

32 ya Vhugalaphukha ha Kruger

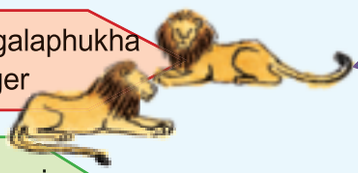

36 ya vhengeleni

39 tamba mulamboni

31 ya kerekeni

37 shuma ngandeni

38 ḽa vhuragane

30 peleṱani dzina ḽaṋu ni tshi humela murahu (Arali ni sa koni u peleṱa dzina ḽaṋu nga tshamurahu ni tea u humela kha 28.)

29 thusa mme anga

14 thusa u ṱanzwa zwigeḓelo

28 ya zuu

13 dzhoina masikautu a vhatukana

15 humelani murahu nga maga a 3

27 ṱalela TV

ya phathihi ya zwiambaro zwa maṱeleṱele

16 ya ḓoroboni

17 namela baisigiri yawe

26 tamba mitambo ya vidio

18 baka khekhe

23 dzhoina kiḽabu ya mitambo

25 imani ni imbe luimbo

19 ya ha dokotela wa maṋo

22 shuma ngadeni

24 guda nga Thusothanzi

20 ni songo tamba

21 ḽa zwiḽiwa zwa Matshaina

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 29 2014/08/11 3:39 PM

Itani phamfuḽethe

Kha ri ṅwale

Humelani kha mabammbiri a u shumela a 73 na 76 ni lavhelese dizaini dza phamfuḽethe idzo mbili. Ni khou ya u ita phamfuḽethe yaṋu inwi muṋe i no amba nga u shengedzana. Shumisani tshipulaneli tshi tevhelaho uri tshi ni thuse. Siaṱari ḽa nga phanḓa ḽi tea u vha na tshifanyiso tshi no kunga vhavhali. Ḽi tea u dovha ḽa vha ḽi na ṱhoho i no kunga khathihi na ḽifurase kana tshiḽogene tshi no kunga – tsumbo, “U shengedzana kha hu fhele zwino!” Olani tshifanyiso kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ni tshi sumbedza mihumbulo yaṋu. Elelwani u dzhenisa nomboro ya Childline kha siaṱari ḽa nga murahu.

3 Nga murahu: Ṅwalani zwidodobedzwa zwa u kwama vha Childline	2 Hune u shengedzana ha bvelela hone	1 Nga phanḓa
6 Ni nga ita mini arali ni tshi khou shengedziwa?	5 Ni nga thusa hani muthu ane a khou shengedziwa?	4 Ni nga ita mini arali ni mushengedzi ane a khou ṱoḓou litsha zwa u shengedza?

Kha ri ite nyito

Zwino gerani siaṱari ḽi tevhelaho ni ḽi pete uri ḽi ite phamfuḽethe ya Garaṱa ya Z. Shumisani pulane ya mvetamveto kha u fhedzisa phamfuḽethe nga vhudele.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 30 2014/08/11 3:39 PM

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 31 2014/08/11 3:39 PM

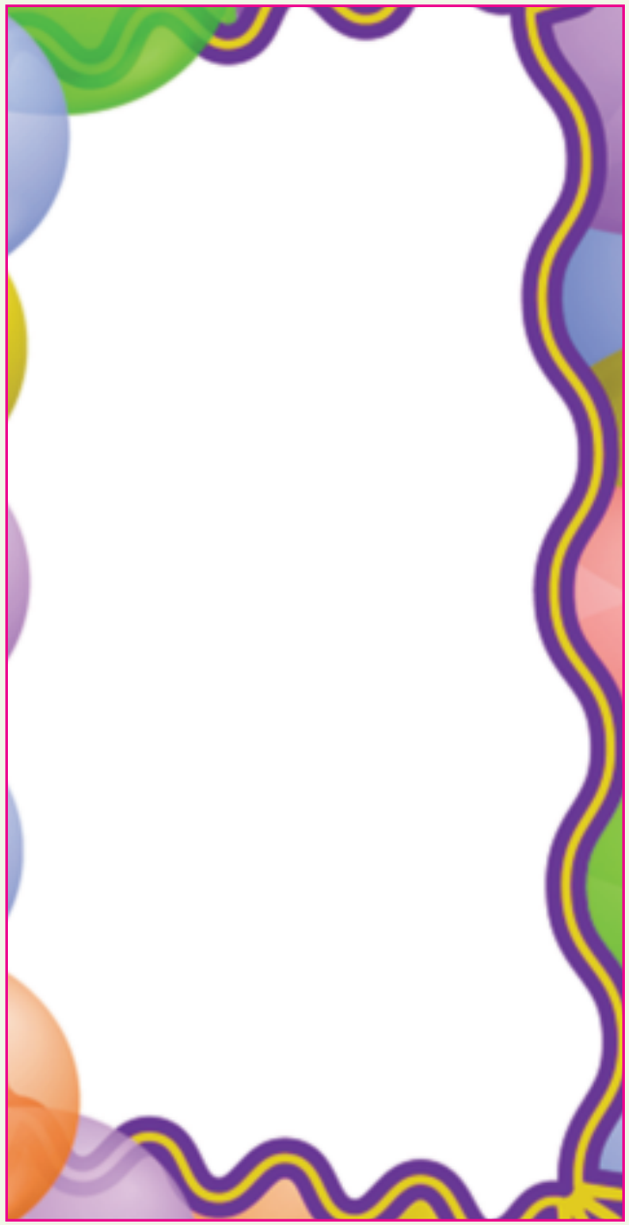

5

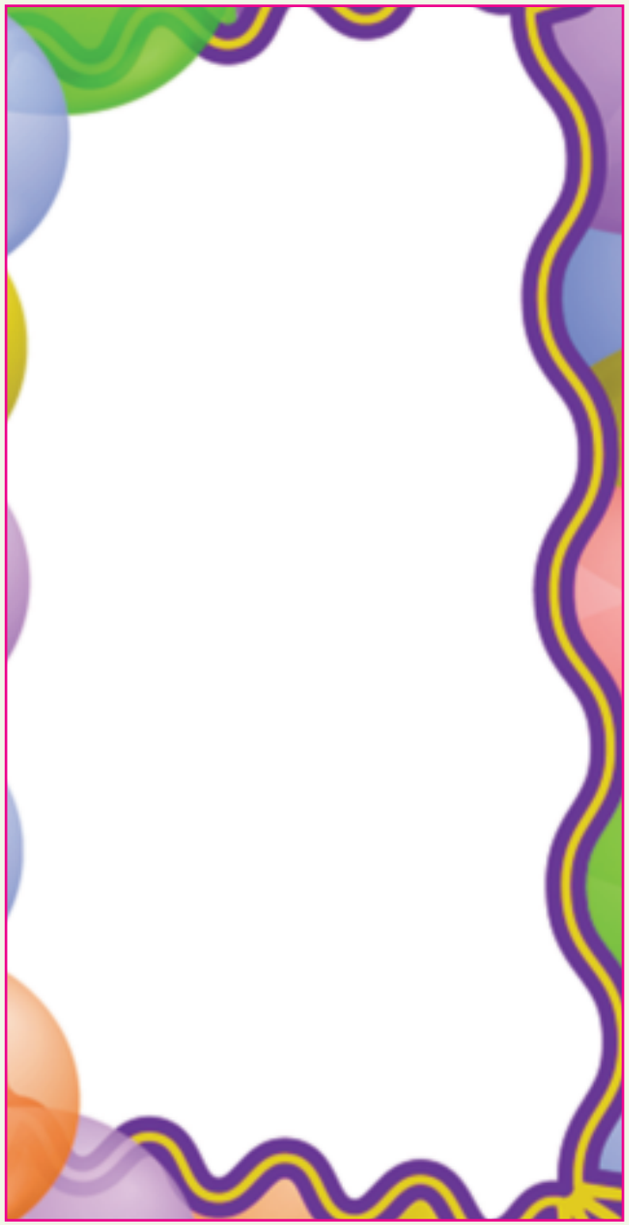

NGA MURAHU: u itela tsivhudzo ya u angaredza i no nga sa nomboro ya founu ya Childline, ḓirese na ḓirese ya imeiḽi.

6

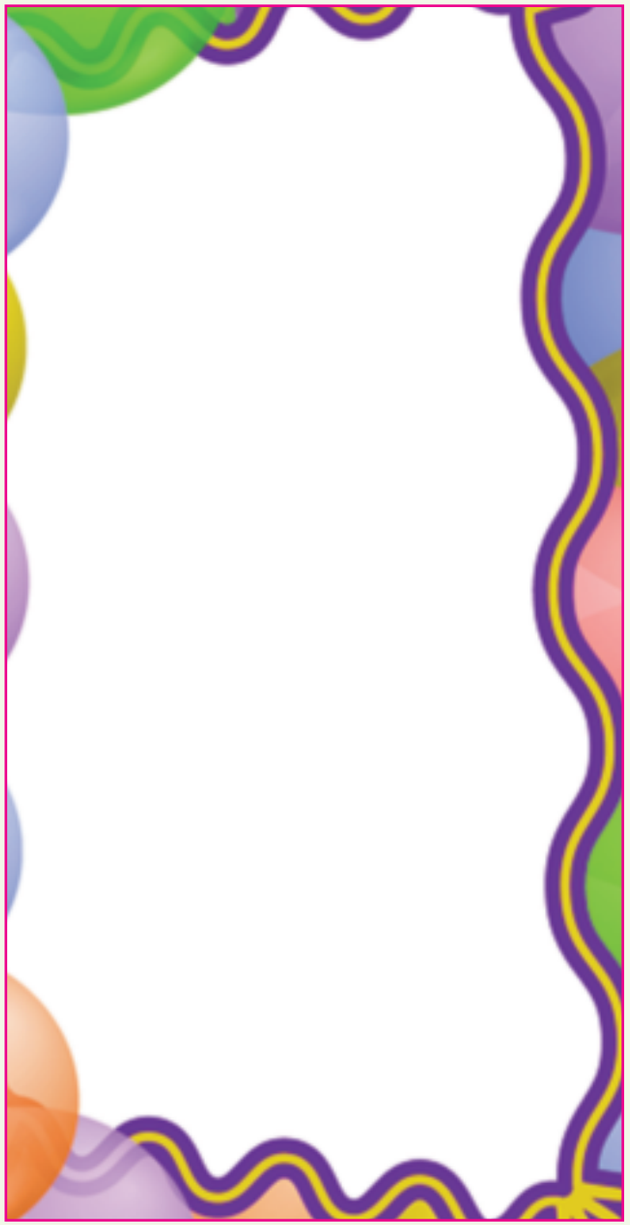

NGA PHANḌA: petelani phanḓa

1

2

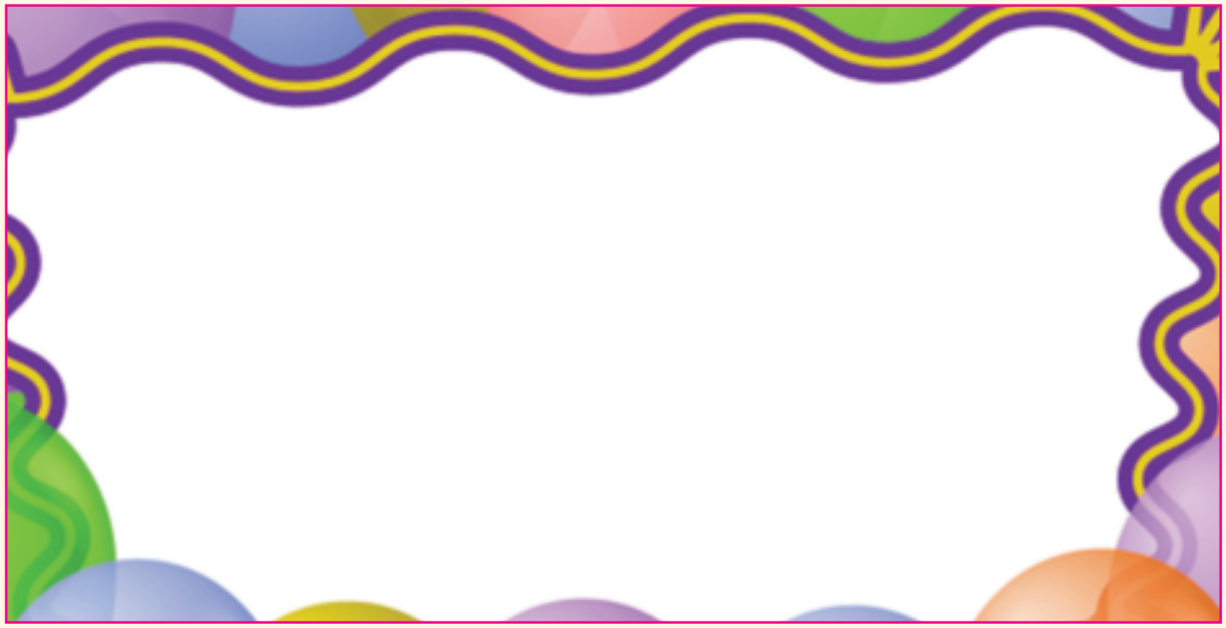

3

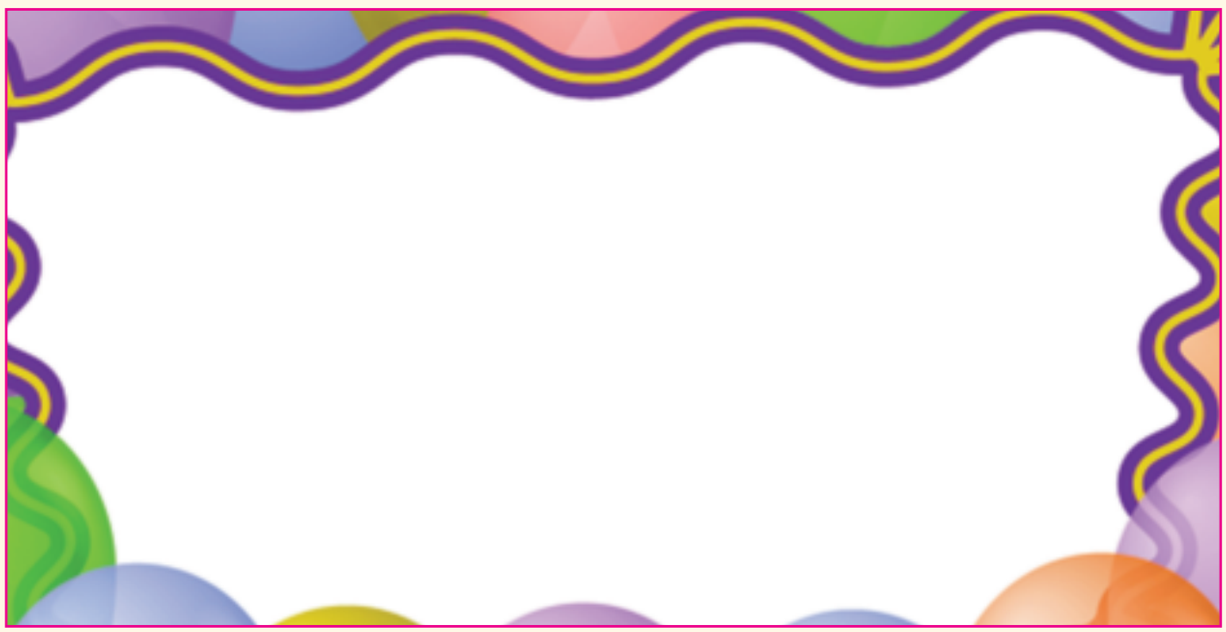

4

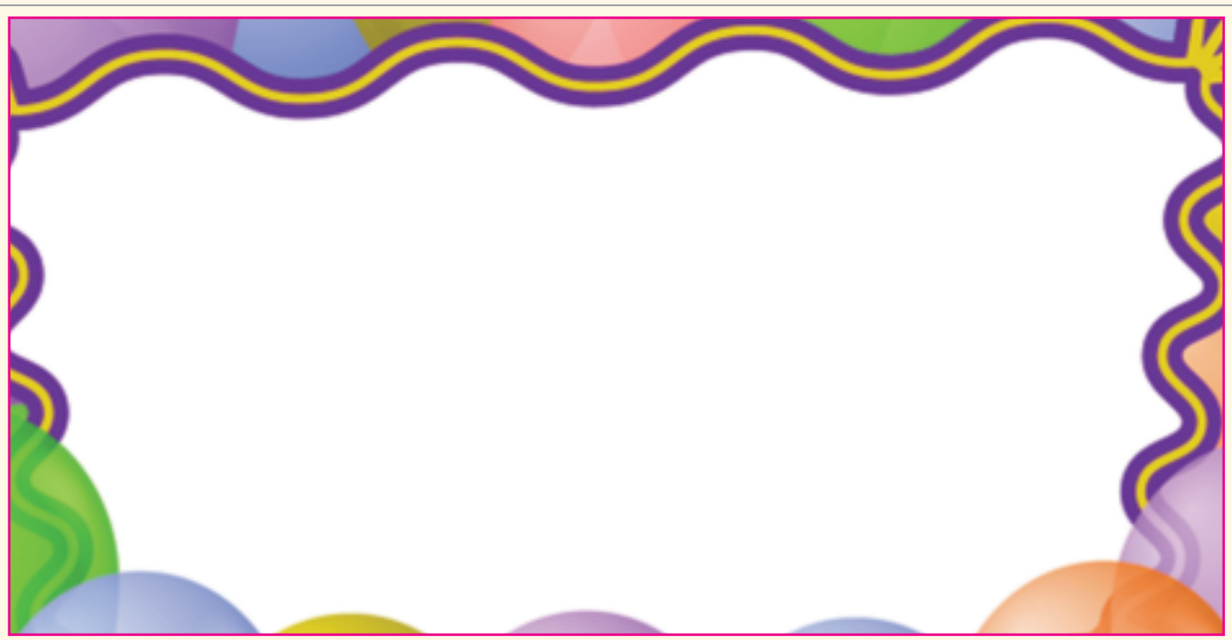

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 32 2014/08/11 3:39 PM

NDI A KONA		
u vhala tshiṅwalwa tsha dayari.		
u vhala tshiṱori tsha zwifanyiso.		
u vhala tshiṱori.		
u vhala pamfuḽethe ya tsivhudzo.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendeka nga tshiṱori.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendeka nga phamfuḽethe.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendeka nga tshiṱori tsha zwifanyiso.		
u ita phamfuḽethe.		
u ita phosiṱara.		
u rera na u humbulela tshiṱori ndi tshi shumisa tshifanyiso.		
u khethekanya mafhungotsherakano a bva mafhungotswititi.		
u topola mamethafore, mafanyisi na aḽitheresheni.		
u topola maiti.		
u saukanya tshatidungo.		
u ṱuma mafhungotswiti a ita mafhungotserekano.		
u livhanya maḓadzisi na nyito.		
u livhanya maipfi na zwine a amba.		
u palanela na u ṅwala dayari.		
u shumisa maḓadzisi mafhungoni.		
u shumisa maṱanganyi kha u ṱanganya mafhungo.		
u shumisa maiiti a mafurase.		
u shumisa mabulafhethu nga nḓila yone.		
u shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou na kha ḓi na tshi ḓaho tsha tshi khou na kha ḓi.		
u ṅwalwa tshiṅwalwa tsha dayari.		
u ṅwala kufhelele kwa tshiṱori.		

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 33 2014/08/11 3:39 PM

Kha ri ite nyito

Humbelani khonani yaṋu a ṅwale milaedza ya vhukonani zwikhalani zwi re afho fhasi.

Tsumbo:

Khonani yanga Ann
U bva ha Mary

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 34 2014/08/11 3:39 PM

Zwi
Zwi
Zwi

U ḓiphiṋa nga vhurendi

Kha khethekanyo iyi ni ḓo guda nga tshaka dzo fhambananaho dza vhurendi nahone ni ḓo ḽingedzavho u ṅwala tshirendo tshaṋu inwi muṋe.

Kha ri ambe

No no vhuya na hakea lulimi?

Ndi nga kona u amba maipfi aya nga u ṱavhanya?

Shavhani shonzha ḽa Shashe mishashani ya shango ḽa Shanzha.

Ni nga vha no fhedza ni tshi vho ri **misasani ya sanzha**! Hezwi zwi vhidzwa u pfi ndi khakalulimi.

Muṅwali wa tshirendo itshi o vha na khaedu yo raliho musi a tshi renda tshirendo tshawe. Lulimi lwawe lwo hakea musi a tshi bula maipfi a no nga "zwienda" na "gukulume".

Lavhelesani tshifanyiso na ṱhoho ya tshirendo. Ni vhona u nga tshirendo itshi tshi amba nga mini? Ambani na muṅwe nga inwi ngatsho.

Gukuṋḓoulume

Kale ho vhuya ha vha na nḓoulume
Ye ya lingedza u vha **gukuṋḓoulume**
Hai, nandi! Ndi khou ṱoḓou ri **ukulume**
Ye ya lingedza u vha gukulume -
(Yoo! A thi na vhuṱanzi na uri ndi khou amba zwone
Uri a thi khou amba nga ndimi.)
Hoyugaha wee, ya wana makwaṋḓa
Khwaṋḓa dza vha **zwiwenda**;
Musi i tshi lingedza u tshimbila,
Ya khwathamedza nga zwienda-
(Zwo lugaha ndi ḓo litsha u **yambayamba** nda tou imbaimba!)

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane. Ni kone u tshi vhalela nṱha sa tshigwada.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 36 2014/08/11 3:39 PM

di

Kha ri ambe

Tshirendo itshi tshi amba nga mini?

Ndi maipfi afhio e a ni konḓela? A taleleni.

Kha ri ṅwale

Ngauri muṅwali o hakea lulimi u vho shumisa maipfi a songo ḓowelwaho. Fhedziha, a na raimi na maṅwe maipfi tshirendoni. Wanani maipfi ane a vha na raimi nao ni a ṅwale afho zwikhalani.

gukunḓoulume	ukulume	hoyugaha	zwiwenda	yambayamba

Nḓou yo vha i tshi khou lingedza u ita mini?

Ni vhona u nga zwi nga konadzea?

Maedzamuthu

Musi vhaṅwali vha tshi ṋea zwipuka kana zwithu mvumbo dza vhathu ri ri ndi u edza vhathu.

Ṅwalululani fhungo ḽine ḽa bva tshirendoni itshi ḽi no sumbedza uri nḓou yo lingedza u tshila sa muthu.

Aḽitharesheni

Kha ri ite nyito

Itani nḓowenḓowe ya khakalulimi dzi tevhelaho. Ni nga dzi amba nga luvhilo lungafhani?

Beni o buba nga bisi ya Bale. A bubela baba uri vha fare bisi ya Bale.

Shambo ḽa shaka ḽa vaya Vele a̓ vaṅgulwa a si tsha shanavhiḓa.

Mbudzi dza Tefe dzo fa dzi Tondwe ha Tani wa fagi ḽi no fana na tunguvhu.

Musi ni tshi dovholola maḽeḓere mathomoni a maipfi a re tsini na tsini fhungoni, ri zwi vhidza uri ndi aḽitharesheni.

Kha ri ṅwale

Vhalani mafhungomatsivhudzi a no kwama aḽitharesheni ni talele mibvumo i no khou dovholola kha khakandima dzi re ngei nṱha.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 37 2014/08/11 3:39 PM

Zwirendo zwa u ḓimvumvusa hafhu

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo ni fhindule mbudziso.

Nṋe na kuduna

Ndo vha ndi ḓakani ḽiṅwe ḓuvha
Ndi ndoṱhe.
Nda mbo pfa kwatshakwatsha nda vhuvha nga tombo,
Nda mbo vhona kuduna!

Ku na ludzhasi lwa lutombo,
Mavhudzi a tshi penya sa musuku,
Zwienda na masogisi zwa ṱaḓa.

Ndi tou tama arali ndi tshi dovha
nda ṱangana na kuduna.
Kuduna kwa muṱaḓa

Tshi yelana na tsha Helen Moor

Kha ri ṅwale

Murendi o vhona ngafhi kuduna?
Ndi mini tshe tsha ita uri murendi a vhone kuduna?
Murendi o vhona kuduna lungana?
Ṅwalululani fhungo ḽine ḽa ri vhudza uri u na lutamo lwa u ṱangana hafhu na kuduna.
Ni vhona u nga itshi tshiṱori ndi tsha vhukuma? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Dzhenisani maipfi a no bva tshirendoni a re na raimi na haya.

ḓuvha	tombo	ṱaḓa

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 38 2014/08/11 3:39 PM

Deithi:

Mafhungotswititi na mafhungotserekano

Mafhungotswititi a na ṇefhungo na nyito.

Ṇefhungo u amba nga muthu kana tshithu.

+

Nyito yone i ri vhudza zwiṅwe zwi no kwama muthu kana tshithu.

Mary	u a imba.
ṇefhungo	nyito

Kha ri ṅwale

Tangedzelani ṇefhungo ni talele nyito fhungoni ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Mukegulu vha khou vhala.
O raha bola.
Ndo neta.
U a imba.
Mmbwa i na nḓala.
No lenga.
Tshililo o amba nga founu.
Tshibwanana tsho shenga bola yanga.
Ndo baka khekhe.

Ṅwalani mafhungotswititi a inwi muṇe. Tangedzelani ṇefhungo ni talele nyito.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 39 2014/08/11 3:39 PM

Ṅwalani tshirendo tshaṇu inwi muṇe

Kha ri ṅwale

Dzhenisani maipfi a raimi a no khou ṭahela ni tshi itela u fhedzisa vese (ndima) iyi.

swika

tshika

mavhuyahaya

tshuṅwahaya

Kha ri ṅwale

Nga nṭhani ha tshuṅwahaya

Malindi nga _____ (1).

Ha ngo shuma _____ (2).

Tshikoloni u vho tata u _____ (3).

A ri ngauri yunifomo i na _____ (4).

Phindulo 1 mavhuyahaya, 2 tshuṅwahaya, 3 swika, 4 tshika

Tshirendo itshi tshi amba nga mini?

Ndi vhona u nga ndi nga mini Malindi a songo ita tshuṅwahaya.

No no vhuya na hangwa u ita tshuṅwahaya? Ṭalutshedzani zwe zwa bvelela.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 40 2014/08/11 3:39 PM

Deithi: _____

Kha ri ṅwale

Pulanelani u ṅwala tshirendo. Shumani na muṅwe nga inwi ni wane ṭhoho ine na nga ṅwala ngayo khathihi na fhungo (mutaladzi) ḽa u thoma. Ndima ya tshirendo itshi i tea u vha na mitaladzi miṇa. Mutaladzi wa vhuvhili na wa vhuṇa i tea u vha na vhulapfu vhu no lingana, nahone i tea u vha na tshivhalo tshi no lingana tsha maipfi. Ni lingedze u ita uri maipfi a u fhedza a mutaladzi 2 na 4 a vhe na raimi.

Musi ni sa athu thoma, thusanani kha tshirendo ni ṇekane mihumbulo ni wane maipfi a re na raimi.

- Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanela u ṅwala tshiṅwalwa itshi.
- Ṅwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yaṇu a ni lavhelesele tshone
- Vusuludzani zwe na ṅwala ni khakhulule he zwa tea
- Zwi ṅwaleni nga vhudele buguni yaṇu.

Pulane ya tshirendo tshanga

Ṅwalani tshirendo tshaṇu sa mvetamveto kha kubammbiri ni kone u tshi ṅwala nga vhudele tshikhalani tshi re afho fhasi.

Ṭhoho ya tshirendo

Thero ya tshirendo

Dzhenisani maipfi a re na raimi na a re kha mutaladzi wa vhuvhili na wa vhuṇa kha ndima iṅwe na iṅwe.

Ndima 1	Ndima 2	Ndima 3

Tshirendo tshanga

Ṭhoho _____

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 41 2014/08/11 3:39 PM

Ri sedza luambo

Vhoṋefhungo na nyito

- Ṋefhungo wa fhungo u ri vhudza zwinzhi nga muthu, fhethu kana tsh
- Kanzhi ṋefhungo u vha e dzina kana ḽisala.

Lavhelesani tsumbo iyi.

Khaladzi anga u funesa tshokoḽeithi.	
Ṋefhungo	Nyito i ri vhudza zwinzhi nga ṋefhungo

Kha ri ṅwale

Fhedzisani mafhungo aya nga u dzhenisa nyito dzao dzi no ri vhudza zwinzhi nga vhoṋefhungo avha.

Vhunzhi ha *vhana vha pfana na u tamba.*
Zwipuka zwinzhi
Khonani yanga
Vhatambi vha bola
Zwimange zwi re na nḓala
Mudededzi washu

Kha ri ṅwale

Ṱhukhufhadzo idzi dza maipfi dzo imela mini? Dzi ṅwaleni dzo fhelela.

TV		nz	
ḽisa		dzin	
ḽiḓa		ḽiṱa	
ḽiṱang		ḽisu	

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 42 2014/08/11 3:39 PM

Deithi:

U ṱuma mafhungo

Kha ri ṅwale

Shumisani maipfi a re kha khoḽomo ya vhukati kha u ṱuma mafhungo. Talani mutalo ni tshi ṱuma tshipiḓa tsha u thoma tsha fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe kha khoḽomo A na tshipiḓa tshone tshi re khoḽomo B ni tshi fhedzisa fhungo.

Ri shumisa maipfi a u ṱuma sa fhedzi, uri na ngauri kha u ṱuma mafhungo.

Ngauri ḽi ri vhudza tshiitisi

A		B
Ndo lenga u swika tshikoloni	ngauri	hu khou rothola.
Ndo ambara dzhesi		Ndo lenga u vuwa.
Mutukana o vha o tshuwa		vha mpfunḓedza u peleṱa.
Mudededzi wanga vha a ntakadza		o vha a tshi khou shengedziwa.

Fhedzi ḽi shumbedza mbambedzo

U ṱalela TV ndi a zwi funa	fhedzi	A thi athu vhuya nda ya bulasini.
Ndo no ya ḓoroboni khulwane		A thi takaleli mitambo ya vidio.
Ndo vha ndi tshi khou ṱoḓou mu litshisa u ntshengedza		a hangwa masogisi awe.
O dzhenisa khokho dzawe begeni		Ndo vha ndi tshi mu ofha.

Uri ḽi ri vhudza ndivho

Ndo vha ndi tshi ita tshuṅwahaya yanga ḓuvha na ḓuvha	uri	Bisi i si ntsie.
Ndi a ṱavhanya u vuwa		Ndi phase Gireidi ya 4.
Ndo ita nḓowenḓowe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe		Ndi kone u ṱuwa musi tsimbi i tshi tou lila.
Ndo paka bege		Ndi nangiwe kha thimu.

Zwino shumisani “ngauri”, “uri”, kana “fhedzi” kha u ṱanganya mafhungo aya.

Ndo no namela tshidimela		A thi athu namela bufho.
Ri nga si kone u tamba bola		i khou na.
Ndi khou vhala nga maanḓa		Ndi phase mulingo.
Ndo lenga u swika tshikoloni		aḽamu yanga a yo ngo lila.
Ndi pfana na bola		A thi pfani na khirikhethe.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 43 2014/08/11 3:39 PM

Vhengele ḽa u phulusa zwipuka

Kha ri vhale

Vhalelani tshirendo nṱha ni na mutsindo. Ni tshi fhedza ni tshi vhale nga vhuronwane lu no fhira luthihi u itela u vha na vhuṱanzi uri ni a tshi pfesesa.

Vhengele ḽa u phulusa zwipuka

Vhengele ḽa u phulusa zwipuka
Arali ndo vha ndi na tshelede nyana
kana naho i tshi **vhonala**,
Ndo vha ndi tshi ḓo ri gidigidi.
Nda ya vhengeleni ḽa u phulusa zwipuka.
Nda swika nde, “A vha mphevho itshi na **tshiḽa**.”
“Iḽa ndi ya **khotho**?”
Nda renga itshi na itshi na tshiḽa, tsha mabesu na tsha mutshila!
Na iḽa ya nḓevhe dzo lalaho.
I no dzula i tshi nga yo khotha.
Zwa mathomathoma na matsharatshara
Zwi ḓo wana haya haya hanga.
Musi ndi nga renga na **kwamba**,
I no ḓo mvumvusa nga u amba.
Arali ndo vha ndi na tshelede nyana
kana naho i tshi vhonala.

Tshi yelana na tsha Rachel Field

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 44 2014/08/11 3:39 PM

Deithi:

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane, rerani nga mbudziso dzoṱhe na khonani yaṋu ni kone u ṅwala phindulo.

Ndi maipfi afhio a re na raimi? Humelani kha tshirendo ni tangedzele maipfi a re na raimi na maipfi matswuku.
A ṅwaleni hafha.

vhonala	tshiḽa	khotho	khwamba

Murendi uri o vha a tshi ḓo ita mini arali o vha e na tshelede?
Fhethu he a vha a tshi ḓo ya hone ndi fhethuḓe?
Ndi zwifuwohaya zwifhio zwe murendi a vha a tshi nga renga arali o vha e na tshelede?
Ndi mmbwa ifhio ye a vha a tshi nga renga?
Khwamba o vha a tshi ḓo i rengela mini?
Mmbwa ine a ri i ṱwa yo khotha ndi ya mbeu ifhio?
Ndi nga mini ni tshi ralo? Ri zwi ḓivha nga mini uri murendi u a funa zwipuka.
No vha ni tshi nga renga mini arali no vha ni na tshelede?

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 45 2014/08/11 3:40 PM

Zwirendo zwa Afrika

Kha ri vhale

Lavhelesani zwirendo zwi re kha siaṱari iḽi. Zwi pfi ndi zwirendo zwa zwivhumbeo nahone zwo ṅwalelwa uri zwi lingane tshivhumbeo tsha tshifanyiso. Naho hu uri izwi zwirendo zwashu zwa tshivhumbeo zwi na raimi, vhunzhi ha zwirendo zwa tshivhumbeo a zwi na raimi. Zwino vhalani zwirendo izwi.

Kha ri ṅwale

Talelani phere ya maipfi a re na raimi a no bva zwirendoni izwi nga muvhala muthihi'.

Vusi u reila Khumbi

Vusi ndi mureili wa khumbi i no ri isa tshikoloni.

Ri vula mafasiṱere o̓the uri hu dzhene muya u no rotholela.

U vulela radio uri ri imbe na nḓila,

Ri thetshelesa muzika ra imba nyimbo dzashu.

A tshi ḓa u ri dzhia u a lidza bele, a dovha ri tshi vhuya.

U i lidza ri nḓilani, vhathu vha zwi ḓivha uri ri khou vhuya.

Khumbini ya Vusi ri a ḓiphiṋa ri ngomu.

Arali ni tshi ṱoḓou tshimbila na riṋe, iḓani i na vhuṱholi ngomu!

ṄWANA WA MVUVHU

Ṅwana wa mvuvhu a ya u tamba.

A tou hasha maḓi musi a tshi ṱamba.

A tshi huma a xela.

“Mme a nga vha ngafhi ngoho!”

Ndi ene a tshi lila sa tshixele.

TSHIKUNWE TSHA NḼOU

Vhukatikati shovuni
ḽa miomva ngei huṅwe,
Ndi he lusunzi lwa kanda
nḓou kha tshikunwe.
Nḓou ya tsengisa miṱodzi
ya ṅuṅuna.
Khezwi wo konela nṋe?

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 46 2014/08/11 3:40 PM

Deithi:

Kha ri vhale

I ḓo na lini?

I ḓo na lini?
Ndou na ṱhuḓa vha ṋenya vhe vhavhili.
Vha ima murunzini vha awedza mivhili.
“Ngavhe i tshi na,” hu amba ṱhuḓa mbilu i tshi swa.
“Ndo neta nga u vhona makole a tshi fhufha nga u swa!”
“Iyi ndi ngoho,” hu amba ndou, “I ḓo na lini?”
Ndi khou tama maṱari matete madaladala.
Hu khou fhisesa na hatsi vhu khou ngalangala;
“I ḓo lini?”
Wonoyo musi ḽi tshi fhefha,
Madzinganḓevhe a fhira a tshi fhufha,
“I ḓo na ṋamusi! Ri khou zwi pfa nga feḓa!
I khou bvuma ri khou i pfa i khou ḓa!”
Ṱhuḓa na ndou ṱaḓulu dza lilala
Dza pfa goni ḽi tshi vhidzelela,
“Mvula yo swika-a-a. Milambo ḓala, milambo ḓala!
Ri ḓo ḽa zwidala! Ri ḓo ḽa zwidala!”

Zwi yelana na zwa tshiko tsha: *http://www.canteach.ca*

Kha ri ite nyito

Tshirendoni itshi tshine na kha ḓi tou bva u vhala murendi u ṋea tshifanyiso tshi re khagala tsha vhupo ha musi mvula i sa athu na na musi yo no na. Vhalani ndima idzi vhuvhili hadzo nga vhuronwane ni ole tshifanyiso tshi no yelana na ndima.

Ndima ya 1	Ndima ya 2

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 47 2014/08/11 3:40 PM

U ṅwala tshirendo tsha tshivhumbeo

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso izwi zwiṋa. Pulanelani u ṅwala tshirendo tsha tshivhumbeo.

- Tshifanyiso tshiṅwe na tshiṅwe tshi ita uri ni humbule nga mafhungo a ṱhoho ifhio?
- Ni ḓo shumisa maipfi afhio tshirendoni tshaṋu.
- Tshirendo tshaṋu tshi ḓo vha na raimi?

Shumani nga vhavhilivhavhili ni tshi pulanela tshirendo tshaṋu. Thomani nga u ṅwala sa mvetamveto. Musi no no fushea, ṅwalani ngomu ha zwivhumbeo zwi re afho fhasi.

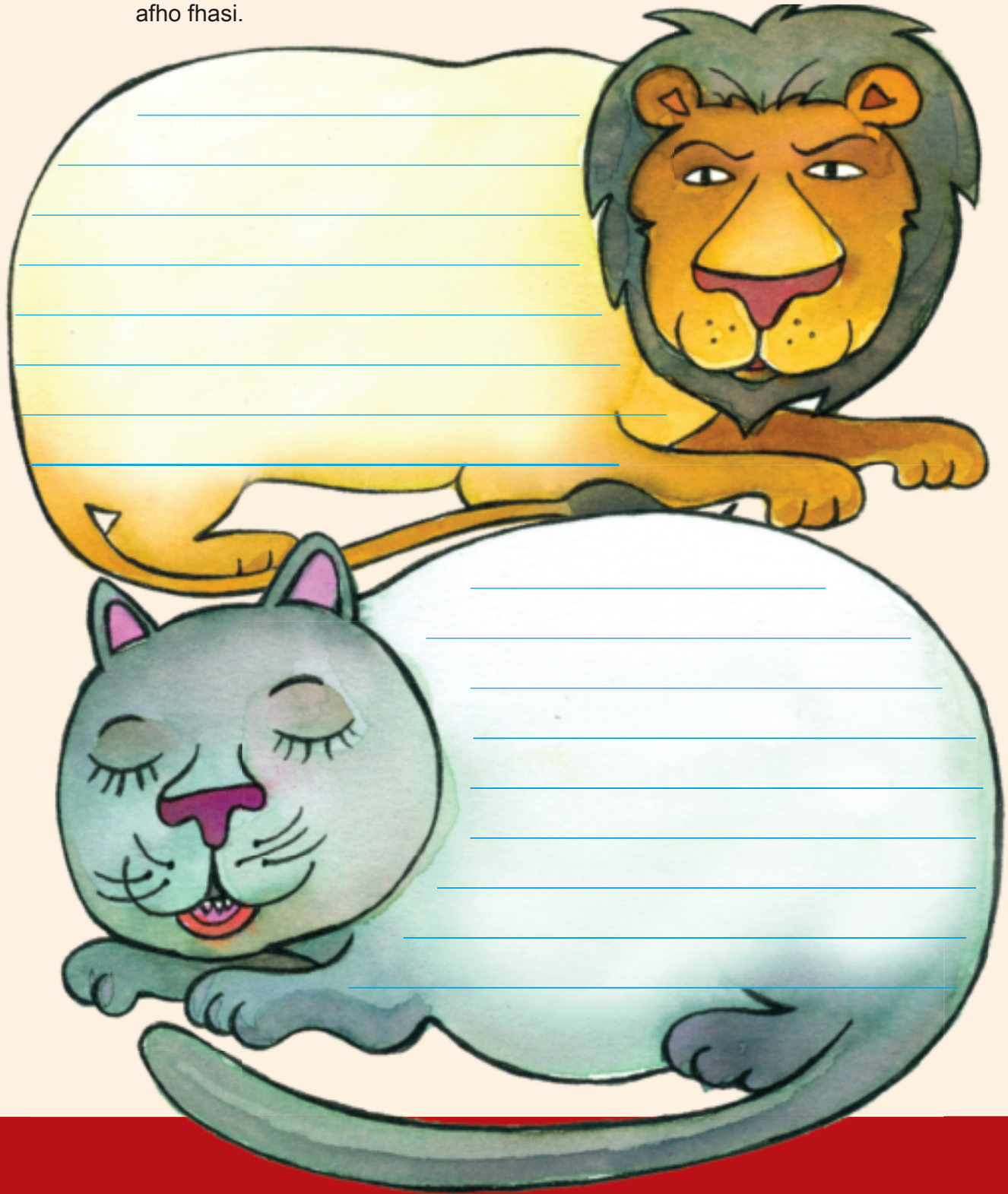

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 48 2014/08/11 3:40 PM

Deithi:

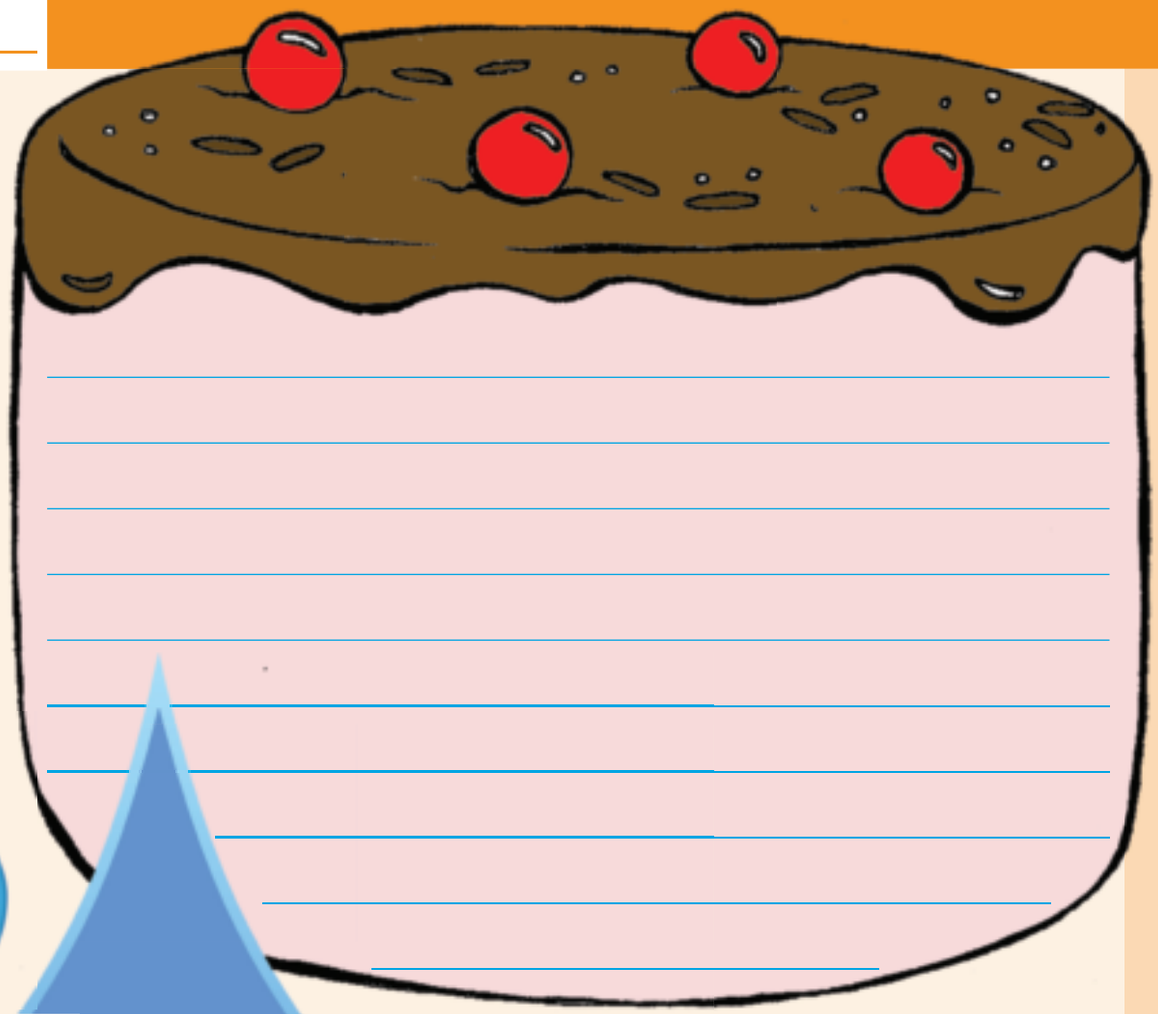

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 49 2014/08/11 3:40 PM

Ni kha ḓi elelwa?

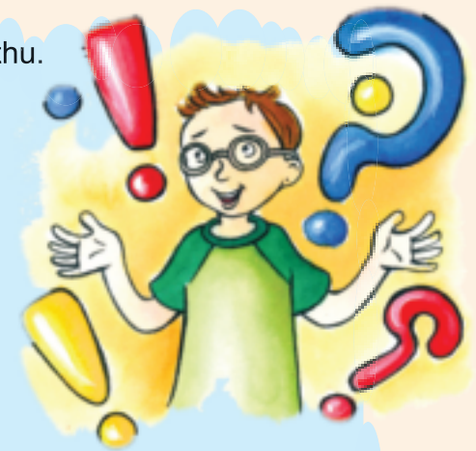

Zwitatamennde ndi mafhungo ane a ri vhudza zwiṅwe zwithu. Zwi ṱhaphuwa nga tshiga tsha u awela.

Ndi kha Gireidi ya 4.

Mbudziso ndi mafhungo ane a vhudzisa mbudziso a tshi ṱoḓa phindulo. A ṱhaphuwa nga tshigambudziso?

Ni ḓo vhuya lini?

Ndaela ndi mafhungo ane a ṋea ndaela. Dzi ṱhaphuwa nga tshiga tsha u awela.

Iḓani ngeno, ndi khou ṱoḓou ni ruma.

Magarukela ndi mafhungo a no sumbedza vhuḓipfi hu no ya kule u fana na u mangala, nyofho kana tsinyuwo. A ṱhaphuwa nga tshigagarukela!

Hei! Ni ḓo wa!

Kha ri ṅwale

Ṅwalululani fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe, ni tshi shumisa ndongazwiga yo teaho. Ni kone u bula uri ndi ndaela, mbudziso, tshitatamennde kana garukela.

ni songo vuwa no mpomoka uri ndo dzhia bugu yaṋu nṋe

no vhuya na vhonavho dzhesi yanga

yoo, iḓanu vhona uri u na luvhilo lungafhani

ni na vhuṱanzi uri no ḓa na khokho dzaṋu

bisi i takuwa nga awara ya 12

ni songo takuwa tsimbi i sa athu lila

eish a thi koni u zwi ṱanganedza uri mmbwa yo ḽa zwiḽiwa zwanga

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 50 2014/08/11 3:40 PM

Deithi:

Zwiṅwe hafhu nga maṱanganyi

Ni vho zwi ḓivha uri ri shumisa maṱanganyi kha u ṱanganya mafhungo.

nahone	Ḽi ri vhudza uri hu bvelela mini zwiṅwe hafhu
fhedzi	Ḽi ri sumbedza phambano vhukati ha zwipiḓa zwivhili zwa fhungo
sa athu	Ḽi ri vhudza uri ho itea mini zwi tshi rangela iṅwe nyito
konou	Ḽi ri vhudza uri ho bvelela mini zwi tshi tevhela nyito ya u ranga
ngauri	Ḽi ri vhudza tshiitisi tsha nyito

Kha ri ṅwale

Ṱanganyani mafhungo mavhili (phere) ni tshi shumisa maṱanganyi a re zwitangeni.

Ro vha ro no neta musi ri tshi swika tshikoloni. Ro vha ro tou tshimbila (ngauri)

Ndi anzela o ambara khokho. Ndi ya u phurakhithisa. (sa athu)

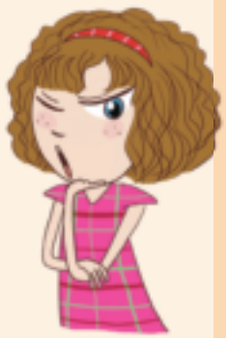

Ndi pfana na u vhala zwiṱori zwa khumbulelwa. A thi pfani na ngano. (fhedzi)

U ita tshuṅwahaya yawe. U ya u guda zwa muzika. (sa athu)

U ḓo fhedzisa Gireidi 7 tshikoloni tshino. U ḓo ya sekondari ya nṱha. (konou)

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 51 2014/08/11 3:40 PM

Vhathu na fhethu

Kha ri ambe

Lavhelesani mepe ni vhudze muṅwe nga inwi uri ndi vunḓu ḽifhio ḽine ḽa vha na vhadzulapo vhanzhisa na ḽi ne ḽa vha na vhadzulapo vhaṱukusa, ndi ḽifhio ḽi re ngomu shangoni na uri ndi mavunḓu afhio ane a vha na mikano na mavunḓu a no fhira mararu.

Kha ri ṅwale

Vhalani ṱhalutshedzo idzi ni kone u ḓadza thebuḽu dzi no tevhela.

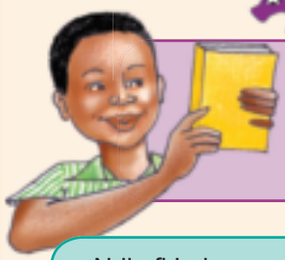

Ndi pfi Malebo. Ndi dzula Shoshanguve, Gauteng. Ndi na miṅwaha ya fumi nahone ndi kha Gireidi ya 5. Hayani ri amba Tshibeli. Hobi yanga ndi u vhala. Ndi muṅwe wa kiḽabu ya u vhala nahone ri ṱangana Mugivhela muṅwe na muṅwe ḽaiburari. Ri a vhudzana uri ro vhala bugu dzifhio ra ita na u fhana bugu. Ndi na lutamo lwa u vha mutshimbidzi wa ḽaiburari musi ndo no fhedza tshikolo.

Ndi pfi Lulama nahone ndi dzula Umtata. Tshithosa ndi lwone luambo lwanga lwa ḓamuni fhedzi na Tshizulu ndi a tshi amba. Ndi na miṅwaha ya fumithihi nahone ndi kha Gireidi ya 6. Thaḽenthe (mpho) yanga ya tshipentshela ndi muzika. Khotsi anga vha lidza porompiṱa, na nṋe vho mpfunḓedza u i lidza. Musi ndi tshi fhedza tshikolo, ndi ḓo ya nda guda muzika yunivesithi.

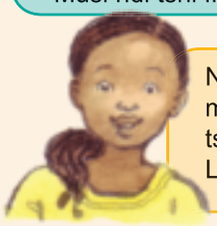

Ndi pfi Ndivhuho. Ndi amba Tshivenḓa. Ndi dzula Ṱhohoyanḓou ngei Limpopo. Ndi na miṅwaha ya fumiiṋa nahone ndi kha Gireidi ya 9 tshikoloni. Ndi tamba bola ya milenzhe tshikoloni nda dovha nda tambela thimu ya vha fhasi ha miṅwaha ya 15 kha Junior Black Leopards. Ndi tama u vha mutambi ya bola wa phurofeshinaḽa musi ndi tshi fhedza tshikolo.

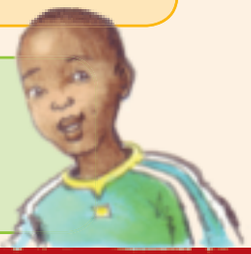

Ndi pfi Rifiloe. Ndi na miṅwaha ya fumithihi. Ndi dzula Free State (Fureisiṱaṱa). Hayani ri amba Tshisuthu. Tshikoloni ndi guda Tshisuthu, English (Luisimane) na Afrikaans. Vhunzhi ha khonani dzanga vha amba Tshisuthu fhedzi ndi na khonani nthihi i no amba Afrikaans na vhaṅwe vhavhili vha no amba English. Zwino ndo no vha kha Gireidi ya 4 lune ri vho funzwa nga English. Ndi pfana na u tamba tshese na hokhi. Ndi tama u vha muinzhiniara musi ndi tshi fhedza tshikolo.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 52 2014/08/11 3:41 PM

Deithi:

Ndi pfi Phaladi a no bva Mafikeng ngei vunḓuni ḽa Devhula Vhukovhela. Ndi na miṅwaha ya fumimbili, ndi amba Tshitswana nahone ndi kha Gireidi ya 7. Nṋe na khonani dzanga ri vhaṅwe vha vhathu vha re kha kiḽabu ya ndondolavhupo. Ri ṱangana mafheloni a vhege ra kunakisa phakha na khunzikhunzi dza mulambo. Ri a ḓiphiṋa vhukuma musi ri tshi ita ngaurali ngauri ri takadzwa nga u vha roṱhe ri tshi khou ṱhogomela vhupo hashu. Ndi tama u vha mulondazwipuka (reinzha) musi ndo no fhedza tshikolo.

Nṋe ndi pfi Zodwa nahone ndi bva Nelspruit ngei Mpumalanga. Ndi ṅwana wa miṅwaha ya ṱahe a no amba Tshiswaṱi. Ndi na mmbwa tharu na zwimange zwivhili. Musi ndo no fhedza tshikolo, ndi nga tama u vha muari wa zwipuka. Mugivhela muṅwe na muṅwe ndi ya ndi tshi thusa SPCA. Ri na tshigwada tsha u londota zwimange nahone ri londota na zwipuka zwo xelaho kana u paṱa.

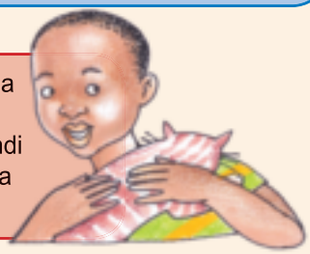

Nṋe ndi pfi Marieta. Ndi dzula Cape Town ngei Kapa Vhukovhela. Ndi amba Afrikaans nahone ndi kha Gireidi 12. Ndi pfana na u bambela nahone ndi fhedza tshifhinga tshinzhi ndi bitshini. Ndo gudiswa u vha muphulusi wa vhabambeli. Ṅwakani ndi tama u gudela vhudededzi.

Ndi pfi Jan ngeno hayani hu Kuruman kha ḽa Kapa Devhula. Ndi amba Afrikaans. Ndi na miṅwaha ya fumiraru nahone ndi kha Gireidi ya 7. Hobi yanga ndi u lima miroho na zwimela zwi songo ḓowelwaho. Ndi tama u vha muḓivhi wa zwimela musi ndo no phasa tshikoloni.

Ndi pfi Mandu. Ndi dzula Umlazi ngei KwaZulu-Natal. Ndi amba Tshizulu na English. Ndi na miṅwaha fumiiṋa nahone ndi kha Gireidi ya 9. Ndo dzhoina kiḽabu ya thusothanzi tshikoloni. Ndi tama u vha nese musi ndi tshi fhedza tshikolo. Thusothanzi i a thusa nga maanḓa. Ndi fhano ndo no ḓi phulusa kuṅwe kutukana.

Dzina	Miṅwaha	Luambo	Vunḓu	Hobi	Zwine a tama u vha

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 53 2014/08/11 3:41 PM

Zwa nyambo

Kha ri ṅwale

Wanani uri vhaṅwe nga inwi kiḽasini vhaṱanu vha amba nyambo dzifhio kha nzulele dzo fhambananaho.

Ṅwalani madzina avho kha rou ya muvhala wa lutombo ni ambe uri vha shumisa luambo lufhio.

Madzina					
hayani					
kiḽasini					
vhe na khonani					
mavhengeleni					

Kha ri vhale

Lavhelesani tshati ni fhindule mbudziso dzi re afho fhasi.

% Ndi nyambo dzifhio dza tshiofisi dzine ra dzi amba Afrika Tshipembe?

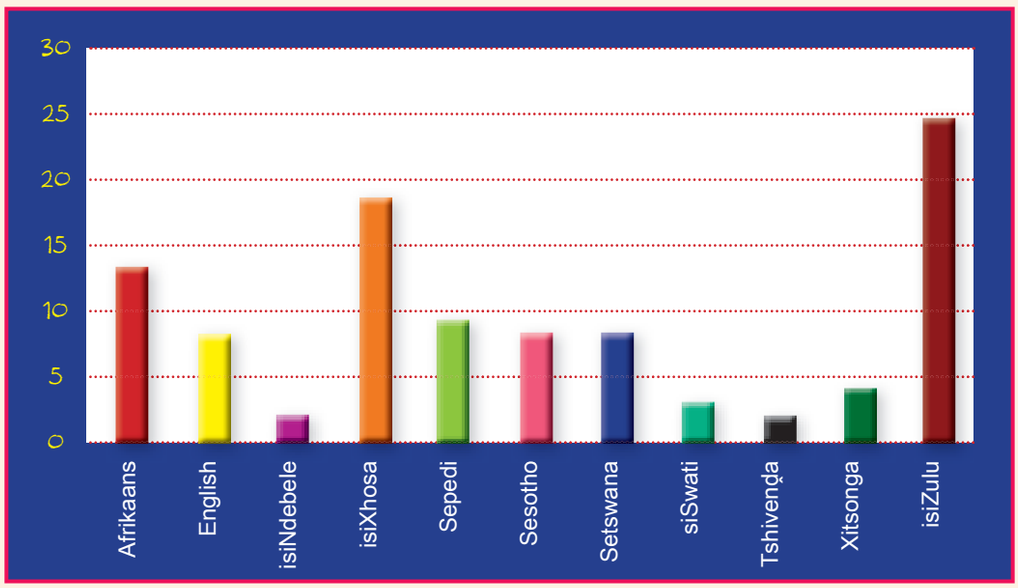

Ndi luambo lufhio lu no ambeswa nga vhathu vhanzhi Afrika Tshipembe?	
Ndi luambo lufhio lu no ambiwa nga vhathu vhaṱukusa?	
U ya nga tshati, hu na nyambo dzine dza ambiwa nga vhathu vha tshivhalo tshi no lingana?	
Luambo lwaṋu lwa hayani ndi lufhio?	
Ndi phesenthe nngafhani ya vhathu vha Afrika Tshipembe vhane vha amba luambo lwaṋu lwa hayani?	

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 54 2014/08/11 3:41 PM

Deithi:

Kha ri ṅwale

Ṅwalani mafhungo a no swika malo a no ṱalutshedza uri khonani dzaṋu dzi amba nyambo dzifhio kha nzulele dzo fhambananaho.

Kha ri ṅwale

Lavhelesani mepe u re kha siaṱari ḽo fhiraho nga vhuronwane ni kone u fhindula mbudziso.

Hu na mavunḓu mangana Afrika Tshipembe?	
Ndi vunḓu ḽifhio ḽi re na vhathu vhanzhisa?	
Ndi vunḓu ḽifhio ḽi re na vhathu vhaṱukusa?	
Hu na vhathu vhangana vunḓuni ḽine na dzula khaḽo?	
Musanda wa Kapa Devhula ndi ufhio?	
Ndi mavunḓu mangana a re tsini na lwanzhe?	
Ndi vunḓu ḽifhio ḽi re ḽi hulwanesa ho sedzwa saizi (muelo)?	
Ndi vunḓu ḽifhio ḽi re na phendelashango ndapfusa?	

Ri sedza luambo

Talelani maiti (maipfi a nyito) mafhungoni aya.

Ndo ya tshikoloni nga milenzhe nda swika nda dzula kiḽasini.
Ndo founela Jim nda mu vhudza uri a ḓe phathini yanga.
Mmbwa yo dzhena nḓuni na kukuna shambo.
O raha bola ya bammba nṱha ha ṱhanga ya nnḓu,
Ndo vha ndi tshi khou gidimela tshikoloni musi ndi tshi wa nda vhaisala mulenzhe.

TEACHER: Sign Date

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 55 2014/08/11 3:41 PM

Zwikolo u mona na ḽifhasi

Kha ri vhale

France

Tshikolo France tshi dzhena nga 8 nga matsheloni tsha bva nga 4 nga madekwana, hu na tshifhinga tsha u awela nga tshiswiṱulo tsha awara mbili. Vhagudi a vha yi tshikoloni nga Ḽavhuraru kana Swondaha, fhedzi vha ya tshikoloni lwa hafu ya ḓuvha nga Migivhela. A vha kombetshedzwi u ambara yunifomo dza tshikolo.

Dubai

Awara dza tshikolo Dubai dzi thoma nga 7:45 nga matsheloni u swika nga 1:30 nga masiari. Maḓuvha a u awela nga tshilimo ndi malapfu vhukuma ngauri hu a fhisesa. Vhana vha tshikolo Dubai a vha tendelwi u beba mikhwama yavho muṱanani ngauri zwi vhaisa miṱana yavho. Vha shumisa mikhwama ya ṱhiroḽi.

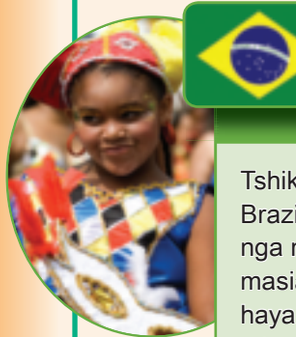

Brazil

Tshikolo tsha vhana vha Brazil tshi dzhena nga 7 nga matsheloni u swika nga masiari, vhagudi vha ya hayani vha ḽa tshiswiṱulo na miṱa yavho. Zwikolo zwinzhi zwi kombetshedza vhagudi uri vha ambare yunifomo ya tshikolo.

Kenya

Zwikolo zwinzhi Kenya zwi phakhela vhagudi tshiswiṱulo. Vhaṅwe vhagudi vha vhulunga tshipiḓa tsha tshiswiṱulo tshavho uri vha kovhekane na miṱa yavho. Vhagudi vha ya tshikoloni u bva nga Musumbuluwo u swika nga Ḽavhuṱanu, vhaṅwe vha a ya na nga Migivhela. Vhagudi vha fanela u ambara yunifomo.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 56 2014/08/11 3:41 PM

Deithi:

Iran

Iran, vhatukana na vhasidzana a vha funzwi fhethu huthuhi. Kanzhi vhasidzana vha vha na vhagudisi vha vhafumakadzi, ngeno vhatukana vha tshi funzwa nga vhanna.

South Korea

Naho ḓuvha ḽa tshikolo ḽi tshi thoma nga 8 nga matsheloni u swika nga 4 nga mathabama, vhagudi vhanzhi vha dzula tshikoloni u swikela nga madekwana vhukuma. Nga murahu ha 5 ya nga madekwana, vhagudi vha vha na tshifhinga tsha u vhala. Musi vha sa athu ya mahayani, vha thoma vha kunakisa kiḽasi dzavho.

Japan

Japan, vhagudi vha fanela u ambara yunifomo, nahone hu na milayo i no konḓa malugana na zwitaela zwa mavhudzi, zwienda, masogisi na vhulapfu ha tshikete. Kanzhi hu vha hu na vhagudi vhane vha nga lingana 29 kiḽasini, nahone kiḽasini hu na khomphiyutha ṱhanu kana dza rathi dzine vhagudi vha sielisana u dzi shumisa.

China

Zwikolo nga u angaredza zwi dzhena nga 7:30 nga matsheloni u swika nga 5 nga madekwana hu na tshifhinga tsha u awela tsha tshiswiṱulo tsha awara mbili. Vhagudi vhoṱhe vha fhiwa yunifomo ya mahala fhedzi a si khombekhombe u i ambara.

Australia

Tshikolo tsha vhana vha Australia tshi dzhena nga 9 nga matsheloni u swika nga 3:30 nga masiari. Vhana vha ḽa zwiḽiwa zwavho zwa nga masiari tshikoloni.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 57 2014/08/11 3:41 PM

U dzhena tshikolo mashangoni maṅwe

Kha ri ṅwale

Sedzani mepe ni kone u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

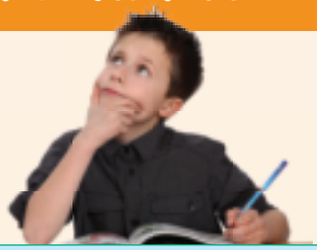

Ndi shango ḽifhio ḽine ḽa ri mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana vha tshikolo?
Ndi shangoni ḽifhio hune vhana vha ya tshikoloni awara nnzhi nga vhege?
Ndi mashangoni afhio hune vhana vha si kombetshedzwe u ambara yunifomo?
Ndi mashango afhio ane a phakhela vhana zwiḽiwa zwikoloni?

Kha ri ambe

Ndi thaidzo na khaedu dzifhio dzine na nga vha nadzo arali no ya hayani u ḽa tshiswiṱulo na dovha na vhuyelela tshikoloni nga masiari na nga madekwana? Rerani nga izwi ni kha tshigwada tshaṇu. Itani mutevhe wa thaidzo dze tshigwada tshaṇu tsha humbula ngadzo.

Lavhelesani hafhu mepe. Ndi kha madzhango afhio hune ra wana mashango a tevhelaho?

Brazil		Japan	
China		Kenya	
France		South Korea	
Iran		Australia	

Ni humbule nga vhuronwane musi ni tshi ḓa kha Australia!

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 58 2014/08/11 3:41 PM

Deithi:

Kha ri ṅwale

Vhudzisani khonani ṱhanu mbudziso idzi ni kone u ḓadza mbudzisavhathu (khweshenee).

1 Zwikolo zwi fanela u kanzwa vhana?
2 Ri fanela u ambara yunifomo?
3 Mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana?
4 Zwikolo zwi fanela u phakhela yunifomo ya mahala?
5 Ḓuvha ḽa tshikolo ḽi fanela u lapfesa?

Fhindulani ee kana hai kha iṅwe na iṅwe ya dzi tevhelaho:

	Zwikolo zwi fanela u kanzwa vhana.		Ri fanela u ambara yunifomo.		Mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana.		Zwikolo zwi fanela u phakhela yunifomo ya mahala.		Ḓuvha ḽa tshikolo ḽi fanela u lapfesa.	
Khonani ya 1										
Khonani ya 2										
Khonani ya 3										
Khonani ya 4										
Khonani ya 5										
Ṱhanganyelo	Ee	**Hai**	Ee	**Hai**	Ee	**Hai**	Ee	**Hai**	Ee	**Hai**

Kha ri ṅwale

Ṅwalani mafhungo a si manzhi nga phindulo dze khonani dzaṋu dza bula kha mbudziso idzi.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 59 2014/08/11 3:41 PM

Tshifhinga tsha mitambo

No vha ni tshi zwi ḓivha uri ṅwana wa mbudzi ndi tshibudzana? Vhalani ḽitambwa iḽi ḽi no amba nga zwibudzana.

Phele ya yuropa na zwibudzana zwa sumbe

Kha ri vhale

Vhalani ḽitambwa iḽi ḽo ḓisendekaho nga lungano lu no ḓivhea ni kone u fhindula mbudziso dzi re bammbirini ḽa u shumela ḽi tevhelaho.

Kalekale ho vhuya ha vha na mbudzi ye ya vha i tshi dzula muḓini wayo na zwibudzana zwa sumbe. Ḽiṅwe ḓuvha ya vha i tshi khou tea u ya ḓakani u ṱoḓa zwiḽiwa.

Mme: Vhananga, ndi kha ḓi thoma nda dzhena hafho ḓakani. Ni tea u thanyela phele. Arali phele ya nga dzhena hafha muḓini, i ḓo ni zhota noṱhe. Ni ḓo zwi ḓivha uri ndi phele nga ipfi ḽayo ḽi no hwasa na nga milenzhe yayo mitswumitswu.

Zwibudzana: Vha songo vhilahela nga riṋe mmawe. Ri ḓo ḓilinda nahone a ri nga tendi phele i tshi dzhena.

Hu si kalekale musi mme vha tshi kha ḓi bva u ṱuwa, ha mbo pfala u ombaomba vothini.

Phele: Vhananga hae, vulani vothi, mmawe vho vhuya. Ndo ni vhuyela na zwiḽiwa zwinzhizwinzhi.

Zwibudzana: Ri nga si vule vothi riṋe. A si vhone mme ashu. Ipfi ḽavho ḽi a hwasa. Vha phele vhone.

Phele ya mbo ṱuwa ya ya ya wana gwada ḽa tshoko ḽe ya mila u itela uri ipfi ḽayo ḽi vhe ḽisekene.

Phele: Vulani muṋango wee, vhana. Mmawe vho vhuya.

Ipfi ḽa phele ḽo vha ḽo no vha ḽisekene nahone ḽi tshi takadza. Zwibudzana zwo vha zwi tshi vho ṱoḓou vula vothi musi zwi tshi vhona milenzhe mivhili mitswumitswu nga fasiṱere.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 60 2014/08/11 3:41 PM

Zwibudzana: A ri nga vuli vothi riṋe. Mme ashu a vha na milenzhe mitsumitswu ngaurali. Vha phele vhone.

Nga itsho tshifhinga ndi musi phele yo no farwa nga nḓala khulu. Ya gidima ya ya ya renga fuḽauru ya khekhe ya i ṋuṋedza kha milenzhe. Milenzhe ya vho sala yo tshenuluwa. Ya vhuyelela u ya u khokhonya vothini.

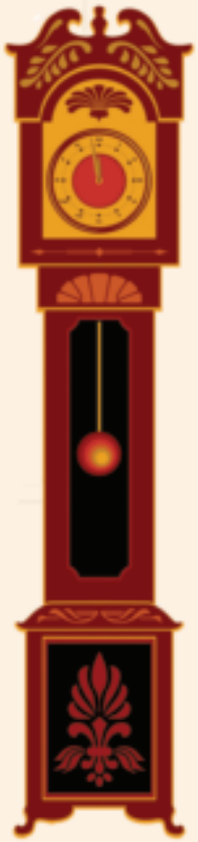

Phele: Vhananga hae, ndo vhuya. Mvuleleni. Ndo ni vhuyela na zwiḽiwa zwinzhizwinzhi.

Zwibudzana: Kha vha thome vha ri sumbedze shimba uri ri zwi ḓivhe uri vha mme ashu.

Nangoho phele ya mbo dzhenisa shimba nga fasiṱere.

Zwibudzana: Ndi zwone mma, ri ḓo khiilula vothi.

Musi vha tshi tou vula vothi vha mbo vhona hu phele. Vha tshuwa zwihulu vha lingedza u dzumbama. Kubudzana kuṅwe kwa sera fhasi ha ṱafula, kuṅwe kwa dzhena ngomu mabaini, kwa vhuraru kwa dzhena tshiṱofuni, kwa vhuṋa kwa dzumbama khishini, kwa vhuṱanu kwa dzumbama khabodoni, kwa vhurathi nga fhasi ha zinki kwa vhusumbe kwa dzumbama ngomu watshini khulu. Phele ya wana zwiḽa zwibudzana zwa rathi ya zwi mila zwoṱhe.Kubudzana kwa phedzi kwa ponya nge kwa vha kwo tsireledzea watshini. Hu sa athu vha kale mme vha mbo vhuya vha tshi bva ḓakani.

Mme: Vhana wee. Ni gai wee?

Kubudzana 7: Mmawe, ndo dzumbama kasini ya kwatshi. Phele yo ḽa khaladzi dzanga na vhakomana vhoṱhe!

Mbudzi ya sinyuwa nga maanḓa. Ya ya bizini i tshi ṱoḓana na phele ya i wana yo eḓela fhasi ha muri. Mbudzi ya mona na phele i tshi sedzesa ya vhona hu na tshithu tshi no khou tsukunyea na u bidigama thumbuni ya phele ye ya vha yo kukumuwa.

Mme: Zwi nga itea uri vhananga vha nga vha vha tshi kha ḓi tshila? Iwe ṅwananga, gidimai u yo dzhia tshigero tshanga na ṋeleṱe na harani.

Musi kubudzana ku tshi vhuya mbudzi ya mbo gera thumbu ya phele. Zwiḽa zwibudzana zwa rathi zwa thamuwa zwi tshi bva.

Zwibudzana: Huree, ro tshila!

Mme: Kha ri wane matombo mahulu. Ri ḓo a panga thumbuni ya phele musi i tshi kha ḓi vha yo eḓela.

Vha ḓadza thumbu ya phele nga matombo, mbudzi ya runga thumbu musi vho no fhedza. Phele ya vuwa ho no vha kale. Ya pfa i na ḓora ḽihulu ya ri i ya u nwa maḓi.

Phele: Ndi mini zwi no khou kuma na u kunguluwa thumbuni yanga? Ndo vha ndi tshi ri ndo mila zwibudzana zwino zwi vho nga ndo mila matombo.

Musi phele i tshi kotama bizini uri i nwe maḓi, aḽa matombo a sa lemeli zwone a ita uri i wele ngomu. Ha mbo ḓi vha u fa ha phele ya mbilu mmbi.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 61 2014/08/11 3:41 PM

U elekanya nga tshiṱori

Kha ri amba

Ri a zwi ḓivha uri ngano dzi amba nga zwithu zwi sa itei. Ndi zwifhio zwi sa itei tshiṱorini itshi?

Fhethuvhupo ha hone ndi hufhio? Tshiṱori itshi tshi bvelela fhethu huvhili ho fhambanaho, ndi ngafhi na ngafhi?

Mafurase o swifhadzwaho a amba mini?

Kha ri ite nyito

Itani ḽitambwa ḽa tshiṱori itshi ni kha tshigwada tshaṋu. Hu tea u vha na mme, zwibudzana zwa sumbe, phele na muanetsheli a no ḓo vhala maipfi a u anetshela.

Kha ri ṅwale

Anetshelani tshiṱori itshi hafhu nga thevhekano yone ya zwiitei. Shumisani maipfi aya uri a ni thuse.

nga murahu

tsha u fhedza

zwenezwo

tsha u thoma

Kha ri ṅwale

Zwino fhindulani mbudziso idzi.

Mbudzi yo sevha vhana vhayo kha zwifhio?

Mbudzi yo vha vhudza uri vha thanyele phele. Vho vha vha tshi ḓo zwi ḓivha nga mini uri ndi phele?

Zwibudzana zwo dzumbama ngafhi?

1	2	3
4	5	6
7 Kasini ya watshi		

Ndi zwifhio zwe zwa bvelela tshiṱorini zwine zwi nga si ite vhutshiloni ha vhukuma?

1
2
3

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 62 2014/08/11 3:41 PM

Deithi: _____

Makateli

Kha ri ite nyito

Shumisani zwifanyiso na vhusevheḓi musi ni tshi fhedzisa phaziḽi. Ni kone u ṅwala makateli one kha vhusevheḓi vhu re nga fhasi.

Ri lavhelesa makateli

Makateli ndi madzina a zwigwada zwa vhathu zwipuka kana zwithu. Dziṅwe dza tsumbo dzao ndi tshiṱokola tsha nḓirivhe kana manngo, guma ḽa ṋotshi.

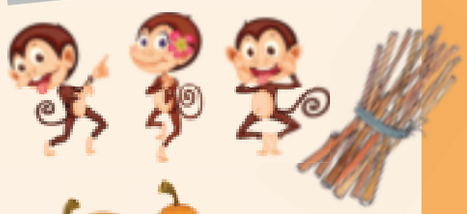

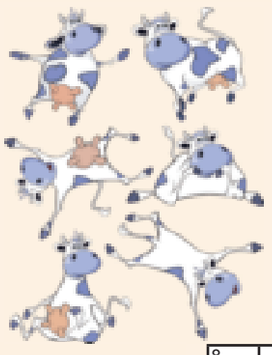

U buḓa	U tsisa
6 Mutshotshonono wa ____.	1 Sambi ḽa _____.
7 Khaṱha ya _____.	2 Tshiṱhopho tsha ____.
8 Mutavha wa _____.	3 Thulwi ya _____.
9 Ṅanda ya _____ .	4 Murivha wa _____.
10 Tshikhuvhugu tsha ____.	5 Mutshilinzhi wa ____.
11 Dzanda ḽa _____.	

U buḓa: 6 Vhusunzi, 7 Muroho, 8 Ṭhoho, 9 Foḽa, 10 Ndau, 11 Khuni.
U tsisa: 1 Kholomo, 2 Matombo, 3 Mafhuri, 4 Zwiṉoni, 5 Thavha.

Mafhungodavhi a maiti

Lavhelesani zwifanyiso izwi ni zwi shumise kha u ni thusa u fhedzisa mafhungo aya. Musi no no fhedza, talelani ḽiiti ḽi re kha tshipiḓa (fhungodavhi) tshe na ṅwala.

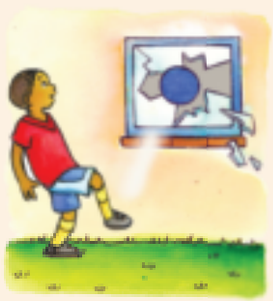

1 Mme anga vho sema John ngauri o
2 Ndo zwi ḓivha uri ho ngo takala ngauri
3 O vha a tshi kona u gidima nangoho a mbo ḓi
4 Yo vha i phathi yanga zwino nda mbo ḓi
5 Ndo ya lwanzhe nda

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 63 2014/08/11 3:42 PM

Nwalani ḽitambwa ḽa inwi muṋe

Kha ri ṅwale

Shumani noṱhe na vhaṅwe kiḽasini ni bveledze ḽitambwa. Fhedzisani tshati uri i ni thuse kha u pulana.

Vhabvumbedzwa Ṅwalani madzina a vhaṅwe nga inwi kiḽasini vha no tamba sa vhabvumbedzwa vha tshipiḓa tshiṅwe na tshiṅwe.	Ṱalutshedzani vhabvumbedzwa.	Mubvumbedzwa muṅwe na muṅwe u ḓo ambara mini?	Vhabvumbedzwa vha ḓo amba mini?

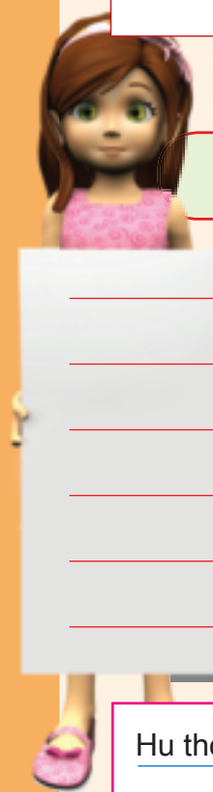

Sa tshigwada, ṇekanani mihumbulo ya ḽitambwa iḽi ni shumise mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo.

Vhabvumbedzwa ndi vhonnyi?

Ṱhoho

Fhethuvhupo ndi hufhio? Ṱalutshedzani bono.

Puloto ndi ifhio?

Hu thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedzisela

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 64 2014/08/11 3:42 PM

Deithi:

Kha ri ṅwale

Ṅwalani ḽitambwa sa mvetamveto. Ḽi dzudzanyeni (u editha) ni kone u ṅwala ḽo kunakiswa tshikhalani tshe na ṋewa. Arali ni tshi ṱoḓa u engedza ha u ṅwalela, dzhenisani siaṱari ḽi no bva buguni yaṋu ya nḓowedzo.

	Ṱhoho
Fhethuvhupo	
Vhabvumbedzwa	

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 65 2014/08/11 3:42 PM

Ri sedza luambo

Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi ḽo fhelelaho. Ndi tshipiḓa tsha ipfi tshi no ṱumiwa mathomoni a ipfi ḽo fhelelaho (ḽi pfi ndi mudzi). Thangi iṅwe na iṅwe i na zwine ya amba. Musi thangi yo ṱumiwa kha mudzi wa ipfi, i shandula zwine iḽo ipfi ḽa amba.

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini musi ri tshi ṱuma thangi kha mudzi wa/tsinde ḽa ipfi? Ipfi iḽi ḽiswa ḽi vho amba mini.

Thangi		Mudzi wa/tsinde ḽa ipfi
ku-	+	-tukana

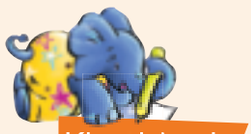

Tangedzelani thangi kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa maipfi aya. Ni kone u talela nga fhasi mudzi wa/tsinde ḽa ipfi.

kusidzana ḽiningo makole ṋemuḓi mafharalala vhatukana ṋenḓila nyamungozwa ḓirema nyamudade mashonelo ramabindu tshivhavhula mushumo lubadzhi ranḓevhe

Thangi idzi dzi amba mini?

Thangi	Ṱhalutshedzo	Thangi	Ṱhalutshedzo
ku-	tshiṱuku	ḓi-	u ita nyito kha iwe muṋe (ḽiḓiiti)
ra-	mudzia zwiito (tshiduna)	lu-	tshithu tshisekene
nya-	mudzia zwiito (tshisadzi)	ma-	mudzia zwiito (tshiduna/tshisadzi)
ṋe-	muṋe wa	Ha-	fhethu

Ṅwalani mafhungo maṱanu ni tshi shumisa maipfi a re na thangi.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 66 2014/08/11 3:42 PM

Deithi:

Mutshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangi, nga nnḓa ha uri i ṱumiwa magumoni a mudzi wa ḽiiti u itela u shandula zwine ḽiiti ḽa amba. Tsumbo: ṱhaphuwi –lume ḽi amba “tshiduna”, lune ipfi muṱulume ḽa amba muṱu wa luduna.

Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini musi ri tshi ṱuma mutshila kha mudzi wa ipfi? Ipfi iḽi ḽiswa ḽi vho amba mini.

Mudzi wa ipfi	+	Mutshila
nḓou		-lume

Kha ri ṅwale

Tangedzelani thangi kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa maipfi aya. Ni kone u talela nga fhasi mudzi wa ipfi.

malume, shumisa, nguluzwana, bikulula, ndilaḓe, imbisa, khulukadzi, imbavho, imbana, nḓoulume, rungela, mmalume, muthuḓe, iḓaniha, tshisana, gumofulu, nḓoukadzi, vhonana, mbudzikadzi, khotsimunene, tsigulula, mbudzana, budzwana, mutsenene

Mitshila iyi i amba mini?

Mutshila	Ṱhalutshedzo	Mutshila	Ṱhalutshedzo
-lume	tshiduna	-ulula	itulula nyito
-fulu	zwinzhi	-ana	tshiṱuku
-kadzi	tshisadzi	-ḓe	tshifhio (lushaka)
-nene	tshiṱuku	-ela	u itela muṅwe nyito

Kha ri ṅwale

Ṅwalani mafhungo maṱanu ni tshi shumisa maipfi a re na mitshila.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 67 2014/08/11 3:42 PM

NDI A KONA		
u vhala tshatidungo.		
u vhala tshirendo.		
u vhalela tshirendo nṱha ndi na mutsindo.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga tshati		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga tshirendo.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga mepe.		
u ṅwala ḽitambwa.		
u ṅwala phadzili ya maipfi i sa konḓi		
u fhedzisa ndima ya tshirendo nga u dzhenisa maipfi a re na raimi.		
u ṋula mafhungomatsivhudzi kha mepe.		
u ḓadza khweshenee.		
u wana maipfi a re na raimi tshirendoni.		
u topola aḽithere sheni tshirendoni.		
u topola khakalulimi.		
u topola makateli.		
u topola maedzamuthu tshirendoni.		
u topola ṋefhungo na nyito mafhungoni.		
u topola maiiti.		
u wana uri mafhungo ndi ndaela, mbudziso, zwitatamennde kana magarukela.		
u sumbedzela (u olela) tshirendo.		
u pulanela ḽitambwa.		
u humbulela uri tshirendo tshi amba nga mini ndo sedza ṱhoho yatsho na tshifanyiso.		
u shumisa maṱanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.		
u shumisa thangi.		
u ita ndongazwiga.		
u shumisa mitshila.		

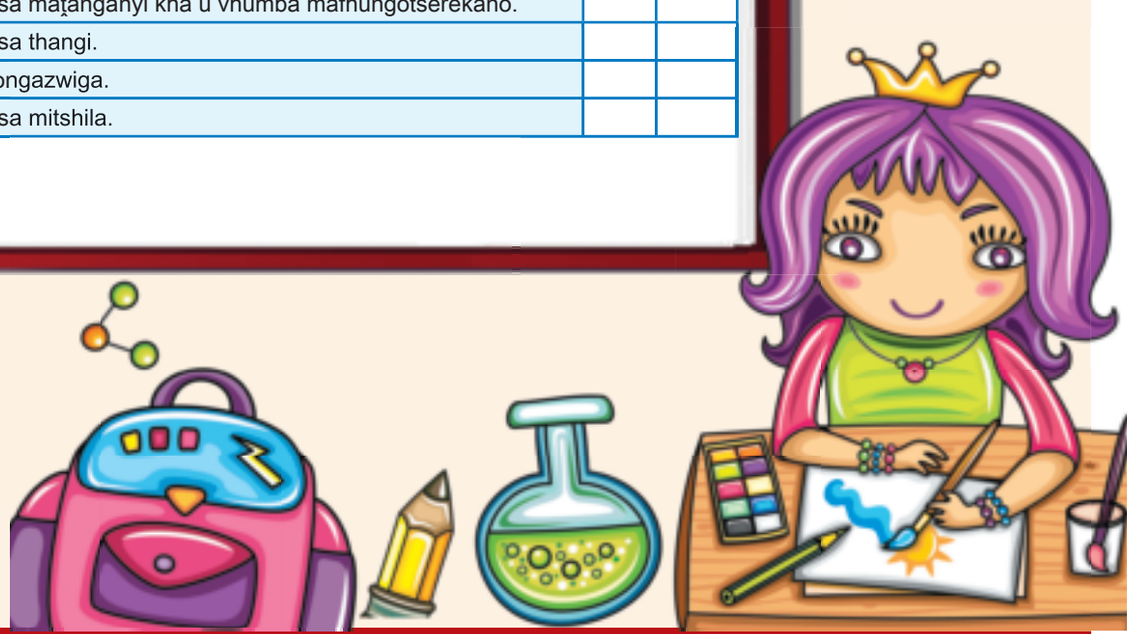

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 68 2014/08/11 3:42 PM

Zwi
Zwi
Zwi

Vho xela vha wanala

Kha ri vhale

Lavhelesani atikili ya gurannḓa ni lingedze u bvumba kana u humbulela uri i ḓo vha i tshi khou amba nga mini. Ṱhoho ya mafhungo, fhethu, pharathangeli, tshifanyiso na khephusheni zwi ri vhudza mini nga atikili iyi?

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri mańwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Dzina ḽa gurannḓa

MASASE

28 Khubvumedzi 2015

Deithi

VHASIDZANA VHOMAKONE VHA TSHIKOLO VHA A XELA VHA WANALA

Ṱhoho ya mafhungo

Nadine Murdock

Nḓivhadzamuńwali

Durban

Nḓivhadzafhethu

Pharathangeli

Vhasidzana vha tshikolo vha waniwa nga Konsitabuḽu Shezi

Khephusheni

Mulovha vhavhili vha vhasidzana vhomakone vha Gireidi 4 vha Greenway Primary School vho xela vha waniwa nga vha SAPS nga vhuya.

Vhagudi vha fumiṱhanu vha Gireidi 4 vha no bva Greenway Primary School vho vha vho fara lwendo lwa u ya Durban Beach Front Amusement Park. Vhagudi avha vho vha vho **ṱangelwa** lwendo lwa tshipentshela nge vha vha vho shuma zwavhuḓi nga maanḓa kha mulingo wa ANA.

Ṱhohoyatshikolo vha Greenway, Mufumakadzi Vho Shirley Ntuli vho amba uri kiḽasi mbili dza Gireidi 4 dzo fara lwendo ulu ngauri vho vho vha khwiṋisa maraga dzavho kha mulingo wa ANA.

Kilasi dza Gireidi 4 A na B dzo vha dzone kiḽasi dze dza ḓialusa tshikoloni tshoṱhe," hu amba ṱhohoyatshikolo vha sa ḓikhoḓi zwone. Maraga dzavho dzo gonya dzi tshi bva kha 36% ya fhasi musi vhe kha Gireidi 3 dza ya kha tshikoro tsha nṱha tsha 68% vhe kha Gireidi 4."

Vhagudi vho vha vho sumbedza u **ḓikhwiṋisa** kha luambo nga maanḓesa. Muńwe wa vhadededzi vha Gireidi 4; Vho Keith Brown, vho ri" Ndo **ṱuṱuwedza** kiḽasi yanga uri i shume nga maanḓa vhukati ha ńwaha zwino maraga dze vha wana ndi mvelelo dza u shumesa havho!"

"Ro vha na fulo ḽi no pfi ndi ḽa **vhege ya u vhala bugu** lune nda vha na vhuṱanzi ha uri ńwana muńwe na muńwe o mbo ḓi vha muraḓo wa ḽaiburari," ndi muńwe hafhu mudededzi wa Gireidi 4, Vho Elsie Myeza, vha no ralo. Hezwi zwo vha thusa uri vha gonyise maraga dzavho dza luambo nga 20," Vha ralo vha tshi **ḓikukumusa** nga vhana avha.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 70 2014/08/11 3:42 PM

Deithi:

Vhasidzana vha a xela

Sa u livhuha u khwiṋisa havho maraga dzavho, vhagudi vha Gireidi 4 vho iswa phakhani ya u ḓimvumvusa bitshini. Tsho dinaho ho vha u xela ha vhasidzana Nomsa Shabalala na Ann Smith,

Vho ḓo fhedza vho wanala nga murahu musi vha tshi ḓivhiga kha muofisiri wa mapholisa henefho phakhani. Nomsa o ri." Ndo vha ndo tshuwesa ndi tshi ri ṱhamusi vhaṅwe vho ri sia." Ann ene o amba o tshuwa uri, "Ḽo vha ḽi tshi vho kovhela hu si tsha vhonadza zwavhuḓi."

Vhasidzana vho vha vho **ngalangalela** huṅwe lwe vha vho kundwa u wanana na vhaṅwe ngavho. Musi hu kale vha tshi khou tsa vha tshi gonya vha tshi ṱoḓana na vhaṅwe, vha mbo vhona pholisa vha kona u humbela thuso, vha songo tshuwa zwone.

"Vhana vhanzhi vha a xela hafha phakhani ngauri vha a swika hune vha takadzwa nga u namela zwithu zwo fhambananaho vha vho hangwa u sa xelana na vhadededzi kana vhabebi vhavho. Ndo mbo ḓi kwamana na vhashumisani na nṋe vha kona u **londa** tshigwada tsha tshikolo tsha Greenway vha tshi wana, zwo ita uri ri kone u humisa avha vhana nga u ṱavhanya," hu amba ndele ya mushumo Konstabuḽu Shezi.

Mulingo wa ANA u ṅwaliwa nga ṅwedzi wa Ṱhangule ṅwaha muṅwe na muṅwe nga vhana vha Gireidi 1 u swika kha ya 6 na vha Gireidi 9 Afrika Tshipembe ḽoṱhe. Mvelelo dza hone dzi sumbedza Muhasho wa Pfunzo uri ndi masia afhio a kharikhuḽamu ane a khou konḓela vhagudi u itela uri Muhasho u kone u khwiṋisa kufunzele na kugudele kha masia eneo.

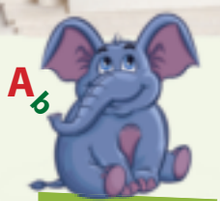

Ḓivhamaipfi

Wanani pfanywa kana maipfi a re kha maṅwalwa ane a amba zwi no fana na zwa haya:

aluwa	
ṋea mafulufulu	
lugiselwa	
ḓihudza	
xelela	
ṱoḓa	

Kha ri ṅwale

Dzhenisani mafhungomatsivhudzi a tevhelaho:

Dzina ḽa gurannḓa ndi ḽifhio?	
Ṱhoho ya mafhungo ndi ifhio?	
Nḓivhadzamuṅwali ndi ifhio?	
Nḓivhadzafhethu ndi ifhio?	
Khephusheni ndi ifhio?	
Deithi ya gurannḓa ndi ifhio?	
ANA yo imela mini?	

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 71 2014/08/11 3:42 PM

U elekanya nga mafhungomaitei (nyusi)

Kha ri ṅwale

Vhalani atikili ya gurannḓa ni fhindule mbudziso hedzi.

Ho bvelela mini?

Zwo bvelela lini?

Ndi nga mini tshikolo tsho ṱangela vhana lwendo?

Ndi vhonnyi vhe vha xela?

Vhasidzana avha vho waniwa nga nnyi?

Ndi mini tshe tsha ita uri vhana vha xele?

Kha ri ṅwale

Maṱanganyi

Shumisani maṱanganyi a re magumoni a mutaladzi muṅwe na muṅwe kha u ṱanganya mafhungo aya.

ngauri | nga murahu | sa athu | na | fhedzi

Kiḽasi ya Gireidi 4 yo livhuhiwa.	Kiḽasi ya Gireidi ya 4 yo khwiṋisa maraga dzayo.	ngauri
Vha ṱoḓa mudededzi wavho.	Vha humbela uri muofisiri wa mapholisa a vha thuse.	sa athu
Nomsa o takalela tshimonemone.	Ann u takadzwa nga u namela vhili ḽihulu.	fhedzi
Ann o shuma zwavhuḓi kha mbalo.	O shuma zwavhuḓi kha luambo.	na
A vho ngo shuma zwavhuḓi kha Gireidi ya 3.	Vho shuma zwavhuḓi kha Gireidi ya 4.	nga murahu

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 72 2014/08/11 3:43 PM

Deithi:

Kha ri vhale

Lavhelesani atikili i re kha bammbiri ḽa u shumela ḽo fhiraho. Dzhenisani mafhungomatsivhudzi e muthu muṅwe na muṅwe a bula.

Dzina	Ndi nnyi?	O ri mini?
Mufumakadzi Vho Ntuli		
Vho Brown		
Vho Myeza		
Nomsa		
Ann		
Vho Shozi		

Ṅwalani zwine muṅwe na muṅwe wa avha vhathu a khou amba.

Ḓidzhieni ni Ann kana Nomsa. Ṅwalani tshiṅwalwa tsha dayari ni tshi nweledza zwe zwa bvelela kha inwi uyo musi. Shumisani maipfi haya:

tsha u thoma *nga murahu* *u bva afho* *tsha u fhedza*

Dayari yanga *Deithi:*

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 73 2014/08/11 3:43 PM

U ṅwala atikili ya mafhungomaitei (nyusi)

Ni khou ya u ṅwala atikili ya gurannḓa ya inwi muṇe. Ni tama u ṅwala nga mini? Shumisani uyu mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela atikili yaṇu.

• Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanela u ṅwala • Ṅwalani mvetamveto • Humbelani khonani yaṇu a ni dzudzanyele mvetamveto yaṇu • Vusuludzani maṅwalwa aṇu (zwe na bveledza) ni ite ndulamiso arali zwo tea • A ṅwaleni nga vhudele buguni yaṇu.

Ṅwalani ṱhoho ya mafhungo a atikili yaṇu

Ho bvelela mini?

Zwo kwama vhonnyi?

Zwo bvelela lini?

Zwo bvelela ngafhi?

Ndi nga mini zwo bvelela?

Zwo fhela nga nḓila ifhio?

Ṱhaphudzani mafhungomatsivhudzi aya a no kwama atikili yaṇu.

Dzina ḽa gurannḓa	
Deithi ya gurannḓa	
Nḓivhadzafhethu	
Nḓivhadzamuṅwali	

Humbelani khonani a dzudzanye atikili yaṇu. Ni kone u ita ndulamiso he zwa tea, ni ṅwale atikili tshikhalani tshi re kha siaṱari ḽi tevhelaho.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 74 2014/08/11 3:43 PM

Deithi:

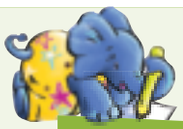

Kha ri ṅwale

Ṅwalani atikili yaṉu nga vhudele tshikhalani tshe na ṉewa.

Dzina ḽa gurannḓa	Deithi ya gurannḓa
Nḓivhadzafhethu	
Nḓivhadzamuṅwali	Phara ya marangaphanḓa
Ṅwalani mafhungomaitei (nyusi) aṉu	
Olani nyolo i no amba nga atikili yaṉu	
	Olani nyolo i no kwama atikili
	Ṅwalani khephusheni

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 75 2014/08/11 3:43 PM

U lavhelesa luambo

Ri lavhelesa maitimatikedzi

Ni vho zwi ḓivha uri **ḽiiti vhukuma** ḽi re fhungoni ḽi ri vhudza uri ṅefhungo u khou ita mini. Maitimatikedzi ndi **maitimathusi**. A thusa ḽiitivhukuma musi ḽi tshi ri vhudza nga nyito.

Kha ri ṅwale

Talelani maipfimathusi kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa haya mafhungo. Ni kone u talela maiiti ane a khou thusiwa.

Ndi khou ita tshuṅwahaya.	
Vha khou vhala.	
Vho no ḽa.	
Ndo sokou vhona nga murunzi.	
Ndi tou tshimbila nga milenzhe.	
Vha ḓo ḽa tshikoloni.	
O vhuya a vhuya na kubwanana.	
No no ḽa zwiḽiwa ṋamusi?	
Mafhungo o ro ḓa a songo amba.	
Ndo konou vhala nda phasa thesite.	
Nda ṱavhanya u eḓela ndi nga ṱavhanya u vhuya.	

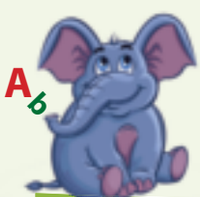

Ḓivhamaipfi

Khethekanyani maipfi aya a bve madungo ni kone u bula uri hu na madungo mangana kha ipfi ḽiṅwe na ḽiṅwe.

mu/su/ku	3	tshinyai		tshinyalelo	
vhuḓipfi		vhasidzana		mashangoni	

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 76 2014/08/11 3:43 PM

Deithi:

Kha ri vhale

Lavhelesani ṱhoho dza mafhungo idzi ni ambe uri dzi amba mini, ni na muṅwe nga inwi (phathinara).

MULILO U SWIELA TSHIFHAṰO

MVULA I VHANGA TSHIWO

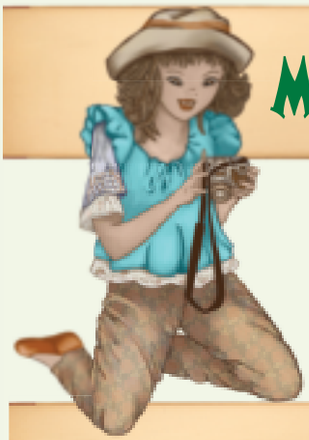

Gwilisha ḽa vhana tshikoloni

Mudzinginyo u dzungudza muḓana

Kha ri ṅwale

Lavhelesani zwifanyiso izwi. Dzhenisani ṱhoho ya mafhungo yo teaho ni kone u ṱalutshedza, kha khephusheni, uri tshifanyiso itsho tshi ri vhudza mini.

Ṱhoho ya mafhungo

Khephusheni

Ṱhoho ya mafhungo

Khephusheni

Ṱhoho ya mafhungo

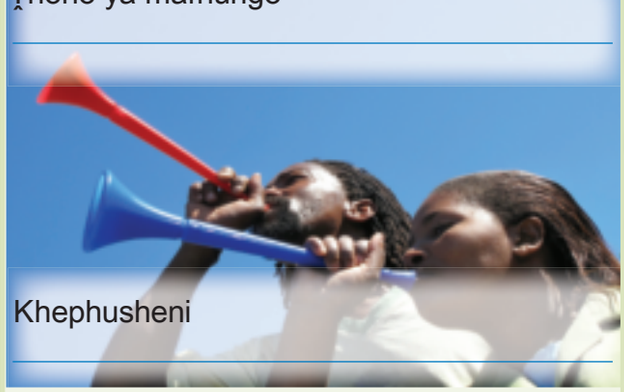

Khephusheni

Ṱhoho ya mafhungo

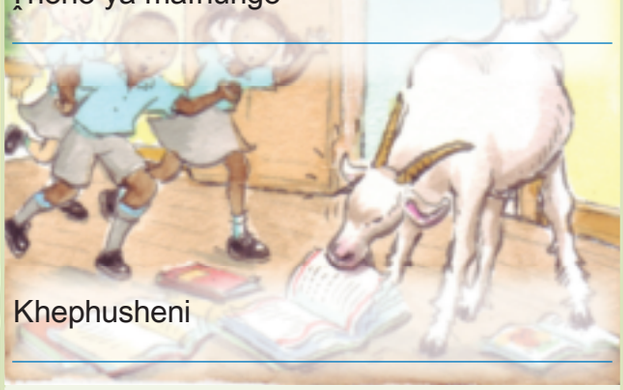

Khephusheni

TEACHER: Sign Date

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 77 2014/08/11 3:44 PM

A ṄAMUSI

Ḽa 5 Tshimedzi 2015

VHAKUNDI VHA PONYA NDOZWO

Ansie de Beer

Cape Town Vhana vha tshikolo vhavhili vha vhatukana vho ṱoḓou vhulahwa nga mulimo (phoizeni) vha kha ḓi tou bva u wina metshe wa bola ya milenzhe. Vho nwa pharafeni vha songo zwi vhona vha tshi ri ndi maḓi.

Pierre Cilliers, wa miṅwaha ya fumi, na khonani yawe Jabu Zondo wa miṅwaha ya fumithihi, vho pfa vho takadzwa nga zwe vha ita zwauri muṅwe na muṅwe wavho o vha o kora luthihi metsheni wa ṉamusi wa bola ngei tshikoloni tsha New Town. Musi metshe wo no fhela avha vhatukana vho ya hayani ha Jabu. Mme awe, Mufumakadzi Vho K Zondo, ndi murungi ane a shuma ḓoroboni. Avha vhatukana vho ri u swika afha muḓini vha pfa vhe na ḓora vha humbula u ita dzhusi ya maswiri. Vha shela pharafeni nṱha ha dzhusi vha tshi ri ndi maḓi. Pharafeni iyi yo vha i boḓeloni ḽi songo ṅwalwaho tshithu lwe avha vhatukana vha zwi dzhia uri ndi maḓi.

Musi vha tshi vho pfa u vhaisala, Jabu a gobagoba a tshi ya muḓini wa vhahura vhawe he Vho-Shozi vha shumisa muhumbulo vha fonela vha Poison Advice Centre, nge vha vhona uri vhatukana avha vha khou vhaisala. “Ndo kona u zwi vhona uri khanda dzavho na zwiambaro zwo vha zwi na marotha a pharafeni. Vha tshi dziḓa nga u luṅwaluṅwa thumbuni. Ndo mbo ḓi vha gidimisela sibadela he vha kona u phuluswa,” ndi avha muhura a no ralo.

Vho Dokotela Zuma, vhe vha onga avha vhana, vho ṱalutshedza uri “vhunzhi ha vhathu a vha zwi ḓivhi uri pharafeni ndi tshira. Arali muthu a nga i nwa, i nga mu vhangela dwadzefulu kana lufu.”

Pharafeni i songo shelwa maboḓeloni a songo ṅwalwaho tshithu. Arali ṅwana a nga nwa pharafeni, kha gidimiselwe ha dokotela kana kiḽiniki nga u ṱavhanya. Ḽihulwane: vha songo fha ṅwana uyu tsha u nwa kana tsha u ḽa.

Pharafeni ndi tshira zwi tshi ḓa kha maṅwe masia hafhu. I dovha hafhu ya vhanga mililo miḓini ṅwaha muṅwe na muṅwe. Pharafeni i na mulimo ya dovha ya duga. Musi ri tshi shumisa tshishumiswa tsha pharafeni, sa tshiṱofu kana luvhone (lammba), a ri tie u zwi sia zwi zwoṱhe. Ri songo bva kamarani ra zwi sia, nahone ri tea u vhea tshishumiswa itshi tsho ima zwavhuḓi, fhethu ha fuḽethe (ho dzulaho) hune tshi sa ḓo wa.

Ri tea u dovha ra vha na vhuṱanzi uri tshi nga si wisiwe nga tshifuwo kana ṅwana muṱuku. Tsha u fhedza, arali ri tshi shumisa tshishumiswa tsha pharafeni miḓini yashu, ri tea u dzula ri na bakete ḽa muṱavha tsini. Maḓi ha koni u dzima mulilo wa pharafeni. Ngoho ndi ya uri a nga kha ḓi ṉaṉisa mulilo musi a tshi elela. Mililo ya pharafeni i nga dzimiwa fhedzi nga muṱavha na tshidzimamulilo tsha mufafadzelo.

Vha tshi kha ḓi tou bva u kora bola ye vha wina ngayo metshe, vhatukana vhavhili vha ponya lufu.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 78 2014/08/11 3:44 PM

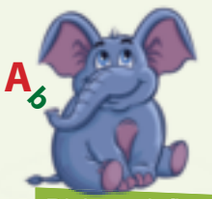

A 6

Ḓivhamaipfi

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi a re kha rou ya nṱha na mafhambanyi ao a re kha rou ya nga fhasi.

vhulahwa	gobagoba	ima	muṱuku	dzimiwa

thenuwa	phuluswa	fungiwa	ravhula	muhulwane

Kha ri ṅwale

Vhalani atikili ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Dzi na ḽa gurannḓa ndi ḽifhio?	
Ṱhoho ya mafhungo ndi ifhio?	
Nḓivhadzamuṅwali ndi ifhio?	
Nḓivhadzafhethu ndi ifhio?	
Deithi ya gurannḓa ndi ifhio?	
Khombo yo itea nga deithi ifhio?	
Khephusheni ndi dzifhio?	

Kha ri ṅwale

Anetshelani hafhu tshiṱori tsha mulimo. Shumisani maipfi a re kha fureme i re afho fhasi uri a ni thuse.

Tsha u thoma
Ha tevhela
Nga murahu
Tsha u fhedza

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 79 2014/08/11 3:44 PM

Mafhungo a ri mini?

Kha ri ambe

Zwino ni khou ya u ṅwala atikili ya gurannḓa ya inwi muṋe i no amba nga thaidzo i re vhuponi ha haṋu. Vhudzisani khonani dzaṋu ṱhaṋu arali zwi tevhelaho hu thaidzo dzi re vhuponi ha havho. Khaḽarani tshibuḽoko tshithihi musi vha tshi amba uri tshithihi tshazwo ndi thaidzo. Wanani uri ndi thaidzo ifhio i no wanala hoṱhe. Ambani na khonani dzaṋu nga tshiwo tshine na nga ṅwala ngatsho muvhigo.

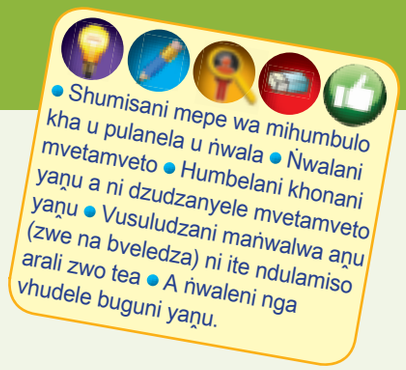

5					
4					
3					
2					
1					
	Mulilo	Milimo miḓini	Tsiragodo	Zwiwo zwa maḓini	U ṱhuphiwa ha vhana

Shumisani uyu mepe wa mihumbulo uri u ni thuse ni tshi pulanela atikili yaṋu.

Ṅwalani ṱhoho ya mafhungo ya atikili yaṋu		
Ho bvelela mini?	*Zwo kwama vhonnyi?*	*Zwo bvelela lini?*
Zwo bvelela ngafhi?	*Ndi nga mini zwo bvelela?*	*Zwo fhela nga ṋḓila ifhio?*

Humbelani khonani a dzudzanye atikili yaṋu. Ni kone u ita ndulamiso he zwa tea, ni ṅwale atikili tshikhalani tshi re kha siaṱari ḽi tevhelaho.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 80 2014/08/11 3:44 PM

Deithi:

Kha ri ṅwale

Ṅwalani atikili yaṉu nga vhudele tshikhalani tshe na ṉewa.

Dzina ḽa gurannḓa	Deithi
Nḓivhadzafhethu	
Nḓivhadzamuṅwali	Phara ya marangaphanḓa
Ṅwalani mafhungomaitei (nyusi) aṉu	
Olani nyolo i no amba nga atikili yaṉu	
	Olani nyolo i no kwama atikili
	Ṅwalani khephusheni

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 81 2014/08/11 3:44 PM

Zwine dikishinari (ṱhalusamaipfi) ya ri vhudza

Dikishinari i ri vhudza ṱhalutshedzo dza maipfi na uri a buliwa nga nḓilaḓe. Maipfi a dikishinari o vhekanywa a tshi tevhekana nga ngona ya aḽifabethe.

Maipfi a re **tsumbanḓila** kana **a re ṱhoho** a wanala nga nṱha ha siaṱari a ni vhudza uri maipfi a u thoma na a u fhedzisela kha siaṱari ḽigede ndi afhio.

Ipfi ḽa u thoma ḽo swifhadzwaho ḽi pfi ndi **ipfi ḽa u ṱala**. Ipfi ḽa u ṱala ḽi ganngḓisiwa ḽo swifhadzwa.

Nga fhasi ha ipfi ḽa u ṱala hu na ipfi ḽo ṅwalwaho nga maḽeḓeredanzi ḽa swifhadzwa ḽi tshi sumbedza lushaka lwa thinwaipfi na u sumbedza uri ipfi ḽi kha vhuthihi kana vhunzhi. Ḽi ri vhudza uri ipfi ndi dzina, ḽiiti, ḽiṱanganyi, nzw.

henefha

a b c d e f g **Hh** i j k l m n o p q r s t u v w x y z

henefha
ḽIḒADZISI Henefha ḽi shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.
*Ndi ḓo ima **henefha** nda lindela.*

henefhaḽa
ḽIḒADZISI Henefhaḽa ḽi shumiswa kha u amba fhethu he zwithu zwa vhuya zwa bvelela kana u wanala hone.
*Ndo i wana **henefhaḽa** he na vha no i sia hone.*

henefhano
ḽIḒADZISI Henefhano ḽi shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.
*Ndi **henefhano** he nda i wana no i vhea hone.*

hetshi
ḽISALA Hetshi ḽi shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 7 tshi re kha vhuimo ha u thoma ha masumbi. Hu re tsinitsini na muambi.

heyo
ḽISALA Heyo ḽi shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 9 tshi re kha vhuimo ha vhuvhili ha masumbi.
***Heyo** bugu ndi yanga*

hingo
DZINA Hingo ndi vhurala (tshiṱiretsha) tshe tsha vha tshi tshi shumiswa musalauḽa tsha u hwala mulwadze kana mufu.
Ro vha vhona musi vha tshi fhira vho hwala mufu nga **hingo**.

hobalala
ḽIITI 1 Hobalala zwi amba u kokodzela thumbu ngomu.
Imani no **hobalala** uri ni kone u gunubedza gunubu zwavhuḓi.
ḽIITI 2 Hobalala zwi amba u hwetekana ha thumbu yo dzhenela ngomu zwi tshi itiswa nga nḓala.
Zwa konḓa lwe a vho tshimbila o **hobalala** nga nḓala a tshi pepeleka.

ifa
DZINA Ifa ḽi amba thundu, thakha kana nḓivho ye muthu kana vhathu vha sielwa nga muṅwe muthu o lovhaho.
*Vho mu siela **ifa** ḽa madanga a kholomo na mbudzi.*

iḽa
ḽISALA Iḽa ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba vhuimo hune tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 4 na 9 ḽa vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuṋa u bva kha muambi.
*Miri **iḽa** ndi ya malume Vho Mamaṱho. Kholomo **iḽa** ndi ya mboho.*

iḽi
ḽISALA Iḽi ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba he tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma. Hu re tsinitsini na muambi.
*Ḽiḓu **iḽi** ḽo naka vhukuma.*

iḽo
ḽISALA Iḽo ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba he tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuvhili u bva kha muambi.
*Ḽiḓu **iḽo** ḽo naka vhukuma.*
*Kholomo **ino** ndi ya mboho.*

ima
ḽIITI Ima ḽi amba u vha fhethu huthihi hu si na u ya phanḓa na murahu.
*Ndo **ima** ndo lindela u pfa vhone.*

Imba
ḽIITI Imba ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo.
*A tshi **imba** zwi a takadza vhukuma ngauri u na ipfi ḽavhuḓi.*

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 82 2014/08/11 3:44 PM

imbana
ŀIITI Imbana ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo fhedzi zwi tshi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itana nyito i no fana, ya u imba.

Vhoiwe na ita zwa u imbana ni ḓo bva ni tshi lwa.

imbanani
ŀIITI Imbanani ndi ḽiiti ḽi no shumiswa kha ḽimudi ḽa ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vha ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo. Vha tshi khou itana iyi nyito nga nḓila i no fana.

*Inwi vhana **imbanani** ri vhone uri ndi nnyi a no kona.*

imbani
ŀIITI Imbani ndi ḽiiti ḽi no shumiswa kha ḽimudi ḽa ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri uyu muthu o ṅewa ndaela ya uri a ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo.

Vhoiwe imbani ni tshi sumbedza uri no takala

imbela
ŀIITI Imbela ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo fhedzi zwi itwa musi muṅwe muthu a tshi khou itela muṅwe muthu nyito ya u imba.

*Ro vha ri tshi khou **imbela** vhakalaha luimbo.*

imbelana
ŀIITI Imbelana ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itelana nyito i no fana, ya u imba.

Vhathu vha khou imbelana nyimbo dza u takadza.

imbelanani
ŀIITI Imbelanani ndi ḽiiti ḽi no shumiswa kha ḽimudi ḽa ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vhavhili kana vhanzhi vho ṅewa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo.

*Vhathu vha hashu, **imbelanani** nyimbo dzi no takadza.*

imbisa
ŀIITI Imbisa ḽi amba nyito ya musi muthu a tshi ita uri muṅwe muthu kana vhaṅwe vhathu vha vule mulomo hu pfale ipfi kana maipfi ḽi/a tshi ita miungo.

*Vhaḽa munna a vha koni zwone u **imbisa**. Na u wina vho wina.*

imbisana
ŀIITI Imbisana ḽi amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ḽi tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itisana nyito i no fana, ya u imba.

*Vhana vha khou tamba vha tshi **imbisana** zwidade.*

imbisanani
ŀIITI Imbisanani ndi ḽiiti ḽi no shumiswa kha ḽimudi ḽa ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba vhathu vhavhili kana vhanzhi vho ṅewa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala maipfi a tshi ita miungo.

ino
ŀISALA Ino ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba hune tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 4 na 9 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

Miri ino ndi ya malume Vho Mamaṱho.
*Kholomo **ino** ndi ya mboho.*

iyo
ŀISALA Iyo ndi ḽisalaḽisumbi ḽi no sumba he tshithu tsha dzina ḽa kiḽasi ya 4 na 9 ḽa vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

Miri iyo ndi ya malume Vho Mamaṱho.

*Kholomo **iyo** ndi ya mboho.*

Ṱhalutshedzo i amba nga zwine ipfi ḽa amba. Musi ipfi ḽi tshi amba zwithu zwi no fhira zwivhili, ṱhalutshedzo dzaḽo dzi a nomboriwa. Lavhelesani ṱhalutshedzo ya hobalala.

Dziṅwe ṱhalutshedzo dzi na tsumbo ya fhungo ḽine ḽa sumbedza uri ipfi ḽi shumiswa nga nḓilaḓe.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 83 2014/08/11 3:44 PM

Ni kha ḓielelwa?

Kha ri ṅwale

Dzhenisa ipfi ḽone u itela u fhedzisa mafhungo.

ndo tsho	Tshikolo _____ bva ri sa athu fhedza mushumo. Nṋe _____ takala uri no vhuya.
ro kwo	Riṋe _____ uri ro wina metshe. Kutukana _____ nwa pharafeni kwa lwala.
ḽi u	Ene _____ swika zwavhuḓi hayani tshifhinga tshoṱhe. Pfeṋe _____ tibula tombo ḽa wana phame.
ri tshi	Riṋe _____ vhathu vha no pfana na u vhala. Tshikolo _____ dzhena nga matsheloni ndi tshee na khofhe.
u ḓo ku ḓo	Ene _____ vhuya tshikolo tshi tshi vula. Kuṋoni _____ fhufha kwa tumba nṱha ha ṱhanga.
sha a	Maivha _____ fhufha e manzhi. Tshisibe _____ Ndavhe tsho fhelela.
vha ḓo zwi ḓo	Vhasidzana _____ tamba netibolo nga matsheloni. Zwikolo zwoṱhe _____ ṱaṱisana vhege i ḓaho.
lu vhu	Vhurotho ha unda _____ na munukho u sa takadzi. Luvholelala _____ a vhavha.
dzo ḽo	Gole _____ nisa mvula nnzhi. Ngilasi dza makhulu _____ kwashiwa nga Rudzani.

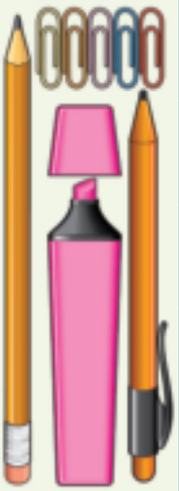

Kha ri ṅwale

Founu dzanga dza tsireledzo

Wanani nomboro dzone ni dzi ṅwale.

Mapholisa	10111
Ambuḽentse	10177 112 arali ni tshi khou shumisa seḽefounu
Sentha ya milimo	Gauteng: 0800 111 229 (mahala) KwaZulu-Natal: 0800 333 444 (mahala) Maṅwe mavunḓu: 021 9316129
Zwa vhana	0800 055 555 (mahala) 0800 123 321 (mahala kha awara dza 24)
Dza vhabebi vhanga	
Dza muthu ane nda mu fulufhela	
Dziṅwevho	

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 84 2014/08/11 3:44 PM

Deithi:

Kha ri ṅwale

Ṱumani phere dza mafhungo ni tshi shumisa ḽithihi a maipfi a tevhelaho.

Ṅwalani mafhungo aṋu tshikhalani tshe na ṋewa.

nahone ngauri uri fhedzi

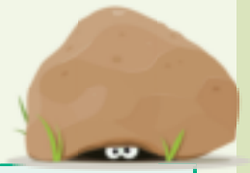

Ntakadzeni u pfana na dzhusi ya maswiri.	U pfana na dzhusi ya manngo.
Ro pfulutshela tsini na tshikolo.	Ndi kone u ya tshikoloni nga milenzhe.
U dzulela u xela.	Ha na mepe.
Ndi pfana na u vhala bugu.	A thi pfani na u vhala dzikhomiki.

U ḓiphiṋa

Thusani mudzimamulilo uri a kone u wana nnḓu i no khou swa.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 85 2014/08/11 3:44 PM

Jojo u thoma tshikolo tshiswa

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḓo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṱha.

Kha ri ambe

Lavhelesani tshifanyiso na ṱhoho ya bammbiri ḽa u shumela iḽi ni rere uri ni vhona u nga tshiṱori itshi tshi amba nga mini. Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha tshiṱori nga u vhala mutaladzi wa u thoma na wa u fhedza kha pharagirafu iṅwe na iṅwe.

Lingedzani u humbula uri ni nga ḓipfa nga nḓila ifhio arali ni ṅwana muswa tshikoloni tshiswa.

Kha ri vhale

Vhalani tshiṱori itshi ni kone u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

Jojo zwithu zwo vha zwi si khou mu tshimbilela tshikoloni. “Ndi nga mini ndo pfulutshela tshikoloni itshi?” ndi ene a tshi amba e eṱhe musi tshifhaṱuwo o tshi dzumba nga zwanḓa. “Havha vhana vha fhano vha a kola!”

Mahola, Jojo o vho tea u ya a dzula na khotsi awe Gauteng. O vho tea u sia mme awe na khaladzi awe Limpopo. A dovha a tea hafhu u furalela kukolo kwa hawe kuṱuku, na khonani dzawe dzoṱhe. Zwino u vho dzula Johannesburg nahone u dzhena tshikoloni tshihulwane tshi re na vhana vha 1 000.

Musi Jojo a tshi tou swika lwa u thoma tshikoloni tshiswa, vhana vha hone vha sokou mu zwondolola. O vha a sa koni u amba Luisimane (English) zwavhuḓi ngauri o vha a sa lu ambi ngei tshikoloni tshawe tsha kale. Vhana vha mu kolela ngauri o vha e mu pfufhi nahone a tshi ambara ngilasi dza maṱo ndenyandenya. Tshikoloni tshawe tsha kale vhana vho vha vha tshi ṱanganedzana vha sa londi mbonalo ya muthu. A dovha a ṱuvha khonani dzawe na u pfa a sa shushedzwi nga tshithu. O vha o ṱuvha mme awe na kukaladzi kwawe.

Muṅwe na muṅwe afha tshikoloni tshiswa u vhonala e muhulwane khae nahone vha tshi kona mitambo.

Naho Jojo o vha a sa tambi bola ya milenzhe, o vha a tshi ḓivha zwinzhi ngayo. O vha a tshi dzulela u ṱalela mimetshe mihulwane kha TV. O vha a tshi ḓivha vhatambi vhoṱhe na mimitshe ine vha tamba. Mitambo zwo vha zwi si tshithu tshihulwane tshikoloni tshawe tsha kale, naho zwo ralo, vhabebi vha Jojo vho vha vha si na tshelede ya u mu rengela khokho dza bola. Fhedzi afha tshikoloni tshiswa, mitambo ndi hone makwanḓani! Arali u tshi kona mitambo wo vha u tshi dzhiwa u muthu. Arali u sa koni mitambo u dzhiwa sa luvhedzelele kana tshimuṉabugu.

Ḽiṅwe ḓuvha nga masiari, musi vhana vho ya midavhini, Jojo a ḓiimela e eṱhe o vha sedza, a tou tama arali o vha e na tshivhiti tsha u ya a tamba navho. Fhedzi a si ye. A mbo ḓi dzhena nḓila ya u ya hayani e eṱhe.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 86 2014/08/11 3:45 PM

Deithi:

A fara nḓila ya nga maḓuvha ine ya pfuka buroho, ya fhira tsini na vhengele ḽa zwithu zwa mitambo, ya fhira tsini na Wimpy ya kona u khauledza mudavhini. Ndi musi Jojo a kha ḓi tou bva u pfuka buroho musi a tshi i miswa nga kugwada kwa vhashengedzi.

Muṅwe wa avha vhatukana a gavha mukhwama wa Jojo. Vhatukana avha vha thoma u posana nga mukhwama uyu. Zwenezwo Bruce, muṅwe wa vhatukana vhahulwane afho tshikoloni, a mbo ḓi thefula ngilasi dza Jojo. A dzi doba a shavha nadzo. Jojo a mu luvhelela uri a dzi vhuise. “Hee, wahashu, a thi koni u vhona ndi si na ngilasi,” u a vhidzelela. Fhedzi Bruce a mbo ḓi dzi posa fhasi badani. Jojo a kotama a dzi doba. Ho ngo ṱoḓou kholwa maṱo awe. O vha o humbula uri dzo kwashekana, fhedzi dzo vha dzi tshee dzo raḽa. Zwo thusa ngauri dzo vha dzo wela nṱha ha khadibogisi ḽe ḽa dzi tsireledza dza si kwashee.

Jojo a doba mukhwama wawe na mangilasi, a dobavho na ḽiḽa khadibogisi.

Ḽo vha ḽi tshi lemela. A ḽi dzinginyisa. Hu pfala hu na tshiṅwe tshithu ngomu!

Kha ri ṅwale

Vhambedzani vhutshilo ha Jojo ha ngei murahu na ha zwino.

	Zwe ha vha hu zwone kale	Zwine ha vha zwone zwino
Vha hawe	O vha a tshi dzula na mme awe na kukaladzi kwawe.	U vho dzula na khotsi awe.
Tshikolo		
Luambo		
Khonani		
Mitambo		
Vhuḓipfi		

Kha ri tambe litambwa

Ambani ngauri ni vhona u nga tshiori tshi ḓo fhela nga nḓila ifhio. Ḓisikeleni kufhelele kwatsho ni ite ḽitambwa ḽakwo.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani magumo a tshiṱori.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 87 2014/08/11 3:45 PM

Hu bvelela mini kha Jojo?

Kha ri vhale

Vhalani tshiṱori tshoṱhe. Musi ni tshi khou tshi vhala, wanani uri ndi nnyi vhutshiloni ane a vha na tshiṱori tshi re na kufhelele ku no fana na kwonoku.

Jojo a dovha a dzinginyisa ḽiḽa bogisi. A ḽi rembulusa lunzhi, a tshi lingedza u vhona uri ndi ḽa nnyi. A ḽi vula a tshi tata a mangala nga ngomu hu na khokho ya mulenzhe wa tsha u ḽa. A ṱingaṱinga uri a vhone uri bogisi ḽi nga vha ḽo wiswa nga nnyi. A mbo ḓi edzisa khokho iyi ya tsha u ḽa ya vha i tshi mu eḓana kwakwakwa. “A zwi thusi tshithu, musi,” ndi ene a tshi ḓivhudza. “Ndi khokho nthihi fhedzi!”

Nga tshenetsho tshifhinga muṋe wa vhengele ḽa zwithu zwa mitambo a mbo ḓi posa iṅwe khokho. “Hezwi zwienda a zwi tsha rengisea,” u ralo a tshi vhudza Jojo. “Ndi zwine vharengi vha edzisa ngazwo,” u ralo. “Phere hei ndi ṱhukhu lune ya sa ḓo vuwa yo rengwa.”

Jojo a mbo ḓi doba tshiḽa tshienda. Yo vha i khokho ya mulenzhe wa monde, mungana wa iḽa iṅwe. “Zwi a nnyeḓana, wee!” ndi ene a songo takala zwone, a tshi khou vhofha thambo.

“Izwo ndi dzaṋu!” hu amba murengisi. “Hu khou ḓa tshiṱoko tshiswa matshelo, nahone ṋamusi Big Ben, mutambimakone wa kiḽabu ya Bears ya England, u khou ḓa u vhambadza vhengele ḽanga. Ndi khou laṱa zwithu zwa kale.”

Nangoho Big Ben a vha u a swika na zwenezwo.

“Ni ri mini muṱhannga?” ndi ene a tshi amba na Jojo. “Ndi ḓo vha ndi tshi khou ṱhireina thimu ya tshikolo tshiṱaraṱani tshi tevhelaho. Ni ḓo ḓa?”

“Ndi nga si kone, muṋe wanga” ndi Jojo a no ralo. “Nṋe a thi koni u tamba bola. Ngoho ndi ya uri a thi na tshine nda kona.”

“A si zwone, ni pfi nnyi?” Big Ben u a vhudzisa.

“Jojo.”

“Au, Jojo, ni ḓo mangadza vhathu!” Musi Jojo a tshee o mangala, Big Ben o mbo ḓi mu fheletshedza vha pfuka buroho vha dzhena mudavhini.

“U khou ṱoḓa mini fhano iwe?” ndi khoutshu (mugudisi) a tshi vhudzisa, o lavhelesa Jojo.

“Jojo o ḓa na nṋe nahone u na nṋe,”

Ndi Big Ben a no ralo. “Iḓani Jojo, ndi khou ṱoḓa

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 88 2014/08/11 3:46 PM

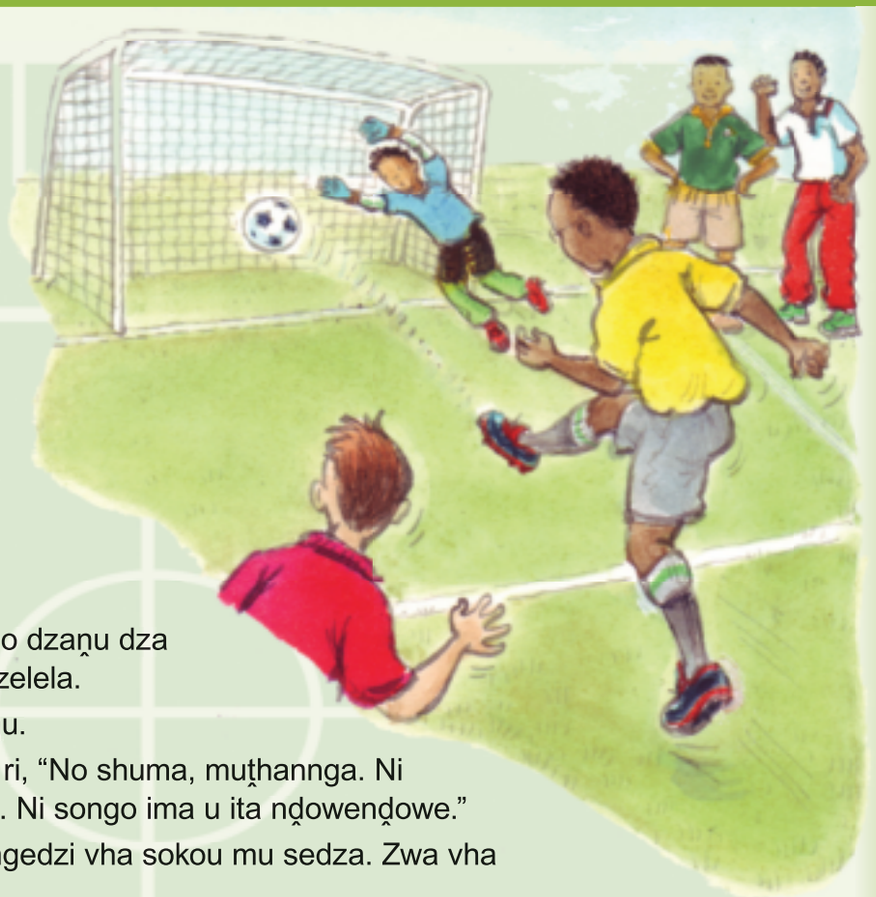

ni tshi dzhena mudavhini na tamba sa mutambi wa phurofeshinaḽa. Ni sedzese bola, nahone ni elelwe, ni na khokho dza manditi."

Jojo a ambara ngilasi dzawe a enda a tshi ḓirivhula bola a tshi tsa na mudavhi.

Zwo vha zwi tshi nga khokho idzi dzi khou mu langa. A ḓirivhula a raha lwe gogo ḽa thoma u vhidzelela" Jojo! Jojo!"

Jojo a humpa bola.

"Kha ri ye, Jojo, shumisani khokho dzaṋu dza manditi!" Ndi Big Ben a tshi vhidzelela.

Jojo a mbo ḓi kora, a dovha hafhu.

Bib Ben a fara Jojo kha shaḓa a ri, "No shuma, muṱhannga. Ni a kona u shumisa khokho dzaṋu. Ni songo ima u ita nḓowenḓowe."

Bruce na vhaḽa vhaṅwe vhashengedzi vha sokou mu sedza. Zwa vha konḓela u zwi kholwa.

"Jojo," hu amba Big Ben, "Zwi tou nga ndi inwi mutukana a no funeswa e eṱhe hafha fhethu, fhedzi tshihulwane ndi uri inwi ni ḓidzhia ni muthuḓe vhutshiloni," u ralo a tshi khou sumba ṱhoho.

Na khoutshu a pfa o mangala. "No tamba. Jojo. Ni ḓo ri dzhoina?" a tshi vhudzisa.

"Ndi nga si kone, Vho Khoutshu," hu fhindula Jojo " Ndo luga ndo rali."

"Tshihulwane ndi uri inwi ni ḓidzhia ni muthuḓe vhutshiloni," ndi ene a tshi ḓihevhedza.

U bva wonoyo musi, nditsho tshine a ita, ndifho hune a ya, Jojo o ḓi dzula a tshi nga muthu o ambaraho khokho dza manditi.

Kha ri ambe

Vhambedzani bvumbo **dza Bruce** mushengedzi na **Big Ben** mutambi wa bola.

- Ri zwi ḓivha nga mini uri Big Ben ndi muthu a re na vhuthu?
- Wanani ni talele mafhungo a re tshiṱorini itshi a no sumbedza uri Big Ben ndi ene we a ṱuṱuwedza Jojo.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 89 2014/08/11 3:47 PM

U elekanya nga Jojo

Kha ri ṅwale

Vhalani tshiṱori tsha **khokho dza** Jojo nga vhuronwane ni talele ḽeḓere ḽi re tsini na phindulo yone.

	Ndi nga mini Jojo o vha a songo takala musi tshiṱori tshi tshi thoma?
A	O vha a si na khokho.
B	O vha a songo nangiwa kha thimu.
C	O vha a sa koni bola ya milenzhe.
D	Vhatukana vhahulwane khae vho vha tshi mu shengedza.

	Mulaedza muhulwane wa itshi tshiṱori ndi ufhio?
A	U tea u tinya khakhathi
B	U fanela u vha na lutendo kha iwe muṋe
C	U tea u lwa na vhashengedzi
D	U songo fulufhela muthu

	Ndi nga mini murengisi vho laṱa khokho?
A	Dzo vha dzo ṱahala.
B	Ho vha ho sala khokho nthihi fhedzi.
C	Vho vha vha si tsha dzi funa.
D	Dzo vha dzi si tsha rengisei ngauri dzo vha dzi dza u edzisa ngadzo.

	Ndila ya Jojo ya u ha hayani i bva nga ngafhi?
A	Burohoni, Wimpy, vhengeleni ḽa zwa mitambo, mudavhini
B	Burohoni, Wimpy, vhengeleni ḽa zwa mitambo, mudavhini, Wimpy
C	Burohoni, Wimpy, vhengeleni ḽa zwa mitambo, Wimpy mudavhini
D	Wimpy, vhengeleni ḽa zwa mitambo mudavhini, burohoni

Zwino itani thiki (✓) kha maipfi ane a ṱalutshedza mvumbo ya Big Ben na ya Bruce.

Big Ben

vhulenda	✓		mbilummbi
vhuṱali			tsilu
dakalo			mudziatsinyuwo
u thusa			vhutshivha
muhali			goswi
nungo			u thengathenga

Bruce

vhulenda		✓	mbilummbi
vhuṱali			tsilu
dakalo			mudziatsinyuwo
u thusa			vhutshivha
muhali			goswi
nungo			u thengathenga

Ṅwalani mafhungo mavhili a no amba nga zwe Big Ben a ita zwe zwa khuthadza mbilu ya Jojo.

1 _____

2 _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 90 2014/08/11 3:47 PM

Deithi:

Vhuḓipfi ha Jojo ho shanduka nga ndiḽa ifhio musi tshiṱori tshi tshi aluwa?

Mathomoni a tshiṱori Jojo o pfa

ngauri

Musi tshi tshi fhela

Kha ri ṅwale

Ḓidzhieni hu inwi Jojo. Ṅwalani tshiṅwalwa tsha dayari ni tshi sumbedza zwe zwa bvelela kha inwi uyu musi. Thomani nga vhuḓipfi ha Jojo kha tshipiḓa tsha u thoma tsha tshiṱori ni kone u ṱalutshedza uri ho bvelela mini musi Big Ben a tshi ṱuwa na Jojo mudavhini. Ṅwalani tshiṅwalwa itshi tshi kha tshifhinga tsho fhiraho, ni tshi shumisa muthu wa u thoma.

Dayari yanga Deithi:

Kha ri ṅwale

Dzhenisa maḓadzisi a digirii ane a khou ṱahela.

Maḓadzisi a digirii

Ni vho zwi ḓivha uri **liḓadzisi ḽa digirii** ndi ipfi ḽi no ri vhudza zwinzhi nga ḽiiti. **Maḓadzisi** a a shumiswa na kha u vhambedza zwithu.

- Ri ṱuma -esa kha maiiti ri tshi vhambedza nyito ya zwithu zwivhili.
- Ri ṱuma -esesa kha maiiti ri tshi vhambedza nyito ya zwithu zwi no fhira zwivhili.

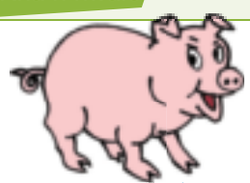

ongolowa

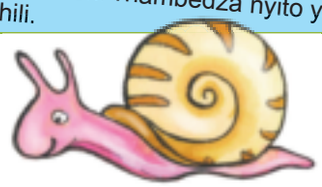

ongolowesa

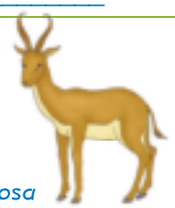

luvhilosa

TEACHER: Sign Date

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 91 2014/08/11 3:47 PM

U ṅwala luṅwalo

Kha ri ṅwale

Ḓidzhieni ni Jojo. Ni khou ya u ṅwalela khonani yaṋu wa ngei tshikoloni tsha mahayani tshe na vha ni tshi dzhena khatsho ni sa athu ya Johannesburg. Luṅwaloni lwaṋu, ṱalutshedzani uri tshikolo tshiswa tsho tou itisa hani. Ni kone u ṱalutshedza zwe zwa bvelela musi we na wana khokho ntswa.

Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela luṅwalo lwaṋu.

1

2

3

4

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 92 2014/08/11 3:47 PM

Deithi:

Kha ri ṅwale

Zwino shumisani mepe wa mihumbulo waṋu kha u ṅwala luṅwalo lwa Jojo a tshi ṅwalela khonani ya tshikoloni tsha kale.

Shumisani mepe wa mihumbulo waṋu na zwifanyiso na tsivhudzo ye ra ni fha i re kha phara iṅwe na iṅwe. Ṅwalani luṅwalo ulu nga vhudele kha siaṱari iḽi.

Ṅwalani ḓirese

Deithi

1

wanga

Bulani uri no ḓipfa hani musi ni tshi ṱuwa afho muḓanani.

2

Ṱalutshedzani tshikolo tshaṋu tshiswa, vhana vha hone na uri no ḓipfa hani.

3

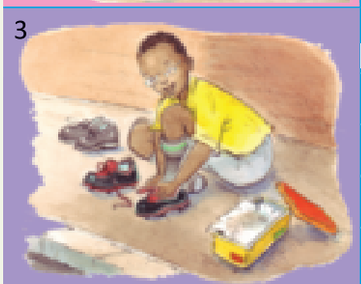

Ṱalutshedzani uri ho bvelela mini musi vhashengedzi vha tshi ni dzhiela ngilasi dzaṋu.

4

Ṱalutshedzani nḓila ye Big Ben a ni thusa ngayo a tshi ita uri ni pfe ni khwiṋe vhutshiloni.

Waṋu khonani

Ṅwalani dzina ḽa muṅwali wa luṅwalo

TEACHER: Sign Date

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 93 2014/08/11 3:47 PM

U vhala dayari

Ṋamusi ndo tamba metsheni wa bola ya milenzhe. Ro wina 3-0. Ro no fhedza mme anga vho ri isa Wimpy. Ndo swika nda ḽa bega na matshipisi. Ro ṱangana na Vhonani na kukaladzi kwawe.

U bva afho, nga awara ya vhuṋa nga masiari, ro ya u dala ha muzwala wanga Cecily. Ro swika ra tamba khirikhethe murahu ha nnḓu. Ndo rwa *six* a fhedza o mmvisa. Ro ḓiphiṋa.

Thomani fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe nga ipfi ḽa ḽibulatshifhinga.

Ni shumise muthu wa u thoma "Ndi/ndo/nda"

Ni ambe nga nnyi/ vhonnyi, lini, ngafhi na mini.

Vhalani dayari ye ya ṅwalwa nga khonani ya Jojo wa ngei muḓanani, musi no no fhedza, vhalani tshiṅwalwa tsha dayari tshe tsha ṅwalwa nga Lutendo, iṅwe khonani ya Jojo.

Dayari yanga

Ṋamusi ndo buba sa nga misi. Nda thusa makhulu wanga u ka maḓi bommbini nda kona u gidima nda namela bisi. Ndo pfa mbilu yanga i tshi vhavha uri ndi tea u ya tshikoloni ngauri ndo ṋewa kumangana kwa u naka nga muhura washu zwino ndo vha ndo ri ndi ḓo ṱwa nakwo.

Musi ri nḓilani, mureili wa bisi vha wana uri vhili ḽo xa. Ra tea u ima uri ri dzhenise ḽiṅwe. Vhunzhi ha vhanameli vho vha vho sinyuwa ngauri vho vha vha tshi ḓo lenga u swika mishumoni. Vho pfa zwo vha sinyusesa musi mureili vha tshi ri a vha na tshipere zwino zwi ḓo dzhia awara na hafu uri bisi ya u imela iyi i swike. Nṋe a zwo ngo vhuya zwa nndina. Ndo humela hayani nda vha ndi tshi khou tamba na tshimangana tshanga.

Sara

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 94 2014/08/11 3:47 PM

Deithi:

Dayari yanga

Ndo ḓiphiṋa ṋamusi. Ro fara lwendo lwa tshikolo lwa u ya Cradle of Humankind ngei vuṋḓuni ḽa Devhula Vhukovhela. Zwo ri dzhiela wara yoṱhe u bva Pretoria. Ro vhona Mapako a Sterkfontein na fhethu he fosiḽi dza "Mrs Ples" na "Little Foot" dza waniwa hone. Hu na fosiḽi kana mihangarambo ine ya vha na vhukale ha miṅwaha ya 3,3 miḽiyoni. Hezwi zwi ita uri ḓuvha ḽe nda bebwa ngaḽo ḽi nge a ḽi na mushumo.

Ho bora lwendo lwa u humela hayani. Lwendo lwa hone lwo vha lu lulapfusa nahone ndo vho thoma u pfa phepho. Ndo khakha nga u hangwa dzhesi yanga ya tshikolo henengei he ra vha ro ya hone, zwino ndo ri u swika hayani mme anga vha ntsemesa.

Charlie

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 95 2014/08/11 3:48 PM

U lugisa zwithu

Kha ri ṅwale

Dzulelani u ṅwala dayarini kha maḓuvha mararu a tevhelaho. Ṅwalani zwe na ita ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, zwe na ḓipfisa zwone, ni kone u ṅwala nga madakalo na zwe zwa ni dina.

Dayari yanga Ḓuvha: Deithi:

Dayari yanga Ḓuvha: Deithi:

Dayari yanga Ḓuvha: Deithi:

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 96 2014/08/11 3:48 PM

Deithi:

Maḓadzisi

Dzhenisani tshivhumbeo tshone tsha maipfi a re kha zwitange ni tshi fhedzisa mafhungo a re afho fhasi.

Mushengedza vhaṅwe u na (luvhilo) _____ u fhira Jojo.

Ndi ḓo shuma (maanḓa) _____ uri ndi kone u phasa.

Ntakadzeni u dzula (muḓi) _____ wa fhasi.

Sarah u ya tshikoloni (bisi) _____ nga Ḽavhuvhili fhedzi.

Rifilwe a tshi vhuya tshikoloni (masiari) _____ u namela bisi.

Vhana vha dzula (kiḽasi) _____ vho lindela mudededzi.

Ri tshi pfuka buro ya fhaḽa (mulambo) _____ ro thoma u imba.

Ha pfali ngauri u amba (u ṱavhanya) _____.

Zwino sedzani madzina a mbeu na ṱhukhufhadzo ya madzina.

Khethekanyani maipfi a bve madungo ni bule uri hu na madungo mangana kha ipfi ḽiṅwe na ḽiṅwe. Ni kone u bula uri iḽo dzina ndi ḽa mbeu kana ndi ḽo ṱukufhadziwaho naa.

tshi/bu/dza/na	4	ṱhukhufhadzo ya dzina
budzwana		
dzothwana		
kutukana		
mbilwana		
dilwana		
ngwana		
dzuguḓana		
godzwana		
muḓana		

Arali ra nga ṱuma mutshila –na kha matsinde kana midzi ya madzina ri vha ri tshi khou sumbedza mbeu ya dzina iḽo kana ri tshi khou ḽi ṱukufhadza.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 97 2014/08/11 3:48 PM

U lavhelesa luambo

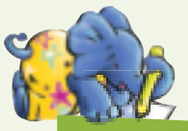

Kha ri ṅwale

Maḓadzisi a fhethu

Maḓadzisi a fhethu a ri vhudza hune zwithu zwa vha hone. Dzhenisani maḓadzisi a fhethu ni tshi fhedzisa mafhungo aya. Ni tea u shumisa ipfi luthihi fhedzi.

tsini | ngomu | nnḓa | mirini | u mona na | hoṱhehoṱhe

Ni songo tambela nḓuni. Iyani ni yo tamba _____ .
Ndo sedza _____ ndi si tshi wane.
Dzhenani _____ nḓuni ni litshe u ima mvulani.
Zwiṅoni zwi fhaṱa zwiṱaha _____.
Iḓani ni dzule _____ na nṋe, muḓuhulu wanga.
Vho ṱavha mirosi _____ luvhondo lwa luhura.

Mafurase a madzina

Vhalani mafurase a madzina ni kone u fhedzisa fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe nga nḓila i no takadza.

Bugu ya Hulisani yo hulesa.
Tshikeitibodo tsha Mandu _____ .
Sekhasi _____ .
Musi tsho vala _____ .
Baisigiri yanga _____ .
U tamba mitambo _____ .
U namela tshidimela _____ .

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 98 2014/08/11 3:48 PM

Deithi: _____

Kha ri ṅwale

Mafhungodavhi a madzina

Fhedzisani mafhungo haya.

Ndi bugu ya nnyi? A thi ḓivhi uri ndi bugu ya nnyi.

U dzula ngafhi? A thi ḓivhi _____ .

Uyu muthu u pfi nnyi? A thi ḓivhi uri _____ .

U ḓo swika lini? A thi ḓivhi uri _____.

Itshi ndi mini. A thi ḓivhi uri _____ .

Uyu ndi nnyi? A thi ḓivhi uri _____ .

Masala a mbuelamurahu

Ni kha ḓi elelwa uri masala a mbuelamurahu ndi afhio? Ri shumisa masala a mbuelamurahu arali ṋefhungo na tshiitwa zwa ḽiiti zwi muthu muthihi/tshithu tshithihi. Tsumbo: Ene o ṅwalela ene muṋe luṅwalo.

Dzhenisa ḽithihi ḽa aya masala a mbuelamurahu ni tshi fhedzisa mafhungo.

riṋe vhaṋe | kwone kuṋe | tshone tshiṋe | inwi muṋe | vhone vhaṋe | inwi vhaṋe | ṋṋe muṋe | ene muṋe

1 Ngauri a ni na ndevhe, ndi ḓo ḓipfela _____.

2 Tshimange tsho gonya muri. Tshi ḓo tsa _____.

3 Ri na vhuṱali. Ri ḓo fhaṱa phaziḽi _____ .

4 Havha vhana vho funzwa vhukuma. Vha ḓo shuma mbalo dzoṱhe nga _____ .

5 Vhoiwe zwi iteni _____ ni litshe u vhudzisa riṋe.

6 Ho swika he nda ḓivhudzisa _____ uri zwi khou itea zwavhukuma naa.

7 Ndo pfa nga _____wa mafhungo.

8 Kusidzana ku ri kwo tou fula maberegisi _____ .

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 99 2014/08/11 3:48 PM

Ṅwalani tshiṭori

Kha ri ṅwale

Pulanelani u ṅwala tshiṭori.

Tshi ḓo amba nga mini?

Vhaanewa vhahulwane vha ḓo vha vhafhio?

Ni ḓo bvisela khagala mafhungo afhio?

Ni kona u ita zwifhio?

NDI KONA		
u vhala u atikili ya gurannḓa.		
u vhala tshiṭori.		
u anetshela hafhu tshiṭori.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga atikili dza gurannḓa.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga tshiṭori.		
u shumisa maṱanganyi kha u ṱanganya mafhungo.		
u ṅwala tshiṅwalwa tsha dayari.		
u ṅwala tshirendo.		
u ṅwala magumo a tshiṭori		
u ṅwala, u dzudzanya (editha) na sengulusa tshiṭori.		
u ita ṱhoḓisiso.		
u ṱalutshedza vhaanewa.		
u khethekanya maipfi a bva madungo.		
u topola maḓadzisi a fhethu na tshifhinga.		
u topola maitimatikedzi.		
u livhanya maipfi na mafhambanyi ao.		
u livhanya maipfi na pfanywa dzao.		
u pulanela u ṅwala luṅwalo.		
u pulanela u ṅwala tshiṭori.		
u pulana na u ṅwala zwiṅwalwa zwa dayari.		
u humbulela mafhungo a atikili ya dayari ndi tshi shumisa zwifanyiso na ṱhoho ya mafhungo.		
u humbulela mafhungo a tshiṭori ndi tshi shumisa tshifanyiso na ṱhoho.		
u ita ḽitambwa ḽa magumo a tshiṭori.		
u tshimbidza maṱo (u sikima) kha tshiṭori kana atikili ya gurannḓa.		
u pfesesa zwine ṱhoho dza mafhungo dza amba.		
u shumisa maḓadzisi a digirii.		
u shumisa maṱanganyi kha u anganya mafhungo.		
u shumisa maḓadzisi a mbambedzo.		
u shumisa maambiwa.		
u shumisa mafhungodavhi a madzina.		
u shumisa mafurase a madzina.		
u shumisa masala a mbuelamurahu.		

Itani bugu yaṇu inwi muṇe kha masiaṱari 101-102. Kha khavara, ṅwalani dzina ḽa bugu. Ṅwalani dzina ḽaṇu nga fhasi ha dzina ḽa bugu, ngauri ndi inwi muṅwali. Olani tshifanyiso kha khavara. Zwino ṅwalani tshiṭori tshaṇu tshi re na mathomo, mutumbu na magumo.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 100 2014/08/11 3:48 PM

KHAVARA

Olani tshifanyiso hafha.

Ṅwalani dzina ḽa bugu hafha.

Ṅwalani dzina ḽaṋu (ndi inwi muṅwali)

1

Ḽiga ḽa 1: Petani kha mutaladzi wo ṱhukhukanyiwaho.

Ḽiga ḽa 2: Petani kha mutaladzi wo ṱhukhukanyiwaho

Ḽiga ḽa 3: Pereṱedzani kha lurumbu holu

KHAVARA YA NGA MURAHU

ZWI NO KWAMA MUṄWALI

Ṅwalani dzina ḽaṋu

Miṅwaha yaṋu

Hune na dzula hone

8

Ḽiga ḽa 4: Gerani kha mutalo u songo ṱhukhulwaho musi no no pereṱedza bugu yaṋu.

Olani tshifanyiso hafha.

Ṅwalani mutumbu wa tshiḓori tshaṋu.

4

Olani tshifanyiso hafha.

Isani phanḓa na tshiḓori tshaṋu hafha.

5

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Thomani u ṅwala tshiṱori tshaṇu hafha.

2

Fhedzisani tshiṱori tshaṇu.

7

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Isani phanḓa na tshiḽori tshaṋu hafha.

3

Ṅwalani uri hu bvelela mini magumoni a tshiḽori.

6

Z w i r e n g o m u

Thero ya 8: Vhathu, fhethu na vhurendi

Themo ya 4: Vhege dza 5 - 6
U ya tshikoloni tshiswa

113 Gamba ya Vhana 104
U Vhala khungedzelo.
U rera nga mbudziso dzo ḓisendekaho nga khungedzelo.

114 U elekanya nga khungedzelo 106
U ṅwala phindulo dza mbudziso dzo ḓisendekaho nga khungedzelo.
U topola maiti na maḓadzisi.
U vhekanya maḓadzisi a tshi sedza hani, lini na ngafhi.
U topola maiti one.

115 U pulanela khungedzelo yaṋu inwi muṋe 108
U ḓadza mepe wa mihumbulo wa u dizaina phosiṱara i no khou kungedzela lwendo lwa tshikolo a tshi shumisa ṱhoho dze a ṋewa.
U ita phosiṱara a tshi shumisa notsi dzi no bva kha mepe wa mihumbulo.

116 Zwitatamennde, mbudziso na magarukela 110
U topola maṱaluli na madzina.
U ita ndongazwiga mafhungoni nga nḓila yone.
U topola maiti na maḓadzisi.

117 Phukha dza ḓaka 112
U vhala mafhungomatsivhudzi a no amba nga phukha.
U thebuḽeitha phindulo dza mudziso dzo ḓisendekaho nga mafhungomatsivhudzi a no amba nga phukha.
U livhanya maipfi na ṱhalutshedzo dzao.
U rera nga zwiṅwe zwa zwithu zwe vha guda malugana na phukha.

118 Dizainani burotsha 114
U ḓadza tshipulaneli tsha u dizaina phamfuḽethe i no amba nga phukha.
U gera zwigeriwa a ita phamfuḽethe, a tshi ṅwala mafhungomatsivhudzi nga vhudele.

119 Siaṱari ḽa tshigeriwa ḽa phamfuḽethe 115

Themo ya 4: Vhege dza 7 - 8
Vhana vha no fana na riṋe

120 U lavhelesa luambo 117
U topola maiti na tshifhinga tsho fhiraho na tsha zwino.

121 Mutukana we a hana u guda 118
U vhala ḽitambwa a tshi shumisa mabvumbedzwa vhoṱhe na muanetsheli.

122 U elekanya nga ḽitambwa 120
U rera nga ḽitambwa na mbudziso.
U ṅwala phindulo dzi fhindula mbudziso dzi no kwama ḽitambwa.
U ola mabono mavhili a ḽitambwa a topola mubvumbedzwa muhulwane.
U topola pfanywa.
U ṅwala manweledzo.
U topola maṱaluli.
U ṅwala ṱhalutshedzo ya mubvumbedzwa.

123 U ṅwala ḽitambwa 122
U ḓadza tshipulaneli tsha u ṅwala ḽitambwa fhasi ha ṱhoho dzo ṋewaho.
U ṅwala ḽitambwa nga vhuronwane ḽi tshi bva kha tshipulaneli.

124 Vhabvumbedzwa 124
U shumisa aḽitheresheni kha u vhumba madzina a vhabvumbedzwa vha re matambwani.
U vhumba maipfi a tshi shumisa anomatopia.

U dizaina phosiṱara a tshi kungedzela matambwa.
U asesa phosiṱara dzoṱhe a wana i no fhira dzoṱhe.

125 Musidzana Tshirunzi u vha muphulusi 126
U vhala ḽitambwa.
U rera nga tshiṱori.

126 U elekanya nga ḽitambwa 128
U ita ḽiṱambwa ḽa ḓirama.
U fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga ḽitambwa.
U topola mafhungodavhitsinde.
U fhedzisa mafanyisi.

Inwi ni wa tshipentshela. 130

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 103 2014/08/11 3:48 PM

Gammba ya Vhana

Kha ri vhale

GAMMBA YA VHANA ya khwiṋesa Afrika Tshipembe ḽoṱhe

Super Kids Holiday Camp i ita uri vhana vha miṅwaha ya vhukati ha ya malo na ya fumimbili vha gammbe vha tshi ḓiphiṋa nga u ita zwithu zwinzhi. Ḓiṅwaliseleni tshifhinga tsha holedei ya tshilimo uri ni ṱwe ni tshi ḓiphiṋa gammbani i re ḽodzhini ya phukha. Ni ḓo ṱhogomelwa nga tshigwada tsha vhathu vha re na tshenzhemo vhane vha ḓo vha na vhuṱanzi uri no ḓigeḓa nahone ni khou ḓiphiṋesa.

Iḓani ni thetshele zwine vhaṅwe vha ita, ni wane khonani ntswa, ni vhone phukha na u bambela maḓini e ni sa a ḓowele! Tshihulwane ndi uri ni ḓiphiṋe! Vhabebi vha ḓo vha vho navha milenzhe ngeno vhoiwe ni tshi khou tondiwa na U ḒIPHIṊESA!

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 104 2014/08/11 3:48 PM

Deithi:

Muṅwe na muṅwe u na mukovhe!

ḌIPHIṈENI

U ora mulilo

U tshimbila vhusiku

Mitambo

Khasiḽi ya u fhufhela

Vhutsila na zwilukwazwivhaḓwa

U tandula nga goloi

U tielela zwiṉoni

U bambela

GAMMBA YA VHANA YONEYONE!

Vhana vha vhuya vha zwi thetshela a vha tsha ṭoḓou huma!

Founelani Kiddy Camp kha 20121 212
Mutengo: R300
Maḓuvha: U bva Musumbuluwo u swika Ḽavhuṭanu vhege iṅwe na iṅwe musi tshikolo tsho vala.
Ni ḓe na zwiambaro zwa u bambela zwaṉu, mapfura a ḓuvha na ngilasi dza ḓuvha.

Kha ri ambe

Lavhelesani khungedzelo iyi nga vhuronwane ni rere nga zwi tevhelaho ni na khonani yaṉu.

- Muṅwali u ita mini uri a kunge dzangalelo ḽa muvhali?
- Ndi ṭhoho dzifhio dze dza swifhadzwa kana dza ṉewa muvhala?
- Ni nga kona u wana zwigagarukela zwingana kha khungedzelo iyi?
- Ni vhona u nga ndi nga mini khungedzelo iyi i na zwifanyiso zwinzhi ngaurali?
- Ni vhona u nga khungedzelo iyi yo ṅwalelwa vhonnyi? Ni nga kha ḓi ita thiki kha zwibogisi zwinzhi. Bulani tshiitisi tsha uri ni ite thiki tshibogisini itsho.

Vhatukana	Vhasidzana	Miṅwaha ya 4 u swika kha 7	Miṅwaha ya 8 u swika kha 12	Vhathu vhahulwane	Vhaswa

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 105 2014/08/11 3:48 PM

U elekanya nga khungedzelo

Kha ri ṅwale

Lavhelesani khungedzelo i re kha siaṱari ḽo fhiraho ni ṅwale phindulo dza mbudziso idzi.

I khou kungedzela mini?		
Khungedzelo iyi yo itelwa tshigwada tshifhio?		
Uri “vha ḓo vha vho navha milenzhe” zwi amba mini?		
Ṅwana ane a vha muholefhali a nga ita zwifhio gammbani iyi?		
Ni nga kona u ya gammbani iyi mafheloni a vhege?		
Ndi nga mini khungedzelo i tshi ri “ni ḓo ṱhogomelwa nga tshigwada tsha vhathu vha re na tshenzhemo”?		
Ṅwalani mutevhe wa zwithu zwine ni nga ḓiphiṋa ngazwo arali na nga ya gammbani iyi.		

Milaedza i tevhelaho i amba mini?

GAMMBA YA VHANA YONEYONE!

Vhana vha vhuya vha zwi thetshela a vha tsha ṱoḓou huma!

Ndi nga mini vha tshi tea u ḓa na mapfura a ḓuvha?
Ndi nga mini vhabebi “vha tshi ḓo vha vho navha milenzhe” arali inwi na nga ya gammbani iyi.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 106 2014/08/11 3:48 PM

Deithi: _____

Maiti na maḓadzisi

Kha ri ṅwale

Talelani maiti a re mafhungoni aya. Ni kone u tangedzela maḓadzisi oṱhe ane a khou ṱalutshedza maiiti. Musi no no fhedza, ṅwalani maḓadzisi zwibogisini zwone.

Ṅwana o lila nga lutzhemo.
Mutukana u gidima nga luvhilo.
Ntsa ya fhufhela nṱhanṱha.
Ri tambela bola nnḓa.
O rahela bola guvhani.
Mmbwa ya hashu i lala nnḓa.
Mvula khulu yo na mulovha.
Ndi ḓo bambela matshelo.
Mulovha ndo vha na phathi khulu.

Zwino ṅwalani maḓadzisi e na a talela fhasi ha ṱhoho dzo teaho.

Hani	Ngafhi	Lini

Kha ri ṅwale

Tangedzelani tshivhumbeo tshone tsha maiti fhungoni ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa a tevhelaho.

Nṋe **ndi**/**tshi** khou ya Vhugalaphukha ha Kruger.
Inwi **no**/**vho** lenga u swika tshikoloni.
Mbavanzwimi **dzi**/**zwi** khou fhedza tshugulu.
Nḓou **dzo**/**kwo** vha **dzi**/**kwu** tshi khou nwa maḓi.
Rine **ni**/**ri** kha Gireidi 4.

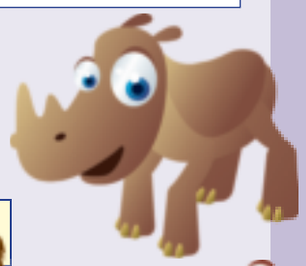
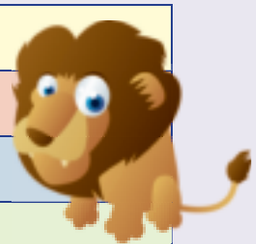

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 107 2014/08/11 3:48 PM

U pulanela khungedzelo yaṋu inwi muṋe

Kha ri ṅwale

Shumani ni na khonani yaṋu. Pulanelani u dizaina khungedzelo ya lwendo lwa tshikolo.

1 Hu khou yiwa ngafhi?

2 Lwendo ndi lwa lini? U bva nga _____ u swika nga _____

3 Ni ḓo vhona mini?

4 Zwi ḓo ni ḓurela vhugai?

5 Ndi vhonnyi vha no ḓo ya?

6 Vha tea u ḓa na mini?

VHUSEVHEDI HA U ITA PHOSIṰARA

- Itani uri phosiṱara yaṋu i vhe khulwane nga hune na koṋa.
- Itani uri muṅwalo u vhe muhulwane u itela uri zwi lelutshele vhathu u vhala.
- Shumisani mafhungo a sa konḓi, e khagala.
- Ni songo dzhenisa zwifanyiso zwinzhisa kha phosiṱara yaṋu.
- Bulani fhethu, ḓuvha, deithi na tshifhinga.
- Ṋeani lwendo ulu dzina.
- Khaḽarani phosiṱara yaṋu u itela uri i kungese dzangalelo.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 108 2014/08/11 3:49 PM

Deithi:

Kha ri ṅwale

Zwino shumisani mepe wa mihumbulo na notsi dza mvetamveto kha u dizaina phosiṱara yaṋu inwi muṋe.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 109 2014/08/11 3:49 PM

Zwitatamennde, mbudziso na magarukela

Ni songo kanganyisa **maṱaluli** na **maḓadzisi**. Elelwani:

- **Ḽiṱaluli** ḽi ṱalutshedza dzina. Ḽi bula zwinzhi nga muthu, fhethu kana tshithu.
- **Ḽiḓadzisi** ḽi bula zwinzhi nga ḽiiti. Ḽi amba nga nyito, malugana na uri nyito i itea, hani, lini na ngafhi.

Talelani maṱaluli a re kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa haya mafhungo, ni tangedzele madzina ane a khou ṱaluliwa.

Ni ḓo kona u vhona ḽiṱaḓulu ḽa vhusiku ḽi na ṋaledzi dzaḽo dzi no penya.
Ni bambele maḓini a rotholelaho hu na mutsho u dudelaho.
Diani tshinwi lwanzheni lwa muvhala wa lutombo ni ṱanganedzwe nga ḓakalwanzhe ḽa mavhengevhenge.
Ni ḓe na maforokiki ni vhone zwiṋoni zwa mafhondo zwi zwiṱahani zwazwo.
Ḓivhanani na khonani ntswa ni tambe nṱha ha khasili ya u fhufhela khulu.
Iḓani ni vhone miri milapfulapfu nṱha hayo hu tshi tamba ṱhoho dzi no silinga.
Tshimbilani na milambo i no elela muyani u no rotholela.
Iḓani ni ḽe zwiḽiwa zwi ḓifhaho zwo gotshiwaho muliloni u nyengaho.

- *Ipfi ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi thoma nga ḽeḓeredanzi.*
- *Mbudziso i fhela nga tshigambudziso.*
- *Tshitatamennde kana ndaela zwi fhela nga tshiga tsha u awela.*
- *Garukela ḽi fhela nga tshigagarukela.*

Ndongazwiga

Vhalani mafhungo aya. Zwino a ṅwaluleni, ni tshi shumisa maḽeḓeredanzi one na ndongazwiga dzone.

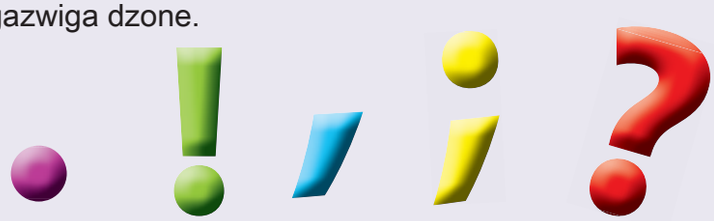

imani roboto yo tswuka
ndi khou fa nga nḓala wee
ni khou ya u gammba nga tshikolo

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 110 2014/08/11 3:49 PM

ni songo pfuka phanḓa ha ḽori
ni songo tambela tsini na mulambo
ndi dzhesi ya nnyi iyi
hee vhanna vhonani ndau khulukhulu
peter na sam vho bambela vha ya lwanzheni nga fulwana
no vha no fara lwendo
ndo ya mavhengeleni nda renga maḽegere matshipisi na maapula
ṱanganyisani makumba na swigiri ni shele mafhi
ndo ya vhugalaphukha nda vhona ndau na maḓagaladzhie ṱhoho na mvuvhu

Talelani ḽiḓadzisi ḽi re fhungoni ḽiṅwe na ḽiṅwe ni tangedzele ḽiiti ḽine ḽa khou ṱalutshedziwa (ḓadziswa).

Ra dzhena basini nga dakalofulu.	Ra dzula ro fhumula tsini na isha.
Ra vhona ṋaledzi dzi tshi penya ṱaḓulu.	Ntsa ya mbo fhira nga luvhilo i tshi tsa.
Ra enda ri tshi imba nga mafulufulu ro takala.	Ra huwelela nga dakalo musi ri tshi vhona ndau.
Ra tshimbila nga u ongolowa phakhani.	Nḓou ya fhira tsini hashu i tshi sunya.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 111 2014/08/11 3:49 PM

Phukha dza ḓaka

Kha ri vhale

NDAU

Ndau dzi wela fhasi ha tshigwada tsha zwimange. Ndau ya nduna i anzela u vhidzwa upfi ndi khosi ya muvhuso wa phuka. Ndau dzi zwima na u vhulaha dziṅwe phukha dzi no nga ntsa na mbiḓi. Dza tsadzi ndi dzone dzi no zwimesa. Dzi anzela u zwima vhusiku nga zwigwada. Ndau dzi takalela u dzula sananga hu re na hatsi. Dzi dzula nga zwigwada.

NḒOU

Nḓou ndi dzone phukha khulwanesa shangoni. Dzi dzula sananga hu re na hatsi. Dzi dzula dzi khomboni ngauri mbavanzwimi dzi dzi zwimela maṋanga adzo. Nḓou a dzi imi u aluwa vhutshiloni hadzo hoṱhe. Nḓou i shumisa musingo kha u panga midzi, mitshelo na maḓi mulomoni. I ḽa zwiḽiwa zwi no lingana 200 kg nga ḓuvha na u nwa maḓi a ḽitha dza 190.

TSHUGULU

Tshugulu dzi dzula sananga. Ndi zwiḽazwimela, zwine zwa amba uri dzi ḽa hatsi na maṱari. Dzi pfana na u nwa maḓi luvhili nga ḓuvha arali e hone, fhedzi arali hu na gomelelo dzi a kona u fhedza maḓuvha maṋa kana maṱanu dzi sa nwi maḓi. Hu na tshaka mbili dza tshugulu – tshugulu ntswu na tshena. Fhedzi zwa vhukuma ndi uri a si ntswu kana tshena, dzi na muvhala wa girei. Tshugulu a dzi koni u vhona zwavhuḓi, fhedzi dzi a kona nga maanḓa u pfa nga feḓa. Ndi khulwane vhukuma nahone dzi a kona u lelema 2 500 kg. Dzi dzulela u zwimiwa nga vhazwimi na nga mbavanzwimi vha tshi dzi zwimela maṋanga adzo. Ri tea u tsireledza tshugulu kha mbavanzwimi.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 112 2014/08/11 3:49 PM

Deithi:

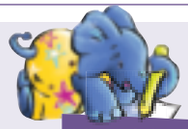

Kha ri ṅwale

Vhalani hafhu phara dzi no amba nga phukha tharu, ni ḓadze thebuḽu i tevhelaho.

Dzi ḽa mini?		
Ndau	Nḓou	Tshugulu

Dzi dzula ngafhi?		
Ndau	Nḓou	Tshugulu

Ndi nga mini dzi khomboni?	
Nḓou	Tshugulu

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi aya na ṱhalutshedzeo dzao.

zwiḽazwimela	muthu a no zwima phukha zwi si mulayoni
zwimamisi	zwipuka zwi no ḽa maṱari kana hatsi
mbavazwimi	feḓa
munukho	zwipuka zwi no alusa vhana vhazwo nga mafhi

Kha ri ambe

Ṱalutshedzani khonani yaṋu nga mbuno mbili dze na vhala dzi no kwama iṅwe na iṅwe ya phukha idzi mbili.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 113 2014/08/11 3:49 PM

Dizainani burotsha

Ni khou ya u dizaina burotsha ya inwi muṇe i no amba nga phukha. Shumisani tshipulaneli tshi tevhelaho tsha phamfuḽethe uri tshi ni thuse. Siaṱari ḽa nga phanḓa ḽi tea u vha na tshifanyiso tsha u kunga dzangalelo ḽa muvhali. Ḽi tea hafhu u vha na na ṱhohwana i no kunga zwa ḓi ralovho na kha ḽifuraseḽikungi kana tshiḽogene - tsumbo, “Phulusani Tshugulu!” Olani tshifanyiso kha siaṱari ḽiṅwe na ḽiṅwe ni tshi sumbedza mihumbulo yaṇu. Kha siaṱari ḽa nga murahu, ṅwalani dzina ḽaṇu na nomboro ya founu, ngauri ndi inwi mudizaini wa phamfuḽethe.

3	2 Mafhungo matsivhudzi a no kwama phukha.	1 Siaṱari ḽa nga phanḓa.
6 Kutsireledzele kwa phukha iyi.	5 Iyi phukha ndi nngafhani? Nḓowelo yayo ndi ifhio? I ḽa mini?	4 Vhathu vha nga kona u vhona phuka iyi ngafhi?

Zwino gerani siaṱari ḽi re kha siaṱari ḽi tevhelaho ni ḽi pete ḽi ite phamfuḽethe ya Garaṱa ya Z. Shumisani pulane ya mvetamveto kha u fhedzisa phamfuḽethe iyi nga vhudele.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 114 2014/08/11 3:49 PM

SIAṬARI ḼA NGA PHANḌA: petelani phanḓa

1

SIAṬARI ḼA NGA MURAHU: mafhungomatsivhudzi nga u angaredza sa nomboro ya founu, ḓirese na ḓirese ya imeḽi.

6

5

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 115 2014/08/11 3:51 PM

2

3

4

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 116 2014/08/11 3:51 PM

U lavhelesa luambo

Ni kha ḓi elelwa?

Ḽiiti ḽi sumbedza nyito fhungoni nahone ḽi vha tshipiḓa tsha nyito, ḽipfanisi ḽa ṅefhungo na mudzi wa/tsinde ḽa ḽiiti. Zwivhumbeo zwao zwi a shanduka zwi tshi langwa nga zwifhinga.

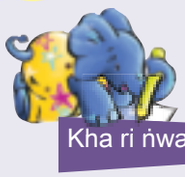

Talelani maiti, e tshipiḓa tsha nyito, mafhungoni aya. Ni bule uri a kha tshifhinga tsho fhiraho kana tsha zwino naa.

	Tshifhinga
Ndo ya tshikoloni.	
O ya ha dokotela.	
Vha ya kerekeni	
U khou tamba netibolo.	
Ndo ḽa zwiḽiwa zwa u ḓifha.	
U khou raha bola.	
U tshimbila nga bisi.	
Vhana vha tshikoloni.	
Tshikolo tsho dzhena nga matsheloni.	
O vhuya nga madekwana	
Dzo nwa maḓi mulamboni.	
Vha khou luka thovho.	

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 117 2014/08/11 3:51 PM

Mutukana we a hana u guda

Kha ri vhale

Vhalelani ḽitambwa nṱha ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Ni tea u vha na vhabvumbedzwa vha sumbe: Steve, Sam, Ann, Pam, Jabu na Mr Brown. Ni tea hafhu u vha na muanetsheli ane a ḓo vhala zwipiḓa zwa tshiṱori zwine zwa si ambiwe nga vhatambi.

Ndaela dza mabono na tshiteidzhi (dzine dza vhudza vhatambi zwine vha tea u ita) zwi ṅwaliwa kha zwitange zwa zwikwea. Zwi anzela u vha zwi kha tshifhinga tsha zwino.

[BONO 1 Kiḽasini ya Vho Brown. Vhana vhoṱhe nga nnḓa ha Steve vha khou shuma vho fhumula. Vha khou ola mimepe na u ita notsi. Steve o dzula desikeni ya phanḓa, a tshi khou tamba mutambo wa Nintendo]

Muanetsheli: Vho Brown vha funza kiḽasi ya musi tshikolo tsho no bva ya vhana vha no khou vhalela mulingo. Kiḽasi ya hone a si ya khombekhombe nahone Vho Brown vho ḓiṋetshedzela u thusa vhana kha zwine vha si zwi pfesese.

Steve: [U ṱingaṱinga a tshi sedza vhaṅwe vhana.] Ndi nga mini noṱhe ni tshi khou ita zwa mushumo? Khezwi ni sa khou tamba sa nṋe? Iḓani ri tambe Nintendo! Vhonani mutambo muswa we mme a nga vha nthengela nga Mugivhela. Khezwi ni sa litshi zwa u shuma ni ḓe ri tambe roṱhe?

Ann: Hai, ndi khou shuma, nṋe. Mulingo u khou thoma vhege iḓaho zwino ndi fanela u vhala uri ndi phase. Na inwi itani ngauralo, Steve.

Steve: Hu si nṋe, a thi na ndavha. Mulingo u tshee kule nahone hu tshee na tshifhinga tsha u vhala. Hee, Sam, iḓani ri tambe.

Sam: Ndi nga si kone. Ndi khou lingedza u vhala, mani wa hashu.

Steve: Litshani u ḓiita tshimuṋabugu, Jabu! Sendelani ngeno ri tambe.

Jabu: Nga vhuya, Steve. Ndi khou lwa na u vhala Zwikili zwa Vhutshilo ndi tshi itela mulingo wa Ḽavhuṱanu.

Steve: Khezwi khonani dzanga dzi si na mulanga naa? Ni khonaniḓe vhoiwe? Pam, inwi ni kona nga maanḓa mitambo. A ni ṱoḓi u tamba?

Pam: Hai mani, Steve, hu si ṋamusi. Arali na sa vhala ni ḓo feila inwi.

Vho Brown: Steve, arali ni songo ḓiimisela u vhala, ndi khwiṋe ni tshi ya na dzula fhasi ha muri na tamba mitambo yaṋu ni litshe u khakhisa vhaṅwe.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 118 2014/08/11 3:51 PM

Muanetsheli: Steve a mbo ḓi bva afha kiḽasini. A bva a tshi kokodza mukhwama wawe na dzhesi a ya a dzula fhasi ha muri. U ita a tshi imba zwenezwi a tshi khou tamba mitambo yawe. U khou ḓiphiṋa nga maanḓa a tshi ḓivhudza uri khonani dzawe dzi khou ḓifhedzela tshifhinga nga u vhalela mulingo u tshee kule nga vhege mbili!

[BONO 2: Nga mulovha wa mulingo Steve a mbo dzhena afha kiḽasini ya u vhalela a tshi vhonala e na mazhuluzhulu. A thoma u palapala mukhwamani wawe.]

Steve: Ndi khou humbela u thuswa. Ndi khou... khou... tea u vhalela mulingo wa matshelo fhedzi zwino ndo xedza bugu yanga. Eish... ṱhamusi i nga vha i fhasi ha desike yanga. [A lavhelesa fhasi ha desike.] Hai, yo ngalangala.

[A ḓigekha ṱhoho] Eish! Yoo! A huna ane a nga khadzimavho bugu?

Sam: A huna, Steve. No fhedza vhege mbili dzoṱhe ni tshi khou tamba mitambo zwino ni vhona u nga ni nga vhalela mulingo nga ḓuvha ḽithihi? Hu na tshifhinga tsha u shuma na tsha u tamba.

Ann: Dzhiani mepe wa mihumbulo wanga khoyu, Steve ni u shumise. Irini ndi ni sumbedze uri u shuma hani.

Steve: [A tshi khou lila] Hii! Hii! Ngoho hezwi zwithu zwi nga si dzhene ṱhohoni nga ḓuvha ḽithihi! Ndi ḓo feila ngoho.

Ann: Shhh, ni songo lila. Ndi ḓo ni thusa.

Vho Brown: Litshani u lila ni tokomelwe, Steve. Tshifhingani tshi ḓaho ni ḓo thoma u vhala musi mulingo u sa athu swika. Jabu na Sam, thusani Steve ni mu fhe notsi dza vhoiwe a vhale.

Steve: [A tshi dzungudza ṱhoho] Tshililo! A zwi nga thusi tshithu. Ndo no lengesa. Ngavhe ndi si ite zwa u tamba musi vhoiwe ni tshi khou vhala.

Muanetsheli: Musi themo i no tevhela i tshi swika, Steve a shuma nga maanḓa. U vho ita tshuṅwahaya yawe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe nahone u tou ḓiitela mimepe ya mihumbulo yawe ene muṋe. O guda pfunzo i no takadza. U vho zwi ḓivha zwino uri “hu na tshifhinga tsha u shuma na tshifhinga tsha u tamba”.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 119 2014/08/11 3:51 PM

U elekanya nga ḽitambwa

Kha ri ṅwale

Vhalani ḽitambwa iḽi hafhu ni kone u fhindula mbudziso. Rerani ngadzo ni kha tshigwada tsha vhoiwe musi ni sa athu ṅwala phindulo.

Mulaedza wa ḽitambwa iḽi ndi ufhio? Kopololani fhungo ḽi no bva kha ḽitambwa ḽine ḽa ri vhudza uyu mulaedza.
Mubvumbedzwa muhulwane ndi nnyi?
U ri “kiḽasi yo vha i si ya khombekhombe” zwi amba mini?
Ri zwi ḓivha nga mini uri Steve o guda pfunzo?
Tshiṱori itshi tshi a fana na zwiṅwe zwiṱori zwine na zwi ḓivha?
Ni kha ḓi elelwa tshiṱori tsha nzie na lusunzi? Arali ni tshi kha ḓi tshi elelwa, ni nga kona u bula uri zwiṱori izwi zwivhili zwi fana nga mini?

Kha ri ite nyito

Humbulani nga fhethuvhupo ha ḽitambwa iḽi. Hu buliwa mabono mavhili. A oleni, ni dovhe ni sumbedzi mubvumbedzwa wa bono ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Bono 1	Bono 2

Ḓivhamaipfi

Wanani maipfi ḽitambwani iḽi a no amba zwi no fana na zwa maipfi a tevhelaho, ni a ṅwale zwikhalani zwe na ṉewa.

sedzasedza		dina	
ṱalaṱala		kokodza	

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 120 2014/08/11 3:51 PM

Deithi:

Kha ri ṅwale

Ḓiiteni Steve. Nweledzani zwe zwa bvelela kha inwi ḽitambwani.

Tsha u thoma, Vho Brown vho vha vhe na kiḽasi ya u vhala ine ra lugisela mulingo ngomu fhedzi nṋe
U bva afho, Vho Brown vha ri ndi bvele nnḓa zwino nda
Tsha u fhedza, nga mulovha ha mulingo, nda humbula u thoma u vhala fhedzi nda

Kha ri ṅwale

Elekanyani nga maṱaluli ane a ṱalula Steve na Ann. A ṅwaleni zwikhalani zwi re afho fhasi. Ro ni fha maṱaluli a si gathi uri a ni thuse.

ha bvafhi

u a bvafha

vhuthu

ha londi

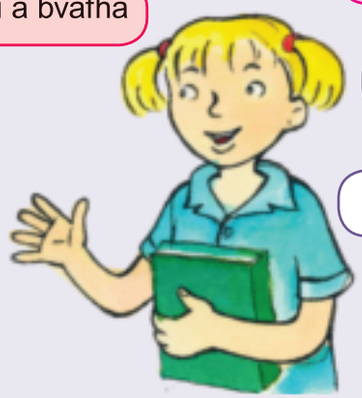

Zwino ṅwalani ṱhalutshedzo pfufhi ya muṅwe na muṅwe wa havha vhabvumbedzwa.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 121 2014/08/11 3:51 PM

U ṅwala ḽitambwa

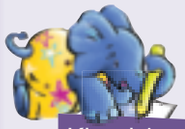

Kha ri ṅwale

Ni khou ya u ṅwala ḽitambwa ni na khonani dzaṋu dza tshigwadani tsha vhoiwe. Ḓadzani tshati, ine ya ḓo ni thusa u pulanela ḽitambwa. Ni kone u ṅwala ḽitambwa ḽaṋu sa mvetamveto. Humbelani khonani yaṋu a ḽi lavhelese. U bva afho ni humbele khonani dziṅwevho uri vha vhale maambiwa a vhabvumbedzwa vho fhambanaho. Tsha u fhedza, musi no no lulamisa mvetamveto yaṋu, ṅwalani ḽitambwa nga vhudele kha siaṱari ḽa seli.

- Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanela u ṅwala tshiṅwalwa itshi.
- Ṅwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yaṋu a ni lavhelesele tshone
- Vusuludzani zwe na ṅwala ni khakhulule he zwa tea
- Zwi ṅwaleni nga vhudele buguni yaṋu.

1 Vhabvumbedzwa vho fhambananaho ndi vhonnyi?

2 Vhabvumbedzwa vha ḓifara nga nḓilaḓe?

Ṭhoho

3 Tshiṱori tshi bvelela lini?

4 Mabono ndi afhio nahone hu bvelela mini kha bono ḽiṅwe na ḽiṅwe?

Ṭalutshedzani puloto.

Tsha u thoma
Ha tevhela
Nga murahu
Tsha u fhedza

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 122 2014/08/11 3:51 PM

Deithi:

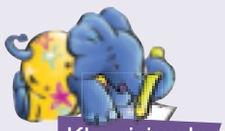

Kha ri ṅwale

Ṅwalani ḽitambwa ḽaṋu nga vhudele kha siaṱari heḽi. Ni elelwe u shumisa tshifhinga tsha zwino kha ndaela dza fhethuvhupo na dza tshiteidzhi.

Ṱhoho

Fhethuvhupo
Vhaanewa

TEACHER: Sign Date

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 123 2014/08/11 3:51 PM

Vhabvumbedzwa

ALITHERESHENI

Ri anzela u ṅea vhabvumbedzwa vha ḽitambwa kana fiḽimu madzina a re na maḽeḓere a u thoma a no fana. Tshiṅwe tshifhinga madzina aya a a seisa. Musi ri tshi dovhololа maḽeḓere a u thoma a ipfi ḽiṅwe na ḽiṅwe, ri shumisa aḽitheresheni. Lavhelesani madzina ni vhone uri mibvumo ya u thoma i dovhololwa nga nḓilaḓe.

Mushengedzi Muḓiṋḓa

Tshitekeshi Tshamaano

Ṱalingwane Ṱovhowani

Raṋḓevhe Rammbuḓa

Veṱeṱe Vele

Ramazwifhi Rudzani

Silingai Seani

Mmanga Mawelele

Ravhuhali Ravhura

Kha ri ṅwale

Shumisani aḽitheresheni kha u vhumba madzina a vhabvumbedzwa vha ḽitambwa ḽaṋu.

Anomatopia kana maedzamibvumo

Zwino humelani murahu kha ḽitambwa ḽi re kha bammbiri ḽa u shumela ḽa 120 ni talele maedza mibvumo oṱhe a re hone. Musi ri tshi shumisa maipfi kha u edzisela mubvumo, ri vha ri tshi khou shumisa anomatopia. “Hii, hii” a edzisela u lila.

Kha ri ṅwale

Lavhelesani tsumbo i re afho fhasi, ni vhumbe maedzamibvumo aṋu inwi muṋe.

Pii!pi!pi!

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 124 2014/08/11 3:52 PM

Deithi:

U kungedzela ḽitambwa ḽaṋu

Kha ri ṅwale

Itani phosiṱara ya u kungedzela ḽitambwa ḽaṋu. Shumisani aḽitheresheni kha madzina a vhabvumbedzwa vhaṋu. Shumisani na maedzamibvumo kha u kunga dzangalelo.

- Dzina ḽa ḽitambwa ḽi fanela u ṅwaliwa nga maḽeḓere madenya, matswu na a mivhala (rinani ḽitambwa ḽaṋu dzina)
- Vhatambi ndi vhafhio ḽitambwani iḽi
- Ḽi ḓo tambelwa ngafhi
- Deithi na zwifhinga zwa maṱano
- Ṱhalutshedzo pfufhi ya zwine ḽitambwa iḽi ḽa amba ngazwo
- Tsivhudzo ya kubukele

Vhusevhedi ha u ita phosiṱara
– Shumisani luambo lu re khagala.
– Fhambanyani maḽeḓere na saizi dza maipfi, mafurase na mafhungo.
– Shumisani mivhala i no kunga maṱo.
– Olani kana ni nambatedze zwifanyiso zwi no ṱalutshedza vhathu uri ndi ḽitambwaḓe.

Lavhelesani phosiṱara dze dza itwa nga khonani dzaṋu ni nange ine ya fhira dzoṱhe.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 125 2014/08/11 3:52 PM

Musidzana Tshirunzi u vha muphulusi

Kha ri vhale

[BONO 1: Phakhani mulamboni. Hu na ṱafula fhasi ha muri. Muri wo khavhiswa nga mabaḽoni na zwikhavhisi zwiṅwe. Hu na khekhe ya pinki ya ḓuvha ḽa mabebo nṱha ha ṱafula.]

Muantsheli: Ndi ḓuvha ḽa mabebo ḽa vhufumithihi ḽa Tania. Muṅwe wa vho rambiwaho ndi Lindi Myeza wa miṅwaha ya fumithihi, o ambara tshiambaro tsha phathini. Naho Lindi a tshi vhonala e ṅwana wa musidzana a re na miwaha ya fumithihi, ndi muhali nahone u a kona u shandukisa murunzi wawe wa vha na maanḓa na luvhilo.

Vhana: [Vha khou imba] *Happy birthday to you, happy birthday to you. Happy birthday dear Tania, happy birthday to you. Hip-hip hooray!*

Tania: Hu nga vha hu na mini ngomu ha mpho idzi dzi re afha? Ndo takalesa. A thi ḓivhi uri ndi nga vula ifhio u thoma.

Dan: Vulani yanga. Ndo ni rengela tshithu tshine na nṋe nda nga ḓirengela.

Tania: Yoo, ndi moḓoro wa Lego, wo nakesa, Dan! Nga afha ndi bogisi ḽa pennde dza maḓi. Yoo,yoo, ndi funa hani u ola! Iyi ndi kheisi ya penisela, ndo livhuha Ann, ni tou nga vha ni tshi zwi ḓivha uri yanga yo vunḓea.

Mary: Hei, Tania. Sori ndo lenga. Mpho yanga khei, ni nga humbulela uri ndi mini?

Tania: I phuphuledzea sa i re na vhuphuvhephuvhe. Yoo, ndi kutedibebe. Ku a takulea.

Sam: Hee, vhanna! Ndi mini tshiḽa?

Muantsheli: Khathihi fhedzi, ha mbo bvelela mbava yo ambara baḽakiḽava ya fhira i tshi doba mpho dzoṱhe na khekhe.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 126 2014/08/11 3:52 PM

Vhana: [Vha a vhidzelela] Mbava asiyo!

Muantsheli: Mme a Tania vha bva nḓuni.

Mme: Ni songo ita hezwo iwe vhana! Ni ḓo huvhala. Shavhelani ngeno!

Mmbwa: Huu, huu!

Lindi: [Maṱo awe a tshi duga mulilo ngeno a tshi khou tswukuluwa khofheni.] Zwithu zwo raliho zwi a ntsinyusa.

Muantsheli: Musidzana Tshirunzi a mbo vha u a fhufha a tshi fhira vho rambiwaho a pfuka mulambo. A swika a thivha iḽa mbava nga phanḓa. Mbava ya mbo posa fhasi dziḽa mpho na khekhe. Zwa ita mashudu ngauri khekhe yo wa zwavhuḓi.

Lindi: [O khaṱhamedza tshanḓa tsha uyu munna a tshi sombela murahu.] Vho lingedza fhedzi zwo bala. Ann, vhidzani mapholisa!

[BONO 2: Hu pfala u lila ha mathaela a goloi musi mapholisa vha tshi swika.]

Pholisa: O shuma Lindi! No zwi kona hafhu. Kha ise phanḓa u lwa na vhuvemu.

Mme: Khekhe khei vha ḽe, Vho Pholisa.

Pholisa: Kha vha ri ndi thome ndi valele hoyu muthu veneni.

Mme: Yoo! Ḽo vha ḓuvha ḽiṅwevho heḽi! Lindi, no vha ni sa athu mmbudza nga maanḓa aṋu mahulu ane na vha nao! Ndo vha ndi tshi ri ndi vhatukana fhedzi vhane vha vha vhahali vhahulu, zwino ndi vho zwi vhona uri matsina na vhasidzana ndi vhahali. Zwo ntakadza.

Tania: Ndo takala nga maanḓa ndo wana zwifhiwa zwanga murahu, Lindi! Vhathu vhoṱhe, kha ri ise phanḓa na phathi yashu. Kha ri thome nga u livhuha Lindi.

Vhana: [Vha khou imba] Ḓuvha ḽa vhahali kha inwi, ḓuvha ḽa vhahali kha inwi. Ḓuvha ḽa vhahali kha Lindi, ḓuvha ḽa vhahali kha inwi.

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 127 2014/08/11 3:52 PM

U elekanya nga ḽitambwa

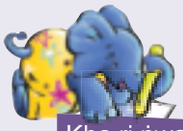

Kha ri ṅwale

Itani ḽitambwa ḽa ḓirama iyi ni kone u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

Mubvumbedzwa muhulwane ndi nnyi?	
Ndi zwifhio zwine a vha zwone zwi re zwa tshipentshela?	
Pfunzo ya tshiṱori itshi ndi ifhio?	

Mvumbopfana ndi kuhumbulele ku sa shanduki kwa uri vhathu vha tshigwada tshigede vha a fana vhoṱhe. Arali ni tshi vhona u nga vhasidzana vha nga si vhe vhahali vhahulu, ni tenda uri vhasidzana a vha na nungo. Arali ni tshi tenda zwauri ndi vhatukana fhedzi vha re na nungo, ni khou shumisa mvumbopfana, ngauri ni na lutendo lwauri a vha ofhi tshithu.

Ni vhona u nga ndi tshiṱori tsha vhukuma? Ngani?
Ndi vhabvumbedzwa vhafhio vhaṅwe vhane vha vha vhahali vhahulu? Ho andesa vha vhanna?
Musidzana Tshirunzi u fana na vhahali vhaṅwe nga mini?
U zwi kona hani u shandula kuhumbulele kwa mvumbopfana (stereotype)

Kha ri ite nyito

Olani mabono mavhili a iḽi ḽitambwa.

Bono 1	Bono 2

Kha ri ṅwale

Ṱalutshedzani puloto

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 128 2014/08/11 3:53 PM

Deithi:

Ṅwalani ṱhalutshedzo ya Lindi

MAFHUNGODAVHI

Ri lavhelesa mafhungodavhi: Fhungodavhi ḽi na ṋefhungo na nyito vhuvhili hazwo. Hu na tshaka mbili dza mafhungodavhi. **Fhungodavhitsinde**: Fhungodavhitsinde ḽi a kona u ima nga ḽoṱhe sa fhungo. Sedzani tsumbo: **Ri shuma mbalo**. **Fhungodavhi ḽi sa kondi**: Fhungodavhi ḽi sa kondi a ḽi koni u ima nga ḽoṱhe. Tsumbo: musi ro no ḽa.

Lavhelesani mafhungodavhi ni ambe uri a a kona u ima nga oṱhe naa sa mafhungo a no pfala (ambani uri ndi mafhungodavhitsinde naa.)

	Fhungodavhitsinde	Fhungodavhi ḽi sa kondi
	Ee, ḽi a kona u ima nga ḽoṱhe	Hai, a ḽi koni u ima nga ḽoṱhe
musi a tshi vhidzelela		
Ndi takalela muzika		
arali i tshi na		
Ndo i wana		
Kha Gireidi 4		
Ri khou humbula u ya bolani.		
Musi fiḽimu i tshi fhela		

Fhedzisani mafanyisi aya a no amba ga zwipuka nge na a ṅwala tsini na dzina ḽone ḽa tshipuka.

U na luvhilo sa _____.

U ongolowa sa _____.

U na vhudele sa _____.

O lapfa sa _____.

U na maanḓa a no nga a _____.

U na vhumbulu sa _____.

U na tshikhuna sa _____.

U shuma sa _____.

Ri anzela u ṱalutshedza tshithu nga u tshi vhambedza na tshiṅwe. tsumbo, arali muthu a tshi shumesa, ri nga ri, "u shuma sa mbongola." Hezwi ndi mafanyisi. Ri anzela u shumisa mafanyisi a zwipuka.

TEACHER: Sign _____ Date _____

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 129 2014/08/11 3:53 PM

Inwi ni wa tshipentshela.

Muvhili waṋu wo̱the ndi wa tshipentshela.

Muvhili waṋu ndi waṋu!

A HUNA MUTHU o teaho u kwama vhudzimu haṋu.

NDI A KONA	☺	☹
u vhala ḽitambwa.		
u vhala khungedzelo.		
u vhala burotsha/ phamfuḽethe ya tsivhudzo.		
u vhala ḽitambwa a tshi shumisa vhabvumbedzwa na muanetsheli.		
u tamba ḽitambwa.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga burotsha.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga khungedzelo.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga ḽitambwa.		
u dizaina burotsha.		
u dizaina phosiṱara.		
u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho nga khungedzelo.		
u ḓadza fomo.		
u topola maṱaluli na madzina.		
u topola maṱaluli a re maṅwalwani.		
u topola maḓadzisi a maitele, a tshifhinga na na fhethu.		
u topola aḽithere sheni.		
u topola maiti a finithivi (mapfukeli)		
u topola		
u topola anomatopia.		
u topola mafanyisi.		
u topola maiiti na maḓadzisi.		
u livhanya maipfi na ṱhalutshedzo dzao.		
u livhanya maipfi na pfanywa dzao.		
u ita ndongazwiga dzone mafhungoni.		
u shumisa maiti o teaho.		
u shumisa tshifhinga tsho fhiraho na tsha zwino.		
u ṅwala ṱhalutshedzo ya muanewa/mubvumbedzwa.		
u ṅwala ḽitambwa.		

Arali muṅwe muthu a nga kwama vhudzimu haṋu, vhudzani vhaṅwe.

Arali muṅwe muthu a nga ni itisa zwithu zwine ni si zwi fune, vhudzani vhaṅwe.

Hune na nga founela hone ni tshi to̱da thuso:

Child Line: 0800 05 55 55

Life Line: 0861 322 322

SAPS Crime Stop: 086 00 10111

Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111

Nomboro ya Vha Tsireledzo ya Vhana:
012 393 2359/2362/2363

TSH HL G4 BK2 9781431500901.indb 130 2014/08/11 3:53 PM